

#2 (30), 2018 część 3

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w

Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze

wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo

publikowane jest w języku polskim, angielskim,

niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego
miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz
czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej
czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#2 (30), 2018 part 3

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The
journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the

journal. Journal is published in **English, German, Polish**

and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Коваленко А.І. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЕТНОСІВ ДОБИ ЯЗИЧНИЦТВА: БАЛТІЙСЬКІ ПЛЕМЕНА	4
Малець О.О. СТАВЛЕННЯ ПІ ІНТЕРНАЦІОНАЛУ ДО РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У РОСІЇ У 1917–1919 РР.	10
Перелигіна Л.С. МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ П.І. СІКОРСЬКОГО, ПОВ'ЯЗАНІ З УКРАЇНОЮ	14

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

Нагиев П.Ю. ДИНАМИКА ЗАСОЛЕНИЯ ПОЧВ КУРА-АРАКСИНСКОЙ НИЗМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ КОСМИЧЕСКИХ ИЗОБРАЖЕНИЙ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ	21
---	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Наураретуан Р. ADMINISTRATIVE STRUCTURE AND HUMAN RESOURCES IN MUNICIPALITIES	25
Наураретуан Р. PROBLEMS OF LOCAL GOVERNANCE IN ARMENIA	28
Бикташев А.А. ОЦЕНКА ЗНАЧИМОСТИ УСЛОВИЙ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА, ФОРМИРУЕМЫХ РЕГИОНАЛЬНЫМИ ВЛАСТЯМИ	30
Гатауллин В.З., Гатауллин М.В. ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРОДА	36
Красовська О.Ю. СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	38
Марков Б.М. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДОВОЛЬЧИМИ ТОВАРАМИ	42
Сергей И.М., Анастасия Н.С. АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРИОРИТЕТНЫХ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ СКФО	47
Радостева М.В. НЕЙРОСЕТЕВАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ РЫНОЧНОГО РИСКА	52
Росола У.В. РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В СТАБІЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	56
Слатвінська М.О. МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ.....	60
Smiesova V. FORMATION AND IMPLEMENTATION OF ECONOMIC INTERESTS AS A BASIS OF ECONOMIC BEHAVIOR OF ACTORS	66
Чавичалов І.І. АНАЛІЗ ПЕРСОНАЛУ В ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ	68

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kovalenko A. I.

master, assistant

research centre "the Slavic World"

NPU im. Dragomanov, Department of history

Коваленко Андрій Ігорович

магістр, співробітник

науково-дослідницького центру «Слов'янський Світ»

НПУ ім. Драгоманова, історичний факультет

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЕТНОСІВ ДОБИ ЯЗИЧНИЦТВА: БАЛТІЙСЬКІ ПЛЕМЕНА

Анотація: Простираючись південним берегом Балтійського моря між річками Ельбою та Віслою рівнина, засіяна пісками, трясовинами та озерами, однак врожайна полями та пасовищами, – рівнина, де нині розташовані Берлін та Брандербург, Любек, Штральзуд та Шверин, Штетин, Франкфурт – на – Одрі та Данциг, де зосереджені основні сили німецької діяльності, у минулі часи була населена слов'янами. Слов'ян, які займали території сучасних областей Лауенбург, частину Голштинії, Мекленбург-Шверин, Стрелиц, Брандербург та Померанію, прийнято називати балтійськими слов'янами.

У статті шляхом компаративного аналізу досліджено особливості та відмінності балтійських племен, що дає можливість поглянути по-новому на слов'янське язичництво.

Ключові поняття: балтійські слов'яни, Ободрицький союз, лютічі, поморяни, руяни, каста, храм на м. Аркона, м. Ретра, храм Радигоста, м. Щетин, храм Триглава.

Summary: Extending the southern shore of the Baltic sea between the rivers Elbe and Vistula plain, dotted with sand, swamps and lakes, however, the fruitful fields and pastures, – the plain, where now located in Berlin and Brandenburg, Lübeck, Stralsund and Schwerin, Stettin, Frankfurt – on – Deathbed and Dantsing, where the main forces of the German activities, - in the old days was inhabited by the Slavs. The Slavs, who occupied the territory of modern areas Lowenburg, part Holsten, Mecklenburg-Schwerin, Strelitz, Brandenburg and Pomerania, called Baltic Slavs.

The article by comparative analysis of the peculiarities and differences of the Baltic tribes, which will allow you to take a fresh look at the Slavic paganism.

Key terms: Baltic Slavs, Bodicky Union, lutici, pomoriany, Ruane, caste, temple M. Arkona, the c. Retra, the temple of Radegast, the c. Szczecin, the temple of Triglav.

Постановка проблеми

Розглядаючи питання становлення й розвитку будь-якого народу, зокрема слов'янського, неможливо обійти увагою питання про витоки походження та процеси формування національної культури.

Однією з найбільш актуальних проблем постає питання вивчення історії та культури слов'янських етносів періоду язичництва, їх традицій, мови, вірувань, традицій, побуту, як джерела формування культури сучасних народів.

Язичництво давніх слов'ян має витоки з тисячолітньої історії, протягом якої воно перебувало в процесі постійних видозмін. Релігійні нашарування в ньому співіснували, взаємодоповнюючись, асимілюючись один з одним.

Слов'янське язичництво зазнало розквіту у давні часи, про які залишилося дуже мало свідчень. Тому для відтворення цього історичного періоду у розвитку слов'янських народів актуальним є звернення уваги на найдавнішу форму традиційної культури етносу, що тісно пов'язана з природними умовами, історичним буттям народу, способом його життя, діяльністю, характером, психологією.

Світогляд народу завжди мав яскраво виражене релігійне спрямування. Характеризуючи першоджерела, слід зазначити, що вони є головним матеріалом для вивчення дохристиянських звичаїв та обрядів. За допомогою етнографічних матеріалів маємо можливість простежити етапи формування культур слов'янських народів.

Актуальність

На сьогоднішній день це одна з актуальних проблем.

Питання мало досліджене, через те, що вчені-історики ставляться до язичництва більш, як до міфологічного явища, а ніж історичного і культурного процесу у формуванні слов'янських народів.

Серцевиною культури стародавніх слов'ян, як і культури будь-якого народу, є світогляд, уявлення про який дають релігійні вірування та міфологія. Їх вивчення вимагає екскурсу в глибини стародавніх епох.

Язичництво давніх слов'ян саме по собі не є унікальним явищем у світовій історії релігій, це – слов'янський варіант загальнолюдського язичницького масиву, однак варіант неповторний, оригінальний. Це цілий світогляд, тобто цілісна система уявлень про світ і місце людини в ньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вказана тема не була об'єктом глибоких досліджень з боку українських науковців. Поряд з цим існують окремі праці вчених О.Гільфердінга [5], А. Назаренка [9], А. Петрова [11], у яких частково розглянуті аспекти формування культури західних слов'янських народів.

Метою запропонованої статті є дослідження шляхом компаративного аналізу спільних й відмінних рис різних культурів язичництва західних (балтійських) слов'ян.

Викладення основного матеріалу. Балтійські слов'яни, як і їх сусіди (південні і східні) ділилися на племена або коліна. Найголовніші з них: вагри – на північно-західній, у східній частині нинішньої Шлезвінг-Гольштейн та на острові Фемерне¹; полабци – на південь від вагрів вздовж річки Ельби, на території сучасного Лауенбургського герцогства²; смольняни та глиняни – в південно-східній Мекленбургії³ та Північно-Східній частині Брандербургії; варни – на березі Балтійського моря, біля р. Варнови⁴ (звідки і походить назва), у Південній частині Великого Герцогства Мекленбурзько-Шверинського.

Всі вище названі племена входили до Ободрицького союзу. Найголовнішим та найвпливовішим народом були рароги⁵, які займали територію вздовж Балтійського моря: на Сході від р. Травни до Висмарського заливу⁶ та на Заході – приморську половину Великого Герцогства Мекленбурзько-Шверинського.

Другий племінний союз, який розташувався на Сході від ободритів, від р. Рокитниці⁷ до р. Одри⁸ – лютичи або велети: черезпиняни, доленчани, ратари (радогощани), моричани.

Третій – поморяни, які сусідували з лютичами за р. Одрою, розташувались вздовж Балтійського узбережжя до р. Вісли займали досить велику територію: на Південь межували по р. Нотеци з польськими слов'янами, на Заході ближче до р. Вісли⁹ – кашуби, на протилежному боці гирла р. Одри островів Волін¹⁰.

Четвертий – рани на острові Руян¹¹, які нам відомі, як почитателі культу Вічного вогню та найвпливовіших жерців – кривисів.

Саме ці племена і називають вчені балтійськими слов'янами, і їх будемо досліджувати.

За палеографічними даними рукопис «Баварського географа»¹² впевнено відносять до IX ст. За історичними даними, пов'язаними з описами племен, згаданих у списку, дослідники датують список періодом часу від 817 р. до 840-х рр. Список приблизно 850 р. було включено до складу ширшого рукопису, який належав монастирю Рейзенау на Боденському озері, що підтверджує дату написання рукопису у першій половині IX ст. [9, с.13-51].

У цьому середньовічному джерелі наведено свідчення про поселення, області розселення та державні утворення вздовж Балтійського моря (від гирла Ельби до Східної Пруссії), а далі за торговельними шляхами по річках до Чорного моря. Точне проходження цих шляхів є предметом наукових суперечок.

Наступним джерелом, що дає прояснення про розселення слов'ян є досліді арабського історика та мандрівника Аль Масуді, який протягом 943-956 рр. мандрував заходом. [3, с. 117-176]

Перша інформація міститься у записниках мандрівки до Каспія, де історик досліджував питання та свідчення арабських географів: чи Каспійське море пов'язано протокою з Чорним та Азовським морями, чи вони створюють єдиний водний басейн?! Саме на узбережжі Чорного та Азовських морів Аль – Масуді досліджує слов'ян, які за декілька десятиліть до його мандрів вчиняли набіги на країни Південного Каспія.

Для нас свідчення про русів Аль Масуді цікаві з кількох причин. По-перше, Аль Масуді зібрав свідчення не тільки східних, але і західних слов'ян і не протиставляв русів і слов'ян, а робить висновок, що руси є слов'янами. По-друге, слов'яни представляли окремим арабським авторам гігантським конгломератом племен, який займає практично всю Європу, аж до її західних і північних меж її. Аль Масуді не тільки знав про безліч слов'янських племен, а й про те, що частина з них вже прийняла християнство: «Славяне разделяются на многие народы; некоторые из них суть христиане, между ними находятся также язычники, точно также солнцепоклонники» [3, с.130]

Проте до X століття арабські автори розібралися і з'ясували, що руси об'єднали і підпорядкували тільки частину слов'янських племен. Аль Масуді відокремлює західних слов'ян від Русі.

¹ У Адама Бременського у роботі «Діяння архієпископів Габсбурзької церкви» острів називається Фембре.

² Район входить до федеративної землі Шлезвінг-Гольштейн.

³ Мекленбург-Передня Померанія – нинішня земля Федеративної Республіки Німеччини. Її західну частину заселяли ободрити.

⁴ Ріка у Німеччині, яка протікає вздовж землі Мекленбург-Передній Померанії та впадає у Балтійське море. Інша назва – Варно.

⁵ У німецьких джерелах вони іменуються ободритами. Звідси походить назва союзу.

⁶ Залив Висмара (*Wismarbuch*) – омиває город-порт Висмар на березі Балтійського моря, який входить до району північно-західного Мекленбургу.

⁷ Німецька назва *Reckenitz* – річка, яка омиває береги Пн.-Сх. Німеччини.

⁸ Німецька назва *Oder* – річка в Центральній Європі, що протікає у західній Польщі, східній Чехії та східній Німеччині.

⁹ Найбільша річка басейну Балтійського моря та нинішньої Польщі.

¹⁰ Острів у Балтійському морі, який належить Західнопоморському воєводству зі столицею Щецин – історичний Щетин.

¹¹ Нинішня назва острів Рюген – історичний центр язичництва, де існував храм Свентовіта.

¹² Назва, яку дав Ян Потоцький у 1796 р. середньовічному документу, так як був знайдений в державній баварській бібліотеці. Попередня назва «*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*».

«Границы славянских земель наш автор определяет весьма приблизительно: на западе славяне граничат с ифранджа (франками), на юге — с бурджан (дунайскими болгарами) и аррум (византийцами), на востоке — с русами» [3, с.125]

Аль Масуди не завжди конкретизує, яких слов'ян він має на увазі. Але за контекстом іноді можна визначити про західних або східних слов'ян йде мова. Він присвячує цілий розділ свого твору опису західних слов'ян, яких просто називає «слов'янами».

Як ми бачимо, джерела містять стислий та більш загальний опис розташування слов'ян. Наступні дослідники дають вже більш повну та водночас вузьку інформацію по кожному з племен.

Яскравим прикладом є праця Адама Бременського «*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*», написана близько 1075 р. Хронологічні рамки охоплюють події IX–XI ст.

Перші три книги розповідають про походження саксів, у тому числі про завоювання ними Вендланду та християнізацію Карлом Великим полабських слов'ян, географію східної Німеччини та історію Гамбург-Бременської єпархії, до складу якої входили скандинавські країни, через що автор описує географію північної та північно-східної Європи [1, с. 331-372].

Для нас праця Адама Бременського важлива тим, що вперше згадано Ободрицький союз. А саме Віцана – верховного князя ободритів та васала Карла Великого у 789 р., який виступав проти саксів та лютичів. Останні ж регулярно наступали на ободрицькі землі, що й спричинило спільний наступ з представником династії Каролінгів. Наступники Віцана теж виступають проти саксів [2].

Четверта книга — це «Опис північних островів» (лат. «*Descriptio insularum aquilonis*»), присвячений географії розташування, культурі та звичаям Скандинавії і північних островів, включаючи Вінланд.

Продовженням праці Адама Бременського є «Слов'янська Хроніка» Гермольда XII ст. Автор локалізує слов'ян на південному узбережжі Балтійського моря. У XII ст. єдиними слов'янами язичниками залишаються пруси. На берегах Одри живуть венети, а в гирлі цієї річки стояло колись язичницьке слов'янське місто Юмнета. На заході слов'яни жили і в межиріччі Ельби та Одера. Далі автор перераховує такі слов'янські міста, як м. Мекленбург (місто бодричів) і м. Ретра (храм Радогош). [4, с.129-130]

Тітмар з Мерзебурга написав «Хроніку» латинською мовою у 1012—1018 роках та висвітлив у ній події 908—1018р. у Німеччині і сусідніх з нею країнах. «Хроніка» насичена багатим фактичним матеріалом, який авторіві вдалося зібрати завдяки високому становищу у Священній Римській імперії. Значна частина цього матеріалу стосується відносин зі слов'янськими народами, відомості про які Тітмар Мерзебурзький, зокрема, черпав під час безпосередніх контактів з ними (знав слов'янської мови). Він тенденційно підходить до висвітлення

німецько-слов'янських, особливо німецько-польських, взаємин (можливо, через те, що імперія в цей період — 1003—1005, 1007—1013 і 1015—1018 вела війни з Болеславом I Хоробрим).

«Хроніка» складається з восьми книг і охоплює події, які відбувалися в Німеччині та суміжних країнах з початку правління короля Генріха I Птаколова (919 рік) і до смерті хроніста (1018 рік). Перші чотири книги присвячені правлінню чотирьох королів: Генріха I Птаколова (919-936 роки), Оттона I Великого (936-973 роки), Оттона II Рудого (973-984 роки) і Оттона III (984-1002) [9, с. 134-205].

Останнім важливим джерелом є свідчення тевтонця Петра с Дусбурга, що лягли в «Хроніку землі Пруської» - першу велику пам'ятку історіографії Тевтонського ордену в Пруссії, яка була завершена у 1326 році.

Сама праця давала картину історичних подій XIII — першої чверті XIV століття, їх осмислення з позицій хрестоносця-завойовника.

«Земля Прусская границами своими, внутри которых она расположена, имеет Вислу, Солёное море, Мемель, землю Руси, княжество Мазовии и княжество Добжинское. Висла — это река, текущая из Краковии в землю Померанскую, впадающая в море у крепости Данциг, отделяя Польшу и Померанию от Пруссии. Мемель — тоже река, вытекающая из королевства Руси, впадающая в море рядом с замком и городом Мемельбургом, самую Руссию, Литву и Куронию также отделяющая от Пруссии...»

... У каждого из этих языческих народов было много крепких замков, которые слишком долго пришлось бы перечислять. Узри же великое знамение Божие и чудеса могущественные! Семь братьев дома Тевтонского с горсточкой оруженосцев, построив укрепление в Кульмской земле на одном дубе, как говорилось, сначала дерзнули выступить против такого огромного и бесчисленного множества язычников, а со временем, за 53 года, перебили их так, что не осталось ни одного, который не подклонил бы выю свою под иго веры, с помощью Господа Иисуса Христа, благословенного во веки веков. Аминь.» [10, с. 49-50]

Хроніка Петра с Дусбурга припадає на останній період язичництва балтів та боротьби з кастою жерців.

Досить чудово описує Гельмольд етногенез західних слов'янських народів у своїй праці «Слов'янська хроніка». Хоч праця і має таку назву, проте більше присвячується дослідженням Німеччини (Гельмод – німець і досліджує історію тільки своєї країни), та ми завдячуємо йому, так як історіограф описує не тільки свою країну, а ще й території сусідів. Такими сусідами були західні слов'яни!

За Гельмодом ближчими племенами були поморяни. Їх поселення простягаються аж до річки Одри – найбагатшої річки в слов'янській країні, яка бере свій початок у Дикій землі моравів (на сході від Богемії), де бере початок ще й Альбія. Друга річка (Альбія) простягається на захід та верхній те-

чії, омиває землі богемців та сорабів, нижче розділяє Гамбургську епархію від Бременської, впадаючи до Британського океану. [4, с. 33]

Одра ж простягається на Схід, пересікаючи землі винулів, розділяючи помор'ян від вильців, та в гирлі впадає до Балтійського моря. Там знаходилося величне місто Юмнета, яке відвідували і варвари, і греки, що вказує на важливість торговельних відносин між народами. Дослідження доносять до нас свідчення про мегаполісність цього міста: населений варварами, греками та саксами, які теж отримували право жити тут лише за однієї умови – не проповідувати активно своє християнство, так як народи були язичниками. [4, с. 36-38]

Гільфердінг О., досліджуючи праці Гельмода зазначає: «*Є ще й інші народи, які живуть між Одрою та Ельбою. Довгою половою до Півдня – Герули (Гаволяни), що розселилися біля річки Гаволи, і добушани, й стодоряни*». За р.Одрою та племенами помор'ян розташовувалися доленчани та ратари. Про них зберіглися свідчення, як про центр ідолопоклонства з великим храмом Радегаста – бога звірів. [5, с.63-64]

Сусідами доленчан та ратарів були хижани та черезпняни, яких розділяє ріка Пена та місто Димин. Ці чотири плем'я за свою хоробрість та лють відомі нам, як лютічі. На південь від них – глиняни та варни. Поряд – бодричі з містом Мекленбург. Звідти по напрямленню до німців – полаби з містом Рацисбург. За річкою Травна знаходиться земля вагрів.

Так як вагри були прикордонним плем'ям, яке постійно зазнавало нападів ворогів (частіше від німців, саксів та датчан), то вони стали війсьтом, зміцніли бойовий дух. Літописець Адам Бременський зберіг свідчення, в яких вагрів описували як кровожерливе плем'я, що отримує всю силу завдяки безперервним війнам. Також ж змінився у них і устрій, на зміну племенам прийшла народна єдність, що значно покращило їхнє економічне та політичне становище. У них перших з'являються та закріплюються князі, які підкорюють сусідні племена бодричів, кичан (гілка лютічів) та інші племена. [1, с. 338-340]

Також є й острови у Балтійському морі, населені західними слов'янами! Один з них – Вемере (навпроти Вагрії), другий величніший – Руян, де жило найсильніше з племен західних слов'ян – руяни. Рани (руяни) мали свого короля та потужний вплив серед племен: без їх рішень не може бути зроблена ні одна суспільна справа. Їх бояться, так як вони (руяни) розташовані ближче до своїх богів (кумирів), яких шанують більше, ніж інші слов'яни. У них відома каста жерців на чолі з Кривисом та храм Свентовіта у м. Аркон. Також від них походить назва «руна». [10, с. 49-53]

Великим значенням для дослідника є вивчення питання завоювання одних народів іншими. Західні слов'яни дуже успішно сприяли загарбанням чужих земель. Через Малий Бельт вони (західні слов'яни) подалися до Фіонії, де перемогли, потім в Ютландію – після чого король датський Сивард залишився з Зеландією. Інші королівства: Фіонія,

Ютландія, Шлезвінг перейшли до рук західних слов'ян, які розширили балтійські території та підкорили датчан. [5, с. 85-93]

Археологічні знахідки підтверджують закріплення західних слов'ян по всій західній Європі у VIII ст. Значні поселення йшли з моря. Їх засновники - велети (лютічі), які жили поблизу східного краю сучасної Голштинії (земля вагрська), перша стоянка називана ім'ям Лютікенбурга (нині Люксембург).

На північно-східному краю Ютландії, на березі Скагеррека знаходимо давні поселення, проте інформації не збереглося, саме яке ж плем'я заселяло: вагри, можливо бодричі. Однак, нам відомі назви: північно-західна частина Ютландії називалася Woendlesysoel, пізніше – Wendsysel (Венедське поселення). Також відомі міста Western – Wandel, Ostern – Wandel, Winabiorg (місто Віндське). Тобто, західні слов'яни створювали колонії на землях західної Європи. [5, с. 115-119]

Колонії західних слов'ян вели торгівлю. Так, в німецьких джерелах про балтів згадують, як маленьке плем'я слов'ян яке закріпилося на великій території: у північно-західній території Баварського королівства, між Вірцбургом, Нюрнбергом та Бамбербегом, біля Майна та всій течії річки Раданиці у VIII та IX ст.

Язичницькому культу давні слов'яни віддавали велику пошану. Ідея, саме слов'янських, язичницьких вірувань полягає у збереженні традицій своїх предків. Тільки завдяки традиціям історики, археологи і ми можемо відмітити в кого вірили наші предки, які характерні риси та явища притаманні культурі та віруванням давніх слов'ян.

На відміну від русичів та південних слов'ян у Балтів (західних) існувало кумирслужіння. Західні слов'яни протрималися у язичництві до кінця XIII століття, поки не зазнали насильної християнізації під час хрестових походів. Після того, як Аллеп прийняв християнство, його учні перебралися до Литви, перенісши резиденцію у Вільне. Кривиси (каста верховних жерців) проіснували, даючи опір християнству, до XV століття, коли завершилося існування язичництва західних слов'янських народів. Найцікавіше те, що у балтійських племен більш чіткіше описується Пантеон богів, ніж у Князя Володимира Великого. [8, с.174]

Зупинимось тільки на головних аспектах язичництва західних слов'ян.

Боги:

Першим в пантеоні є Свентовіт – Бог всіх богів. Про нього згадують Гельмольд та Саксон Грамматика. [12, с. 823-826] Свентовіт (Святовіт, Швентовіт) зображується чотириголовим, що сидить на білому коні. Він виконував функції бога війни і тому почитався як найголовніший.

Свентовіт – світ, друга ж частинка возноситься до старослав'янського кореня «вितязь» (Свет – витязь), що вказує на його діяльність. Святовіт, як вже було сказано, – бог війни та перемог, почитав червоний колір, йому постійно приносилися жертви.

Західні слов'яни, а саме рани орієнтувалися на війни та жертвоприношення, де головну функцію

виконували жерці зі своїми кровопролитними ритуалами.

Саксон Граммати́к описує храм Свентовіта у «Діянях Данов»: «Свентовита символізували різні знаки, в частности, різні орли і знамена, головне із яких називалося Станица... Власть цього невеликого куска полотна була сильніше влади княжескої.» Його храм стояв в м. Аркон на 4 стовпів, у середині ж чотириголовий кумир. [12, с. 824]

На жаль кумир не зберігся, його знищив єпископ Абсалон у 1168р.

Жерці:

Балтійські племена обійшли у розвитку східних слов'ян. У них сильно виділяється каста жерців (не плутати з волхвами), які відповідали за приношення жертв богам і були дуже впливовими на всі сфери життя.

Вчені визнають, що не можуть вказати точне число жерців. На чолі всієї касты стояв жрець Кривис, який створював храми, де сам проводив обряд жертвоприношення. В його функції входили проповідання, розпалювання вічного полум'я. Кривіс був дуже шанований правителями. Його влада поширювалася на всі балтійські землі. Третину здобичі після успішних походів приносив у жертву Перкунасу та богам.

Петр з Дусбурга відмічає: «Кривис был настолько уважаемым человеком, что послы его, несшие особый знак — кривуле (кривую палку либо жезл), получали любую помощь на землях балтов и принимались с почетом. Когда верховный жрец умирал, из числа наиболее уважаемых жрецов выбирался новый кривис».

Про саму ж впливовість богів вказує все той же Петр з Тевтонського ордена: «Было же посредине этого погрязшего в пороке народа, а именно в Надровиц, одно место, называемое Ромов, ведущее название свое от Рима, в котором жил некто по имени Криве, кого они [то есть пруссы] почитали, как папу, ибо как господин папа правит вселенской церковью христиан, так и по его воле или повелению управлялись не только вышеупомянутые язычники, но и литвины и прочие народы земли Ливонской. Такова была власть его, что не только он сам или кто-либо из сородичей его, но даже гонец с его посохом или с другим отличительным знаком, проходя по пределам вышеупомянутых язычников, был в великом почете у королей, нобилей и простого люда». [10, с.51-52]

Нижчими за рангом були Вайделоти. В їх функції входило: підтримувати Вічний Вогонь, приймати та приносити жертви, вчити молодь законам та розповідати про богів. Не рідко вони виступали суддями. Вайделотами могли бути як жінки, так і чоловіки. Жінки ж частіше - вдови. Найголовнішим обов'язком було слідкування за вічним вогнем, що б не згасав. Як що ж згасав – Вайделот платив власним життям. [7, с.208-209]

Описуючи місіонерський та мученицький шлях Адальберта, архієпископа Гнезненського, Ян Длогуш у другій книзі «Аналов чи хронік славного королівства Польського» зазначає про Кривіса: «А

прусский народ в эту пору был свиреп и жесток, предан идолопоклонству, культу демонов и столь очевидному слепому и мрачному заблуждению, что почитал в качестве богов солнце, луну, звёзды, зверей, птиц, огонь и прочие творения; они считали священными некоторые леса, озёра и реки, которые не разрешалось осквернять рыболовством, охотой и вырубкой, имели особый язык, в небольшой степени происходивший от латинского и имеющий некоторое сходство и подобие с литовским; они имеют чуть ли не одних и тех же богов, одинаковые обряды и святыни, и одного и того же верховного жреца священнодействий, живущего в их городе, который считается столицей и от Рима зовётся Ромове; каждого, кто не исполняет послушно его приказы, карают смертью, а сам жрец зовётся на их языке Криве. Руссы же, с досадой перенося осквернение и унижение своих богов, негодовали по поводу того, что их культ и обряд, принятые от предков, попираются и уничтожаются, когда верховный жрец священнодействий Криве и другие жрецы богов воодушевили прусскую знать, сговариваются его [то есть Адальберта] убить». [6, с.287-288]

Як бачимо, владу всю зосередив не князь, а головний жрець – Кривис, який створив закони (у нашому розумінні правила), які дотримувалися всі. Тих, хто ослухався чи не віднісся серйозно – чекало покарання. Не дарма, Лаума - богиня удушення та відьма.

Відьмами ж раніше називали особистих жерців похоронної сфери. Та ж сама Баба Яга жила у будинку з курячими ніжками і проводила героїв до бога смерті. Це були Вайделотові вдови, які ретельно слідкували за виконання правил, за порушення людини чекала смерть, удушення. Недарма, Петр з Тевтонського ордену вказував на те, що Вайделоти виконували функції суддівства.

Також руяни почитали Чорнобога (Чорноглава) на півострові Ясмундом, до нас не дійшли свідчення про жертвоприношення, так як сам бог символізує темряву, смерть та марення. [5, с. 250-254]

Поревіт – п'ятиголовий та Поренут – сьомоголовий почиталися у середньовічному замку Харенца, що знаходився на острові Руян. Проаналізувавши, можна сказати, що обидва боги шанувалися на рівні з Свентовітом. [4, с.843]

Отож, всю владу мали жерці, князь відходив на другий план. Це головна причина та пояснення, чому руяни віросповідували язичництво довгий проміжок часу, до XV століття. І саме спосіб життя руян дослідники помилково приписують всім балтам.

Наступним племінним союзом йдуть лютичі. Як і всі балтійські слов'яни, лютичі були язичниками. І, говорячи про лютичів, насамперед згадують їх головне святилище – м. Ретра.

«С в окрузі ретрарійів місто, під назвою Ридегост, яке трикутне та має троє воріт; з усіх боків його оточує великий ліс, недоторканий і свято шанується місцевими жителями. Двоє з цих воріт відкриті для всіх вхідних; треті ж, звернені на схід

і найменші, відкривають дорогу до лежачого неподалік моря, дуже страшного на вигляд. У місті немає нічого, крім майстерно побудованого з дерева святилища, основою якого служать роги різних тварин. Зовні, як це можна бачити, стіни його прикрашають майстерно вирізьблені зображення різних богів і богинь. Всередині ж стоять виготовлені вручну ідоли, кожен з вирізаним ім'ям, обряджені в шоломи і лати, що надає їм страшний вигляд. Головний з них зветься Сварожич; всі язичники поважають і шанують його більше, ніж інших. Прапори їх також ніколи не виносяться звідти, за винятком хіба що військової необхідності; причому винести їх можуть тільки піші воїни.» [13]

Як бачимо, Сварожич – син бога неба Сварога, здобув більшої слави, ніж на Русі. Зверніть увагу, тут ідоли мають військову функцію, що не дивно, зважаючи на територіальні умови та сусідів.

Досить цікавим описується ритуал жерців у м. Ретри. Для ретельної турботи про святилище місцевими жителями призначені особливі служителі. Коли вони збираються там, щоб принести жертву ідолам або пом'якшити їхній гнів, ті сидять, тоді як інші стоять поруч; таємно перешіптуючись одне з одним, вони з трепетом копають землю, і, кинувши жереб, пізнають істину в справах. Закінчивши це, вони покривають жереб зеленим дерном, і, встроївши в землю хрест-навхрест два гострокінцевих списи, зі смиренным послухом проводять крізь них коня, який вважається найбільшим серед інших і тому шанується, як священний; незважаючи на кинутий вже жереб, спостережувана ними раніше, через це, нібито божественна тварина, вони вдруге проводять ворожіння.

І якщо в обох випадках випадає однаковий знак, задумане приводиться у виконання; якщо ж ні, засмучений народ відмовляється від задуму. Старовинний, обплутаний різними забобонами, переказ свідчить, що, коли загрожувала страшна небезпека тривалого заколоту, з названого моря виходив величезний вепр з білими, блискучими від піни, іклами, і з радістю валяючись в грязі, виявляв себе багатом. [13]

Як Аркона у руян, Ретра було храмовим містом, тобто там не було постійних жителів. Лютичі також шанували кельтських богів Вотана та Донора, що вказує на вплив німецьких племен. [5, с. 248-249]

Ободрицький союз почитав Радегаста – бога землі та звірів. Тобто бога природи, якому вознесли храм у м. Ретрі (землі лютичів). Племена лютичів почитали звіра вовка, це єдиний запис що дійшов до наших днів. Також кажуть, що в тому храмі були інші боги, проте відомості про них не збереглися. Чи то Гельмод не приділив уваги Радегасту та храму, чи на той час лютичі втратили свою впливовість, висновок лише один, це був культ Землі, поклоніння Природі. Нажаль, цей культ втратив значущість для балтів, так як постійні напади сусідів зробили з них войовничі племена. І головними стали боги війн та єдиний головний Бог – Свентовіт (про якого згадував раніше), який став

страхом для балтійських слов'ян та силою для каст жерців на чолі з Кривисом. [4, с. 16-23]

Як результат, західні слов'яни вимушені були відмовитися від Природи, через військове положення агресивних сусідів, даючи культу Крові найбільшого розвитку та впливу (що й згубило їх в кінцевому результаті). На зміну прийшли боги з коренем вит (витязь, воїн): Свентовіт, Руєвит, Триглав, – всі боги з обличчями вершників та воїнів.

У Помор'ян святилище Триглава перебувало на найвищому з трьох пагорбів, на яких розташовувалося місто Щетин. Статуя бога Триглава була оздоблена золотом. Жерці стверджували, що три голови — символ влади бога над трьома царствами: небом, землею та підземним, обличчя ж прикрите пов'язкою, оскільки гріхи людей приховує. У храмі зберігалася зброя, здобута у війнах, і запропонована законом десята частина здобичі, взятої у битвах. Також зберігалися золоті й срібні чаші, які виносилися лише в святкові дні, з яких пили і ворожили вельможі і знатні люди; позолочені і прикрашені дорогими каменями роги, мечі, ножі і різні предмети культу. [11, с. 823]

Але на відміну від того, як було у лютичів і руян, влада і вплив жерців на народ у помор'ян були значні. Як і інші язичники, помор'яни приносили богам жертвоприношення. Проте, на відміну від ободритов, лютичів та руян, людських жертвоприношень не практикували.

Висновки:

Отож, як бачимо, язичництво слов'янських народів являє собою духовний спосіб життя, чие коріння сходять до стародавніх природних релігій народів світу. У них одразу виникають відмінності, зумовлені культурою, побутом, мовою, традиціями кожного народу, тому вони поділялися на три гілки, що мають свої світогляди.

Слов'янське язичництво балтійських народів становило собою досить складну систему уявлень, міфологічних образів, котрі мали глибокі первісні коріння та пройшли шлях різних перетворень від мисливських небесних тварин, землеробських богинь родючості до патріархальних і воєнно-дружинних культів Перуна та Свентовіта.

У статті шляхом компаративного аналізу досліджено спільності та відмінності культур західних слов'янських народів, що вплинуло на формування їхніх світоглядів доби язичництва.

Балтійські слов'яни поділялися на чотири великих групи: Ободрицький союз, лютичі, помор'яни та руяни. У кожного з племінних союзів є свої особливості та таємниці, які ще потрібно досліджувати.

Список джерел та літератури

1. *Адам Бременский*. Деяния архиепископов гамбургской церкви // *Немецкие анналы и хроники X—XI столетий* / Перев. И. В. Дьяконова и В. В. Рыбакова. — М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. — С. 297—449.

2. *Adam Turasiewicz*. Dzieje polityczne Obodrzyków: od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164, Kraków 2004, s. 43—45

3. Гаркави А. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских / *Ал-Масуди*. Свидетельства о славянах и русах., С.-Пб., 1870 - 125 с.
4. *Гермольд*. Славянская хроника / пер. Л. В. Разумовской. — М.: *АН СССР*, 1963.
5. *Гильфердинг О.* История балтийских слов'ян. У 4 т. Т. 4. - СПб.: Видання Д.Є. Кожанчикова, 1874- 486 с.
6. *Домбровски Я.* Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / Длугош Ян. Ежегодники или хроники славного королевства польского. Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. — 511 с.
7. *Иванов В. В., Топоров В. Н.* *Вайделоты* // Мифы народов мира: Энциклопедия / Гл. ред. *С. А. Токарев*. — М.: Советская энциклопедия, 1980. — С. 208—209. — 672 с.
8. *Коваленко А.* Компаративний аналіз слов'янських етносів у період язичництва // Вісник аграрної історії. — К., 2015. - № 10. — С. 173- 182
9. *Назаренко А.* Немецкие латиноязычные источники IX—XI веков: Тексты, перевод, комментарий. М.: Наука, 1993 — 242 с.
10. *Петр из Дусбурга.* *Хроника земли Прусской*. — М.: *Издательство Ладомир*, 1997. —384с.
11. *Петров А.* Гербордова биография Оттона, епископа Бамбергского / Петров А.Л. — М.: Книга по Требованию, 2011. — 294 с.
12. *Саксон Грамматик.* Деяния данов: В 2 тт. I—XVI книги / Пер. с лат. А. С. Досаева. — М.: Русская панорама; СПСЛ, 2017. — 1224 с.
13. *Титмар Мерзебургский.* *Хроника*. у 8 кн. /Пер. з лат. *І. В. Дьяконова*. М.: «SPSL»-«Русская панорама», 2004-2005.
<http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Thietmar/fra metext61.htm>

УДК 94 327.323.2 : [323.27 (470+571)]

Malets O.O.

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Social Disciplines and Physical Culture,
Mukachevo State University*

Малець Олександр Омелянович

*кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури,
Мукачівський державний університет*

ATTITUDE OF THE II INTERNATIONAL TO THE REVOLUTIONARY EVENTS IN RUSSIA IN THE YEARS 1917-1919's

СТАВЛЕННЯ II ІНТЕРНАЦІОНАЛУ ДО РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У РОСІЇ У 1917–1919 РР.

Анотація У статті проаналізовано візію Другого інтернаціоналу на революційні події в Російській імперії та приход до влади більшовиків. Досліджено ідеологічні розбіжності щодо методів та тактики реалізації ідей соціалізму, які існували між більшовиками у Росії та представниками соціал-демократичних рухів у Європі. Особливу увагу приділено ідейним напрацюванням головних ідеологів соціал-демократії в Німеччині та Австрії. Зроблено висновки про те, що ідеологічні розбіжності стали причиною подальшого розколу міжнародних лівих об'єднань і утворення Комуністичного Інтернаціоналу.

Ключові слова: соціалізм, Російська Імперія, більшовизм, ідеологія.

Summary: In this general paper the attitude of the Second International to the revolutionary events in the Russian Empire and the coming of the Bolsheviks to power is discussed. The ideological differences regarding the methods and tactics of realizing the ideas of socialism that existed between the Bolsheviks in Russia and the representatives of the Social-Democratic movements in Europe were investigated. Particular attention is paid to the ideological work of the main ideologues of Social Democracy in Germany and Austria. Conclusions are drawn that ideological differences have become the reason for the further split of international leftist unions and the creation of the Communist International.

Key words: socialism, Russian Empire, Bolshevism, ideology.

Постановка проблеми. У сучасних умовах більшість суспільно-політичних рухів, які існували чи існують в Європі, в Україні сприймаються узагальнено та надто спрощено. Зокрема, через негативний досвід радянського минулого, у пересічного українця у більшості випадках, сформоване стереотипне враження, що ліві політичні ідеї є негатив-

ними по своїй суті апіорі. Разом з цим нівелюються усі складнощі чи протиріччя, що існували між лівими об'єднаннями впродовж ХХ ст. Яскравим прикладом такого спрощеного сприйняття та узагальнення став зрив презентації книги “Ліва Європа” – збірника статей про історію соціальних рухів, лівих груп та партій в Європі, що мав відбу-

тися на щорічному Форумі видавців у Львові у вересні 2017 р. [10]. Такі випадки вказують, що багато хто досі не бачить різниці між соціалістичною ідеологією, яка існувала у Західній Європі у ХХ ст., та її варіантом, запропонованим російськими більшовиками, що існував в СРСР. Пояснення, однак, звісно ж, не пропагування подій, пов'язаних із розвитком міжнародного лівого руху дозволить уникнути схожих ситуацій в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітленню різниці між соціалістичним рухом у Росії та в європейських країнах присвячено чимало спеціальної наукової літератури. Велика її кількість була опублікована у радянський період історії. В умовах тотальної цензури дослідники переважно критикували учасників міжнародних лівих об'єднань, що входили до складу Другого Інтернаціоналу. Натомість єдино правильними були проголошені постулати марксизму-ленінізму, які використовували більшовики в діяльності Третього, або так званого Комуністичного інтернаціоналу. Серед робіт, які в цілому розглядають діяльність міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст. варто відзначити праці В. Фостера [11], І. Долореса [4], П. Датта [3], Г. Соркіна [9], О.Бухвіца [2] С. Могилевського [8]. Цікаво, що більшість авторів намагались не називати основні причини, через які європейські соціалісти відмежувались від Комінтерну та відмовились брати участь у його роботі. Адже більшість учасників лівого руху у Західній Європі ще під час революційних подій у Росії в 1917 р. засудили тактику та методи "революційного марксизму" членів Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) у боротьбі за владу.

Джерельну основу статті становлять праці основних ідеологів соціал-демократичного руху першої третини ХХ ст., які полемізували з більшовиками та застерігали їх від радикальних заходів у побудові соціалістичного суспільства. Серед них видатні теоретики соціал-демократичного руху – Е. Бернштейн, О. Бауер, К. Реннер, К. Каутський, Р.Люксембург. Їхні погляди віддзеркалювалися у практичних діях керівників соціал-демократії в період припинення військових дій у Європі і в ухваленні ними рішень щодо функціонування міжнародного лівого руху в рамках II Інтернаціоналу.

Метою даної статті є висвітлення ставлення провідних ідеологів міжнародного лівого руху до ідеології більшовиків під час революції 1917 р. у Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що російські більшовики були однією із складових міжнародного соціалістичного руху, їхня діяльність та методи під час приходу до влади у 1917 р. викликали чимало дискусій серед ідеологів лівого руху. Фактично усі соціал-демократи були зацікавлені ситуацією в Росії після жовтневої революції. Однак, більшість з них оцінювала починання російських більшовиків з точки зору досвіду центрально- і західноєвропейської соціал-демократії, що значно звужувало їх обізнаність і унеможли-

лювало вироблення об'єктивного погляду на проблеми радянської влади і специфіки революції в Росії.

Ключова у ідеології російських більшовиків необхідність переходу державної влади до рук "пролетаріату" обговорювалася майже на всіх конгресах II Інтернаціоналу. Вона також займала чільне місце у програмах соціал-демократичних партій. Однак на межі XIX і XX ст., під час полеміки з Е.Бернштейном, який піддавав сумніву готовність Західної Європи для соціалістичних реформ і здобуття влади пролетаріатом [1, с.16–17], а також напередодні Першої світової війни, коли В. Ульянов-Ленін висунув тезу про зміну так званої "буржуазно-демократичної революції" соціалістичною, соціал-демократи лише теоретично торкалися цієї проблеми, оскільки не мали можливості реалізації цих гасел на практиці.

З початком Першої світової війни учасники, єдиного до цього II інтернаціоналу опинилися по різні сторони барикад. Існуючі в рамках єдиного колись міжнародного соціалістичного руху дискусії щодо цілей та завдань соціалізму отримали нове життя. Одна з них була присвячена проблемі здобуття політичної влади пролетаріатом. Цю дискусію в певній мірі започаткував В. Ульянов-Ленін, який розвиваючи теорію соціалістичної революції, намагався показати проблеми довоєнного укладу в Європі. Він вказував, що міжнародний капіталізм перейшов у свою останню "загниваючу" стадію – імперіалізм. На користь своєї тези він наводив приклад начебто конфлікту між працею і капіталом, непорозуміння між так званими "імперіалістичними країнами" і їхніми колоніями, а також війна за переділ світу. Майбутній теоретик більшовизму вказував, що в умовах війни визріли сприятливі умови для "об'єднання народних мас під керівництвом пролетаріату для повалення капіталізму". Поряд з цим В.Ульянов-Ленін критикував марксистську тезу про можливість перемоги соціалістичної революції у розвинутих капіталістичних країнах, з якою погоджувалися представники соціал-демократії. На його думку революція могла перемогти у декількох чи навіть одній економічно чи політично відсталій країні, але в цій країні революційні сили мали бути об'єднаними і готовими до боротьби. За його словами, такою країною була Росія. Крім цього він запропонував концепцію держави, побудованої на основі диктатури пролетаріату, яка мала ніби то служити робітництву і селянству інструментом для трансформації капіталізму соціалізм. З приходом до влади у Росії цю концепцію почали реалізовувати на практиці.

Факт здобуття влади більшовиками мав значний вплив на діяльність лівих об'єднань в інших країнах. У 1917–1918 рр. почастишали революційні заворушення у Центральній і Південній Європі, зокрема там, де були сильними національно-визвольні рухи. Передбачалося, що Австро-Угорщина розпадеться, військова могутність Німеччини ослабиться і результатом цього буде

закінчення війни. Перед соціал-демократами виникли низка теоретичних і практичних питань, адже вперше в історії робітничого руху комуністична партія здобула владу не у високорозвиненій країні Європи чи Америки, а в Росії, де більшість населення становило не робітництво, а селянство. Для більшості соціал-демократів цікавим було те, наскільки тривалою буде перемога соціалістичної революції у слабо розвинутій країні. Визнаючи факт здобуття влади більшовиками і утворення ними першої у світі держави диктатури пролетаріату, ідеологи соціал-демократії спробували дати відповідь на низку пов'язаних з цим питань.

Цікаво, що діячі соціалістичних партій одразу після жовтневої революції дуже прихильно віднеслися до факту здобуття влади більшовиками, але вже через декілька місяців, коли Ради робітничих, селянських і військових депутатів почали встановлювати диктатуру пролетаріату їхнє відношення зазнало змін. Західноєвропейських соціал-демократів занепокоїли два факти: розпуск Установчих Зборів у Росії та хвиля страйків, що під впливом жовтневої революції охопила у січні 1918 р. Німеччину, Австро-Угорщину і інші країни.

Серед критиків політики більшовиків був німецький теоретик соціал-демократії К.Каутський, який у 1918 р. опублікував працю “Диктатура пролетаріату”. У ній він представив свої візії на питання погляди на питання знищення “різних високів і утисків проти класу, партії, статі, раси” [6, р. 4], а також окреслив проблему функціонування країни диктатури пролетаріату в Росії. На його думку, необхідним етапом переходу від капіталізму до соціалізму мала стати так звана “буржуазна демократія”, оскільки вона створювала умови для розвитку організації виробництва і демократичної організації суспільства. Завдяки їй пролетаріат міг би досягнути відповідний рівень політичної зрілості, необхідної для реалізації соціалістичних реформ. Водночас, на думку К. Каутського, пролетаріат міг перейняти повноту влади над виробництвом і політикою, лише внаслідок виборів, на яких отримає більшість у представницьких органах. За його словами більшовики почали будувати соціалізм у країні, де ще не було умов для переходу влади до пролетаріату.

К. Каутський звинувачував більшовиків у тому, що вони, будуючи державний апарат диктатури пролетаріату, відтіснили від політичної діяльності всі опозиційні угруповання і що більшовики встановили владу “меншості над більшістю”. Також він виступав проти реформування сформованих більшовиками революційних інституцій – рад у державні органи. Німецький теоретик соціал-демократії вказував, що у Росії система сформована система рад, з якої усунуто опозиційні партії. Таким чином вона позбавляє частину суспільства політичних прав, а це було неприпустимим з точки зору соціалістичних країн, що гарантували “повну демократію для всіх”. На його думку така ситуація могла негативно позначитись на поширенні соціалізму се-

ред населення і загальмувати чи навіть дезорганізувати процес виробництва, загострити внутрішні конфлікти і спричинити громадянську війну. Він зауважував, що “всюди, де пролетаріат може утриматися при владі тільки методом диктатури на відміну від демократії, виявляється неможливим, щоб диктатура могла якнайшвидше привести до загального добробуту і об'єднатися з насильницьким режимом, позбавляючи маси політичних прав” [6, с. 41].

К. Каутський підкреслював, що перемога пролетаріату зовсім не залежить від “прагнень соціал-демократії”, а від “історичних чинників” [19, с. 349]. На його думку, соціалізм міг перемогти лише у тій країні, де внаслідок тривалої політичної боротьби стане найбільш організованою політичною силою [15, с. 163]. К. Каутський робив висновок, що так як економічний розвиток Росії ще не досяг того рівня аби встановлювати соціалізм, більшовики мають відмовитися від своїх експериментів, та не перестрибувати через фази суспільного розвитку. Ти часом сам він очікував перемоги соціалістичної революції у найбільш розвинутих країнах Заходу.

На таку критику з боку провідного німецького теоретика соціал-демократії В.Ульянов-Ленін зумів відповісти лише звинуваченнями у ренегатстві та опортунізмі. За його словами, К. Каутський занадто ідеалізував капіталістичну державу, а проблему диктатури і демократії розглядав з позакласової точки зору. Зрештою він стверджував, що, мовляв, К.Каутський взагалі не розумів значення марксистської концепції “держави диктатури пролетаріату” та умов за яких перемогла російська революція, а встановлена система рад була більш демократичною ніж “найбільш демократичні буржуазні республіки” [7, с. 249].

Іншим критиком політики більшовиків був лідер австрійської соціал-демократії та II Інтернаціоналу О. Бауер. Він вказував, що більшовики так як “у революційній боротьбі не щадять своїх жертв, так і прагнуть досягнути своїх ідеалів за будь-яку ціну, навіть якщо треба буде пройти через голод, холод і війну, щоб досягти своєї мети” [14, с. 123]. На відміну від К. Каутського О. Бауер не звинувачував більшовиків, за те, що вони зруйнували “бюрократичну державу і капіталістичне виробництво”. Він вважав, ці дії були “найрадикальнішим засобом для остаточного знищення старого апарату влад і закладення підвалин нового” [14, с. 103–104]. Водночас він підкреслював, що лише у сільськогосподарській державі, якою була Росія, можна було реалізувати усе те, чого досягнули більшовики.

О. Бауер звертав увагу на факт, що війна сприяла “еволюції” робітничих мас в Європі і створила умови для революції. Одночасно він наголошував на відмінностях між засобами і методами боротьби в Росії і країнах Західної і Центральної Європи, які повинні мати іншу форму і вигляд [14, с. 104]. За його словами, аграрна Росія могла пережити припинення стосунків із закордоном. Водночас цього не могла дозволити собі економіка європейських промислових країн. Тому було необхідно залишити

підприємства у приватній власності, оскільки їхня націоналізація могла проводитися тільки на засадах збереження за підприємствами можливості впливати “на державу, хоча б контролюючи опозицію” [13, s. 31–37]. Розглядаючи приклад російської революції, О. Бауер визнав, що ради можна впроваджувати лише для перейняття політичної влади. Однак в Росії система рад може проіснувати настільки довго поки суперечність між правом і суспільним поділом не досягне апогею. Натомість у Західній Європі О. Бауер не радив застосовувати російський досвід, оскільки, за його словами, “тут диктатуру рад можна встановити лише методами значно сильнішого терору ніж це було в Росії”. Значно пізніше, у 1932 р., полемізуючи з канцлером Австрії Е. Доллфусем, О. Бауер стверджував, що негативно ставиться до всіх хто вживає слово “більшовик” з негативним підтекстом, адже – як він вказував – російська революція була “найважливішою подією тих часів” [17, s.29].

Німецька діячка робітничого руху, одна із засновниць компартії Німеччини Р. Люксембург розглядаючи революційні події в Росії [16, s. 16] вказувала, що саме у Росії склалися всі умови для революції і переходу влади до робітничого класу, хоча пролетаріат не становив більшості. У деяких питаннях Р. Люксембург погоджувалась з В.Ульяновим-Ленінін, зокрема у необхідності радикального вирішення проблеми миру і наділенні селян землею в Росії, що могла здійснити пролетарська революція [16, s.19]. Одночасно Р.Люксембург критикувала більшовиків за встановлення в державі однопартійної диктатури, нехтування демократичних свобод та придушення опозиційних партій, засуджувала продовження репресій. При цьому вона виступала за більшу демократизацію радянської влади, тобто за свободу слова, свободу зібрань. Слід зауважити, що у радянський період історії у традиційній для тоталітарної системи манері, офіційна пропаганда намагалася приписати Р. Люксембург, а також членам Комуністичної партії Німеччини, беззаперечну підтримку більшовицьких ідей. І лише в опублікованих після смерті Р. Люксембург рукописах, стало відомо, що активна учасниця німецького соціал-демократичного руху та одна із засновниць Комуністичної партії Німеччини гостро критикувала більшовиків за розпуск Установчих зборів, обмеження свободи друку, зібрань. Звісно, це більшовицькою пропагандою замовчувалось.

Ще один австрійський політичний діяч К. Реннер у низці своїх статей відкидав можливість переходу влади до пролетаріату за аналогією як це трапилось у Росії [18, s.24]. Він стверджував, що тогочасні держави виконували подвійні функції: були “інструментом панування капіталістів” і одночасно репрезентували інтереси всього суспільства. За його словами, влада таких “буржуазних” держав все частіше впливала на своїх громадян і тим самим ліквідувала поділи між різними класами. Поруч з цим, К. Реннер розглядав проблему так званої “соціалізації”, доводячи, що явище націоналізації землі і промисловості свідчить про зміну функції

капіталістичної держави. На його думку не треба повністю руйнувати його організацію, а обмежитися до структурних змін [18, s. 29]. Тому соціалісти мали перейняти владу у капіталістів і наповнити її соціалістичним змістом. Йому заперечував теоретик австромарксизму М. Адлер, який стверджував, що “соціальна політика буржуазних держав не виводилася з егалітарних прагнень класу власників, а провадилася під тиском пролетаріату під час класової боротьби” [12, s. 132].

Ідеологи англійського робітничого руху Д. Коул, Дж. Рамсей Макдональд, італійської партії Ф. Тураті, французької Л. Блюм та П. Ренодель, бельгійської Е. Вандервельде, шведської К. Брантінг, які діяли у середовищі західноєвропейської цивілізації, де були сформовані традиції парламентаризму, відкидали непарламентські засоби боротьби запропоновані більшовиками. Вони виступали за розбудову системи парламентської демократії, самоврядування, робітничого законодавства і таким чином хотіли змінити капіталістичні відносини соціалістичними. Вони переконували, що війна спричинилася до радикалізації суспільних настроїв і не обов’язково закінчиться знищенням капіталізму.

Такі тези були відкинуті ідеологами більшовизму. Зокрема, В. Ульянов-Ленін категорично відкидав парламентський шлях до соціалізму, стверджуючи, що навіть у найбільш демократичних країнах буржуазія, маючи у своєму підпорядкуванні значні кошти, зможе досягти перемоги у виборах. Тому вважав, що теорія про можливість отримання більшості у виборах є шкідливою, адже ослаблює революційний запал робітників.

Слід віддати належне, що революційні події у Росії окрім діяльності теоретиків соціал-демократичних рухів та партій у Європі вплинули також на розвиток революційного руху в Європейських державах. Звісно, радянська пропаганда значно перебільшувала [5, с. 7–8] підтримку ідей більшовиків учасниками революційних протестів та демонстрацій, які відбулися в Австрії, Франції, Німеччині та Великобританії, однак про остаточну відсутність взаємозв’язку між цими виступами та революцією у Росії говорити не доводиться. Зокрема, активні прихильники дій більшовиків із німецької «групи Спартака» активно пропагували ідею наслідування російського прикладу та припинення військових дій революційним шляхом.

Висновки. На відміну від ідеолога більшовизму в Росії В. Ульянова-Леніна ідеологи соціал-демократії вважали можливою мирну зміну капіталізму соціалізмом. Методи політичного терору та насильства, застосовані більшовиками, були категорично відкинуті більшістю ідеологів лівого руху в Європі. Перші кроки нової влади у Росії яскраво показали готовність більшовиків на будь-які жертви з метою збереження влади. Саме тому на практиці більшість соціал-демократів Заходу після полеміки із лідерами комуністичного руху в Росії остаточно відмежувалися від більшовизму, не наслідували дії партії більшовиків та усіляко їх критикували.

Bibliography and Notes

1. Бернштейн Э. Проблемы социализма и задачи социал-демократии / Э. Бернштейн [Пер. с нем.]. – Москва, 1901. – 230 с.
2. Бухвиц О. 50 лет функционерам германского рабочего движения / О. Бухвиц [Пер. с нем.]. – Москва: Госполитиздат, 1959. – 143 с.
3. Датт П. Р. Интернационал. Очерк истории коммунистического движения. 1848 – 1963. / П. Р. Датт [Пер. с англ.]. – Москва: Прогресс, 1966. – 415 с.
4. Долорес И. Единственный путь / И. Долорес. – Москва: Госполитиздат, 1962. – 462 с.
5. Интернационалисты: участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России, 1917-1920 гг. [Под ред. А.Я. Манусевича]. – Москва: “Наука”, 1987. – 450 с.
6. Каутский К. Диктатура пролетариата: От демократии к государственному рабству. / К. Каутский. – Москва: Антидор, 2002. – 313 с.
7. Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский / В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. Том 37. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1940. – С. 235–338.
8. Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала, 1919 – 1923 гг.: Из истории международных реформистских центров в годы революционного подъема. / С. А. Могилевский. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1963. – 272 с.
9. Соркин Г. Действительность против вымыслов: Критика буржуазной и реформистской историографии Коммунистического Интернационала / Г. Соркин – Москва: Мысль, 1974. – 252 с.
10. Форум видавців: презентацію книжки «Ліва Європа» зірвали прихильники правих сил. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/news/2017/09/16/forum-vydvaciv-prezentaciyu-knyzhky-liva-yeuropa-zirvaly-pryhylynyku-pravyh-syl-foto-video>
11. Фостер У. История трёх интернационалов: Международное социалистическое и коммунистическое движение с 1848г. до настоящего времени: к изучению дисциплины / У.Фостер. – Москва: Госполитиздат, 1959. – 617 с.
12. Adler M. Proletarische oder bürgerliche Staatsideologie / M. Adler // «Der Kampf» 1916, nr. 4, – s. 120–132.
13. Bauer O. Droga do socjalizmu / O. Bauer. – Kraków, 1919. – s. 31–37.
14. Bauer O. Bolszewizm a socjalna demokracja / O. Bauer. – Lwów, 1920. – 230 s.
15. Kautsky K. Sozialdemokratische Bemerkungen zur Übergangswirtschaft / K. Kautsky. – Leipzig, 1918. – 230 s.
16. Luxemburg R. Die russische Revolution. Eine kritische Würdigung / R. Luxemburg. – Berlin, 1922. – 120 s.
17. Steiner H. Rewolucja Raǳziernikowa a austromarksizm – na przykładzie Otto Bauera / H. Steiner // “Zeszyty teoretyczno-polityczne”. – Warszawa, 1967, nr. 10, – s. 15–60.
18. Renner K. Marxismus, Krieg und die Internationale / K. Renner. – Stuttgart, 1917. – 211 s.
19. Waldenberg M. Wzlot i upadek Karola Kautskiego. Studium z historii myśli społeczno-politycznej / M. Waldenberg. – Kraków, 1972. Т. II. – 682 s.

Perełyhina L.S.

Ph.D. in the field «History of Science and Techniques», head of the Department of Scientific-Educational Work of the State Polytechnic Museum at the National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Перелузіна Л.С.

Доктор філософії у галузі «Історія науки й техніки», завідувач відділу науково-освітньої роботи Державного політехнічного музею при Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

LITTLE-KNOWN FACTS ABOUT THE UKRAINIAN CONNECTION IN THE LIFE OF

I.I. SIKORSKY

МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ І.І. СІКОРСЬКОГО, ПОВ'ЯЗАНІ З УКРАЇНОЮ

Summary: The article reconstructs the psychology of relations between I.I. Sikorsky and his first wife, O.F. Synkevych, during the period 1914–1918, which explains the existing silence in literature about the events connected to this marriage. The author proves that I.I. Sikorsky married O.F. Synkevych in a church ceremony on 6 November 1915 and their daughter Tetiana was born in 1916 rather than in 1918 as previously thought. The article demonstrates the falsity of such alleged facts from Sikorsky's life recently mentioned in the literature about him as his construction and testing of helicopters in Paris during 1909–1910 or the residence of his family from the first marriage (his wife O.F. Synkevych and their daughter Tanya) on an estate near Petrograd (St. Petersburg) that was built especially for them.

Key words: I.I. Sikorsky, 1909–1918, early helicopters, first marriage, O.F. Synkevych.

Анотація: Реконструйовано психологію спілкування І.І. Сікорського з його першою дружиною, О.Ф. Синькевич, у 1914–1918 рр., яка пояснює існуюче інформаційне замовчування навколо подій,

пов'язаних з цим шлюбом. Доведено, що І.І. Сікорський вінчався з О.Ф. Синькевич 6.11.1915 р., а їхня донька Тетяна народилася у 1916 р., а не у 1918 р., як досі вважається. Показано, що такі факти життя І.І. Сікорського як, буцімто, складання й випробування ним гелікоптерів у 1909–1910 рр. відбувалося у Парижі та його перша сім'я (дружина О.Ф.Синькевич і донька Таня) проживали у спеціально побудованій садибі під Петроградом (С.-Петербургом), які останнім часом поширюються в літературі, є неправдивими.

Ключові слова: І.І. Сікорський, 1909–1918 рр., перші гелікоптери, перший шлюб, О.Ф. Синькевич.

Постановка проблеми. Ігор Іванович Сікорський (25.05.1989–26.10.1972) увійшов в історію науки й техніки як творець першого у світі багатомоторного літака («Гранд», 13.05.1913 р.) [1, с. 49] та перший організатор серійного виробництва гвинтокрилих літальних апаратів (гелікоптер Sikorsky R-4 Hoverfly, 1942 р.). Він був першим у світі конструктором гвинтокрилів, якого American Helicopter Society (Американське гелікоптерне товариство) у 1951 р. відзначило Dr. Alexander Klemin Award (Премією д-ра Олександра Клеміна) за «notable achievement in advancement of rotary-wing aeronautics» (визначне досягнення в розвитку гвинтокрилих літальних апаратів) [2].

Історичні факти американського періоду життя всесвітньо відомого авіаконструктора не викликають сумнівів, що не можна сказати відносно 1889–1918 рр., пов'язаних з Російською імперією. Жовтневий переворот 1917 р., через викривлення та знищення частини тодішніх історичних джерел, як більшовиками, так і пересічними громадянами, послугував вільному трактуванню історії тих часів. Це стосується й років життя І.І. Сікорського у Російській імперії, що поросли міфами та легендами, які автори сучасних публіцистичних видань вміло видають за правду.

У 2004 р. вийшла з друку книга спогадів «Вне Родины. Мемуары» [3] К.Ф. Синькевича (1912–2005), рідного брата першої дружини І.І. Сікорського. Історико-методологічне дослідження інформації, у тому числі прихованої, що міститься у виданні [3], з урахуванням результатів наукової роботи [4], розвінчує неправдиві факти стосовно 1889–1918 рр. життя І.І. Сікорського, які останнім часом поширюються в соціумі. В роботі висвітлено основні результати цього історичного дослідження.

Перші гелікоптери.

І.І. Сікорський почав свою творчу діяльність в авіабудуванні саме зі створення гелікоптерів. Зацікавившись у дитинстві гвинтокрилими літальними машинами, він вже в дванадцятирічному віці побудував першу модель, що літала. Восени 1907 р. Ігор вступив до Київського політехнічного інституту імператора Олександра II (КПІ), де став одним з активних учасників секції гелікоптерів Київського гуртка повітроплавання.

Влітку 1908 р. він поїхав з батьком до Німецької імперії на шість тижнів. У цей час американський авіатор У. Райт (1867–1912), на літаку власної конструкції, проводив у Європі демонстраційні польоти, звіти та фото про які друкувались у німецьких газетах й зацікавили Ігоря. Втім, він вирішив будувати більш безпечний за літак повітроплавний апарат – гелікоптер. І вже у готельній кімнаті почав обмірковувати конструкцію гвинтокрила та зупи-

нився на співвісній схемі з двома гвинтами, що оберталися у протилежних напрямках. Зробив ескізи майбутнього гелікоптера. Навіть, намагався розрахувати підйомну силу несучих гвинтів. Оскільки інформації з цього питання не знайшлося, І.І. Сікорський вирішив отримати необхідні дані експериментально. У найближчій лавці він купив необхідні будівельні матеріали. З тонких дерев'яних пластин зробив гвинт, закріпив його на дерев'яному валу і всю цю конструкцію встановив на пристрій, який імітував ваги, та почав вимірювати силу тяги гвинта. Примітивний тест дав і примітивну відповідь: результати показали, що гвинт може підіймати кілька сотень фунтів на одну кінську силу. Тоді І.І. Сікорський робить висновок, що роботоздатний гелікоптер реальних розмірів можна створити і з малопотужним двигуном. Після повернення додому він продовжив свої дослідження: влаштував домашню майстерню, читав все, що зустрічалося з авіації.

У грудні 1908 р. сестра Ольга дала йому гроші на поїздку до Парижа та купівлю двигуна, а також подальше вивчення авіації. На той час м. Париж було центром авіаційного світу. У лютому 1909 р. І.І. Сікорський знайомиться з французьким офіцером Ф. Фербером (1862–1909) і вступає до його авіаційної школи. Капітан Ф. Фербер був одним із послідовників першого у світі повітроплавця-дослідника, німецького інженера О. Лілієнтала (1848–1896). У 1903 р. Ф. Фербер вже випробував планер власної конструкції з двигуном «Антуанетт», потужністю 24 к.с. Більш того, у 1908 р., у Парижі вийшло з друку одне з перших у світі книжних видань з авіації, його книга «L'Aviation. Ses Debuts – Son Developpement» («Про авіацію. Її початок – її розвиток»). Заняття в основному проходили біля ангара на авіаційному полі та склалися з розмов й обговорення конструкції літаків. Ф. Фербер сприяв зустрічам І.І. Сікорського з такими відомими авіаторами як А. Фарман (1874–1958), який будував літаки, та А. Анзані (1877–1956), виробником двигунів [1].

Значимо, що Ф. Фербер намагався відмовити І.І. Сікорського від гвинтокрилого задуму та наголошував на більш можливій побудові літака. Та і сам І.І. Сікорський це розумів, бо був знайомий з працями відомого науковця й винахідника пропелера С.К. Джевецького (1843–1938), який вважав, що проблема створення гелікоптера «знаходиться між двома, протилежними один одному, умовами, між якими немає місця для практичного вирішення задачі» [5, с. 61]. Втім, 1.05.1909 р., після чотирьох місяців навчання у Парижі, він повертається до Києва з двигуном «Анзані» у 25 к.с. і з різними конструкційними матеріалами для створення гелікоптера. Зрозуміло, що всю зиму й весну займає у КПІ

він не відвідував.

Автори [6] пишуть, що він привіз з собою кілька книг з авіації, деякі записи і, найголовніше, ще багато ідей. Тепер він знав дещо про аероплани, але, як і раніше, майже нічого не знав про гелікоптери. Попри все, І.І. Сікорський все-таки приступає до будівництва гвинтокрила. Роботи проводив на території родинної садиби у м. Київ, по вул. В. Підвальної, 15 (зараз вул. Ярославів Вал, 15). У липні 1909 р. машина вже була готова: її основою слугувала прямокутна, розчалена ролярним дротом, дерев'яна клітка без шасі. Прямо на підлозі, з одного боку встановлювався двигун «Анзані», з іншого – місце пілота. Двигун за допомогою пасової передачі та трьох конічних шестерень передавав зусилля на співвісні гвинти. Вали розміщувалися один в одному на вальниціях. У верхній точці кожного вала кріпився дволопатеви несучий гвинт. Діаметр верхнього гвинта дорівнював 4,6 м, нижнього – 5 м. Гвинти оберталися в протилежних напрямках з частотою обертання 160 об/хв. Лопаті були зроблені зі сталевих трубок, обтягувалися полотном й розчалувалися ролярним дротом через кільця на валах. Кільця встановлювалися зверху та знизу кожного гвинта. Органів керування не було. Невизначеним залишалось і значення підйомної сили. Перші досліди не вдалися. Спочатку не крутилися гвинти, а потім, коли вони закрутилися, виникла значна вібрація. Довелося знімати лопаті та заново їх балансувати [1, 7]. Проте, і після балансування лопатей, за умови збільшення обертів, виникала вібрація. Експериментально І.І. Сікорський встановив, що резонансна частота з'являється за 120 об/хв. Дефект усувався просто: забивав дерев'янку у внутрішній вал допоки резонансна частота досягала 175 об/хв, що було більше за значення максимальних обертів гвинтів. Втім, подальші спроби виявилися невдалими: двигун «Анзані» працював на повну потужність, але гвинтокрил не підіймався, а тільки крутився. Стало зрозумілим: машина не підійметься в повітря, крім того, керувати машиною за допомогою поверхонь у повітряному потоці від гвинтів буде важко. Конструкція та система керування літальним апаратом потребували відповідної доробки.

Тоді І.І. Сікорський вирішив будувати новий гелікоптер. Передусім знову відвідав Париж. Цього разу йому вдалося побачити справжні польоти, у тому числі історичний політ 18.10.1909 р. графа Шарля де Ламберта (1865–1944) на машині братів Райт, який злетів з аеродрому Жювісі, пролетів над містом на висоті 400 м, облетів Ейфелеву вежу й повернувся до місця старту. З Парижа І.І. Сікорський привіз два двигуни «Анзані» потужністю 25 і

15 к.с. [1].

18.11.1909 р. у м. Київ відкрилася повітроплавна виставка. На ній демонструвався перший гелікоптер І.І. Сікорського [8]. У лютому 1910 р. він почав будувати відразу і гелікоптер, і літак. Навесні 1910 р. гелікоптер № 2 було побудовано. За схемою він був подібний до попереднього: з двома несучими гвинтами, один над одним, але гвинти – трилопатеви замість дволопатеви. Лопаті мали лонжерони та нервюри й були розчалені до валів. У гелікоптері № 2 використовувався той же двигун «Анзані» потужністю 25 к.с. Випробування дали трохи кращі результати: гелікоптер міг підіймати свою власну вагу (180 кг), але надії на підйом з пілотом ще не було [1, 6]. Як бачимо, протягом 1908–1910 рр., у м. Київ, студент КПІ І.І. Сікорський розробив й побудував свої два перші гелікоптери.

Наприкінці травня 1910 р. конструктор розібрав свій другий гелікоптер. При цьому вирізав з його конструкції фрагмент квадратної форми й написав, у два рядки, на ньому: «ГЕЛИКОП – 1910.» (напис вперше введений у науковий обіг, як історичне джерело вербально-зображального типу, в роботі [4]; його вдалося прочитати при розгляданні під збільшенням фотографії реліквії І.І. Сікорського (рис. 1) [10, с. 5]). Цей талісман І.І. Сікорський, разом з іншими нагородами, проніс через усе своє життя.

«Отримавши ряд цікавих наукових даних, я припинив ці дослідження [над гелікоптером – Л.П.], переставив двигун на побудований на той час легкий аероплан і 3 червня 1910 року вперше підійнявся на ньому в повітря» [9, с. 56].

Підсумовуючи сказане про ранні гвинтокрилі розробки І.І. Сікорського, зазначимо, що гелікоптер № 2 став першим в Україні гвинтокрилом, який зміг відірватися від землі. Крім того, гелікоптери І.І. Сікорського, 1909–1910 рр. створення, стали першими у світі гвинтокрилими літальними апаратами співвісної схеми, для яких були проведені натурні випробування. Всі ці роботи І.І. Сікорський проводив в Україні, у м. Київ, на території родинної садиби, по вул. В. Підвальної, 15. Факт територіальної прив'язки перших гвинтокрилих розробок І.І. Сікорського до м. Київ висвітлювався і раніше, у численних наукових публікаціях, як-то [11–13]. Втім, авторам сучасних публіцистичних видань це не стає на заваді. Вони пишуть, що «після півроку будівництва і декількох місяців випробувань [у Парижі – Л.П.] гелікоптера, який міг підіймати власну вагу, але не пілота, Сікорський повернувся до Києва з двома моторами потужністю 25 і 15 кінських сил та ідеєю побудови аероплана» [14].

Рис. 1. Реліквії І.І. Сікорського. На прямокутній пластині є напис: «ГЕЛИКОП – 1910.» [10].

Перший шлюб. Існує обмаль публікацій, де пишеться про особисте життя І.І. Сікорського. Сам авіаконструктор у своїх мемуарах [9], написаних у 1920 р., торкається лише подій, пов'язаних зі своєю творчістю. Внучата племінниця авіаконструктора О.Й. Погребиська у статті «О семье И.А. Сикорского» [15] наводить шлюбні зв'язки всіх дітей І.О. Сікорського, крім Ігоря. Це питання вона порушує тільки, коли пише, хто з родини Івана Олексійовича залишився проживати в домі Сікорських у 1922 р., а саме: «... і дочка Ігоря Івановича Тетяна, яка перебувала під опікою сестер, в основному Ольги Іванівни».

Російський біограф І.І. Сікорського В.Р. Міхеєв у книзі «Неизвестный Сикорский. «Бог» вертолетов» згадує про першу дружину авіаконструктора кількома рядками: «... квітня 1917 р. ... у Києві ... увагу Ігорю Івановичу приділяли його двоюрідні племінниці – 17-річні красуні Ольга Синкевич та Ірина і Людмила Шиманські. ... Ігор Іванович закохався в Ольгу, та, звісно, відповіла йому палкою взаємністю. Молоді вимагали у батьків негайного благословення. Під час вінчання загорілася від свічки фата. Її загасили швидко, але у багатьох промайнула думка – не до добра» [16, с. 194].

Автор раніше виданих художньо-документальних матеріалів, капітан першого рангу А. Григор'єв, який довгий час займався дослідженнями в галузі історії флоту та морської авіації, оповідаючи про переїзд до І.І. Сікорського у США членів його родини, пише: «У 1922 р. до Ігоря Івановича приїхали дві його сестри з його маленькою донькою Тетяною, його дружина Ольга Федорівна, померла від іспанки у Києві» [17, с. 63].

В англomовному виданні [1, с. 86], де наводиться біографія І.І. Сікорського, згадується про його перший короткий шлюб тільки у зв'язку з іменем доньки Тетяни, яку привезли у США його сестри: «... Tania, his infant daughter born of shortlived marriage (... Тетяна, неповнолітня дочка від недовговічного шлюбу)».

Але повернемося до спогадів К.Ф. Синькевича, свідка подій навколо першого шлюбу І.І. Сікорського. У своїх мемуарах [3], коли він пише про свою сестру, О.Ф. Синькевич, то обов'язково додає

«бідолашна Ольга». Крім того, дати вінчання І.І. Сікорського з О.Ф. Синькевич та народження їхньої доньки Тетяни, за спогадами К.Ф. Синькевича, відрізняються від наведених у [1, 16].

Відтак, з метою отримання правдивої інформації відносно першого одруження І.І. Сікорського, на засадах ретроспективного й історико-генетичного методів, було здійснено послідовне проникнення у минуле, яке дозволило виявити причинно-наслідкові зв'язки тогочасних історичних подій та інтерпретувати конкретний зміст епізодів столітньої давності. А властивий історико-компаративному методу, проведеного історичного дослідження, критицизм допоміг розшифрувати приховану інформацію, що була закладена у джерелі особистого походження, яким є видання [3].

Відомо [18], що у червні 1914 р., прилетівши до Києва з С.-Петербургу на літаку «Лля Муромець», І.І. Сікорський влаштував демонстраційні польоти для вузького кола фахівців та членів своєї родини. Під час першого польоту, 20.06.1914 р., І.І. Сікорський бере свою сестру Ольгу та чоловіка старшої сестри А.Г. Сікорського. Крім них на борту були льотчики Прусіс, Лавров, два механіки та віце-голова Київського товариства повітроплавання М.М. Марков. Наступного дня І.І. Сікорський в польоті бере головним чином військових льотчиків. Серед них, зокрема, був відомий П.М. Нестеров (1887–1914) [19]. 22.06.1914 р. він виконав три польоти, в першому з яких брали участь дві жінки: «... госпожи М.Н. и О.Ф. Синькевич» [20].

З урахуванням родових зв'язків Сікорських [1, 15, 21] приходимо до висновку, що 22.06.1914 р. на літаку І.І. Сікорського перебували дружина його двоюрідного брата Ф.М. Синькевича, Марія Миколаївна, з донькою Ольгою. На користь верифікації зробленого висновку свідчила ще інформація про родовід відомої поетеси й перекладача В.О. Синкевич, 1926 р.н., у якої бабуся, з боку батька, при народженні мала прізвище Сікорська. Дід В.О. Синкевич був священником [22]. Тобто батько В.О. Синкевич Олексій і Федір Синькевич були рідними братами, а їхня мати Марія Олексіївна (в дівочтві – Сікорська) була рідною тіткою авіаконструктора І.І. Сікорського.

Але повернемося до 22.06.1914 р. Саме тоді І.І. Сікорський звернув увагу на свою двоюрідну племінницю О.Ф. Синькевич, як на жінку (І.І. Сікорському було двадцять п'ять років, а Ользі – лише п'ятнадцять). Про враження, яке справив на Ольгу І.І. Сікорський, у формі військового льотчика, нічого й гадати – її очі, мабуть, сяяли від захвату. Це було перше, таке романтичне, побачення майбутнього подружжя І.І. Сікорського та О.Ф. Синькевич.

Батьків Ольги та Ігоря, священника Ф.М. Синькевича (1878–1946) [23] і лікаря І.О. Сікорського (1842–1919), поєднували не тільки найтісніші родинні стосунки (перший був племінником другого), але й активна суспільно-політична діяльність – обидва були відомими у м. Київ монархістами. І вони ніяк не могли підтримувати близьких відносин між своїми дітьми, Ольгою та Ігорем. Але так сталося: йшла війна та й І.І. Сікорський міг загинути будь-якої миті. Скоріш за все, Ольга вже була при надії,

що змусило родини Синькевичів і Сікорських якнайшвидше вінчати своїх дітей.

Як пише К.Ф. Синькевич, «Ігор Іванович і Оля вінчалися у 1915 році. З огляду на те, що мій батько та Ігор Іванович – двоюрідні брати, а Оля з Ігорем таким чином були досить близькими родичами, на шлюб довелося просити дозволу вищих церковних властей» [3, с. 21].

Треба сказати, що І.І. Сікорський не був обділений увагою жінок. Так, вербальне історичне джерело, подане істориком-краєзнавцем м. Новгород-Сіверський, С.К. Уваровою, містить таку інформацію: у 1911–1914 рр. І.І. Сікорський часто приїздив до нашого міста на побачення з коханою жінкою (рис. 2), яка раніше працювала у Лікувально-Педагогічному інституті для розумово-відсталих і нервових дітей [24, с. 16], організованому батьком Ігоря, І.О. Сікорським, у власному будинку по вул. В. Підвальной, 15, м. Київ.

Рис. 2. Новгород-Сіверський, близько 1913 р. Другий зліва – І.І. Сікорський, перша зліва – його кохана жінка. Крайній справа – вітчизняний винахідник гвинтокрила поздовжньої схеми М.І. Сорокін [4].

Радості від реєстрації шлюбу ні у наречених (не було глибокого почуття, що їх поєднувало б), ні в їхніх родинях (через близькі родинні стосунки молодих) не було. Ольга, навіть, не розуміла, що з нею відбувається. Про це К.Ф. Синькевич згадує так: «Що стосується Олі, мама розповідала: коли за нею прислали карету їхати на вінчання з Ігорем, вона стала на підніжку екіпажа, затрималася на секунду, кинулася назад до ганку, схопила мене на руки, поцілувала і лише тоді сіла в карету. Мені тоді, в 1915 році, було три роки» [3, с. 142].

Після одруження О.Ф. Синькевич не поїхала жити до чоловіка. У ті часи І.І. Сікорський працював завідувачем авіаційного відділу Російсько-Балтійського вагонного заводу у м. С.-Петербург і «до Києва приїжджав зрідка» [3, с. 21].

Жила Ольга то у Сікорських, по вул. В. Підвальной, 15, то у рідному домі, по вул. Д'яківській, 8 [3, с. 20]. Щоб якось облаштувати та полегшити життя дружини з немовлям на час своєї відсутності, «незабаром після одруження Ігор Іванович придбав під Києвом маєток, що називався, як і розташоване поруч село, Гаврилівкою. Це було, ймовірно, у 1916 чи 1917 році» [3, с. 22].

Відчуття провини за зіпсоване життя Ользі (у 1914 р. вона була ще дитиною) довго не покидало І.І. Сікорського і з виїздом за межі Російської імперії, у березні 1918 р., він намагався забути все, що пов'язане з одруженням на О.Ф. Синькевич, як страшний сон. Тільки цим можна пояснити завісу таємничості, яка існувала донедавна над історією його першого шлюбу. Можливо, у І.І. Сікорського і

були якісь почуття до своєї молодії дружини. Натомість, Ольга невдовзі зрозуміла, що помилилася – вона не кохала чоловіка, а десь на підсвідомому рівні, навіть, відчувала огиду до нього. Тому, коли вона зустріла своє кохання, то не залишила дитину від І.І. Сікорського у новій сім'ї, а віддала її під опіку О.І. Сікорської, сестри Ігоря Івановича.

До речі, «друга дружина, Єлизавета Олексіївна, й чути не хотіла прізвище Синькевич. Вона настільки ревнувала І.І. до минулого, що на догоду норолівій дружині йому довелося відмовити своїй дочці Тані у відвідинах: ні сам він не приходив до неї, ні її не приймав у себе [вже у США, після того, як до нього 22.02.1923 р. приїхали сестри Ольга, з його донькою Тетяною, та Олена, зі своїми дітьми Дмитром і Галиною – Л.П.]. Дивно, адже ніхто з Синькевичів не просив у «багатого родича» грошей у борг і не становив жодної загрози його сімейному щастю. Та й бідолашна Оля вже давно була покійницею ...» [3, с. 21].

Другим чоловіком О.Ф. Синькевич, якого вона дійсно покохала, став лікар Микола Ковалевський, член Російської комуністичної партії (більшовиків). Восени 1922 р. вони проживали у селі неподалік від м. Могилів-Подільський на Дністрі [3, с. 25]. Від Ковалевського О.Ф. Сікорська народила ще трьох доньок: Леніну, 1922 р.н.; Марію, 1924 р.н.; Олену, 1925 р.н. Померла О.Ф. Сікорська у 1929 р. від туберкульозу у м. Луганськ [3, с. 143]. І.І. Сікорський вступив у другий шлюб 27.01.1924 р., з Єлизавет Семіон, росіянку за походженням. Вінчання відбулося у Російському кафедральному соборі м. Нью-Йорк (США) [1, с. 96].

Вже, коли закінчувалося дослідження проблемних питань навколо першого шлюбу І.І. Сікорського, у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Київ було виявлено документ – запис у Метричній книзі на 1915 р., за номером 16 від 6 листопада, такого змісту: «сын Действительного Статского советника, Доктора Медицины из Дворян Игорь Иванович Сикорский, православного вероисповедания, первым браком (графа «Звание, имя, отчество, фамилия и вероисповедание жениха, и которым браком») – 26 (графа «Лета жениха») – Дочь священника Ольга Федоровна Синькевич, православного вероисповедания, первым браком (графа «Звание,

имя, отчество, фамилия и вероисповедание невесты, и которым браком») – 16 (графа «Лета невесты») – Протоирей Михаил Алабовский с диаконом Константином Бутвиненко (графа «Кто совершал таинство») – Коллежский советник Николай Николаевич Синькевич и Статский советник Николай Николаевич Барановский. По невесте: Коллежский советник, врач Андрей Григорьевич Сикорский и Киевский городской врач Лев Антонович Сикорский (графа «Кто были поручители») – священник Ф. Синькевич. Диякон К. Бутвиненко (інформація про тих, хто зробив запис у Метричній книзі)» (рис. 3) [25].

Гаврилівка. Панський маєток, який придбав у 1916 р. І.І. Сікорський, розташовувався, за спогадами К.Ф. Синькевича, майже на 1000 десятинах землі. Великий двоповерховий будинок, побудований за всіма правилами архітектури дачних будівель XIX ст., прикрашався з парадного входу білими колонами. За будинком був фруктовий сад, далі тягнувся старовинний парк, за ним – сосновий ліс. Праворуч містилися садибні будівлі: флігель для гостей, подвір'я для скотини; ліворуч – конюшні та майстерні. Діти обох родин, Сікорських і Синькевичів, приїжджали до Гаврилівки під час літніх канікул відпочивати. «Бариня» (О.Ф. Синькевич) встигала і дітей доглядати, й пильнувати селян, які працювали по господарству [3, с. 22–23].

Після Жовтневого перевороту 1917 р. в Україні селяни почали грабувати й нищити панські маєтки [26]. Не минуло це і с. Гаврилівка. Йшов серпень 1918 р. «Рішуча Оля не гаяла часу. Покликавши хлопців, вона схопила на руки маленьку дворічну Таню і всі ми кинулися через задній ганок у сад, із саду – в парк, потім побігли по гаю за парком й вийшли у сосновий ліс. Тільки тут зупинилися, щоб перевести подих. Однак відпочивати не можна було: з садиби доносилися ледь чутні крики бунтівників» [3, с. 24]. Потім стало відомо, що селяни спустили воду в ставку й підпалили садибу: будинок і всі присадибні будівлі.

Село Гаврилівка і зараз існує в Україні. Розташоване воно за 40 км від районного центру, м. Вишгород, Київської обл. За згадкою старожилів села прізвище останнього пана, дійсно, було Сікорський. Втім, місцеві жителі пов'язують його з батьком І.І. Сікорського, Іваном Олексійовичем [27].

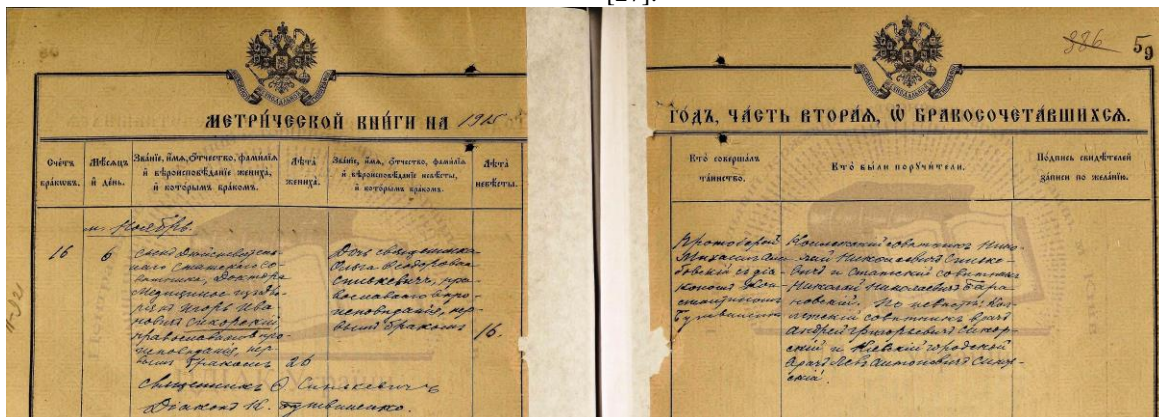

Рис. 3. Запис про перший шлюб І.І. Сікорського у Метричній книзі на 1915 р. [25].

Таким чином, проведене дослідження відносно встановлення місця проживання першої дружини І.І. Сікорського, О.Ф. Синькевич, спочатку самої, потім з дитиною, вказує на неправдивість інформації, що міститься в останніх російських виданнях, якою намагаються нівелювати українські корені всесвітньо відомого авіаконструктора. І використовують у якості ще одного чинника, щоб ще більше пов'язати життя І.І. Сікорського з Росією, ніж Україною. Так, автори [14, 28], переписуючи один в одного, стверджують: «Після оформлення розлучення Сікорський з будинку під Петербургом, який побудував для сім'ї, переїхав на квартиру».

Висновки. В результаті проведеного дослідження вдалося:

1. Реконструювати психологію спілкування І.І. Сікорського з його першою дружиною, О.Ф. Синькевич, у 1914–1918 рр., яка пояснює існуюче інформаційне замовчування навколо подій, пов'язаних з цим шлюбом.

2. Довести, що І.І. Сікорський вінчався з О.Ф. Синькевич 6.11.1915 р., а їхня донька Тетяна народилася у 1916 р., а не у 1918 р., як досі вважається.

3. Показати, що такі факти життя І.І. Сікорського як, буцімто, складання й випробування ним гелікоптерів у 1909–1910 рр. відбувалося у Парижі та його перша сім'я (дружина О.Ф. Синькевич і донька Таня) проживали у спеціально побудованій садибі під Петроградом (С.-Петербургом), які останнім часом поширюються в літературі, є неправдивими.

Список літератури:

1. Delear Frank J. Igor Sykorsky: His Three Careers in Aviation / Frank J. Delear. – New York: DODD, MEAD & COMPANY, 1976. – 290 p.

2. American Helicopter Society: Prizes & Awards [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cirs.net/prix/awards>.

3. Синькевич К. Ф. Вне Родины: Мемуары / К. Ф. Синькевич. – М.: Воскресенье; Рыбинск: Изд-во ОАО «Рыбинский Дом печати», 2004. – 484 с.

4. Перелигіна Л. С. Рання історія створення гвинтокрилів в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Перелигіна Любов Сергіївна; МОН України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – К., 2014. – 254 с.

5. Джевецкій С. К. Теорія воздушных винтовъ и способъ ихъ вычисления / С. К. Джевецкій. – К.: Тип. Р.К. Лубковскаго, 1910. – 65 с.

6. Катышев Г. И. Авиаконструктор Игорь Иванович Сикорский: 1889–1972 / Г. И. Катышев, В. Р. Михеев. – М.: Наука, 1989. – 176 с.

7. Киевская мысль. – 1909. – № 44. – С. 328.

8. Выставка по воздухоплаванию въ Киевѣ // Библиотека воздухоплавания. – 1909. – № 1. – С. 75–76.

9. Сикорский И. И. Воздушный путь / И. И. Сикорский – М.: Русский путь; N.-Y.: YMCA Press, 1998. – 189 с.

10. Pember Harry. Sykorsky Aircraft: Pioneers of Vertical Flight / Harry Pember. – Stratford, Connecticut: Sikorsky Historical Archives, Inc., 2005. – 113 p.

11. Юрьев Б. Н. Избранные труды: в 2 т. / Б. Н. Юрьев – М.: Изд-во АН СССР, 1961 – Т. 1: Воздушные винты. Вертолеты. – 551 с.

12. Изаксон А. М. Советское вертолетостроение / А. М. Изаксон. – М.: Машиностроение, 1981. – 295 с.

13. Михеев В. Вертолеты дореволюционной России / В. Михеев. – М.: Изд-во МАИ, 1992. – 224 с.

14. Человек с винтом. Как Игорь Сикорский вертолет изобретал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maximonline.ru>.

15. Погребысская Е. И. О семье И.А. Сикорского / Е. И. Погребысская // І.І. Сікорський: матеріали наукових читань з циклу «Видатні конструктори України». – Київ: ЕКМО, 2005. – С. 76–81.

16. Михеев В. Неизвестный Сикорский. «Бог» вертолетов / В. Михеев. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 448 с.

17. Григорьев А. Б. Меж двух стихий. Очерки о конструкторах / А. Б. Григорьев. – М.: Машиностроение, 1992. – 256 с.

18. Киевлянинъ. – 1914. – Пятница 20-го июня, № 168.

19. Киевлянинъ. – 1914. – Суббота 21-го июня, № 169.

20. Киевлянинъ. – 1914. – Воскресенье 22-го июня, № 170.

21. Скржинская Л. И. Генеалогическое древо рода Сикорских [Схема] / Л. И. Скржинская. – Фонд Государного политехнического музея при КПИ ім. Ігоря Сікорського, Сікорський, Нд-5004.

22. Синкевич В. Время случайности и судьбы / В. Синкевич // Континент. – 2005. – № 126. – С. 276–294.

23. Кальченко Т. Пастырь-патриот. Протоирей Федор Николаевич Синькевич (1878–1946) / Т. Кальченко // Воинство святого Георгия: Жизнеописание русских монархистов начала XX века / Сост. и ред. А. Д. Степанов, А. А. Иванов. – СПб.: Царское Дело, 2006. – С. 606–621.

24. Губко О. Т. Иван Олексійович Сікорський як учений і експерт у справі Бейліса / О. Т. Губко. – К.: Світогляд, 2009. – 115 с.

25. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 127, оп. 1080, спр. 398, арк. 58 зв.–59.

26. Верстюк В. Революційна влада і суспільство: механізми взаємовпливу / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Гол. ред. В.Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 5–43.

27. Гаврилівська ЗОШ І-ІІІ ступенів – Історія села [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gavrilovka.at.ua/index/istorija_sela/0-23.

28. Вайлов А. М. Российские гении авиации первой половины XX века / А. М. Вайлов. – М.: Алгоритм, 2017. – 464 с.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

Нагиев П.Ю.

*Институт Космических Исследований Природных Ресурсов
им. акад.Т.К. Исмаилова, Национальное Аэрокосмическое Агентство,
Баку, Азербайджан*

Nagiyev P.Y.

*(Institute for Space Research of Natural Resources named after
acad. T.K.Ismayilov. National Aerospace Agency, Baku, Azerbaijan)*

ДИНАМИКА ЗАСОЛЕНИЯ ПОЧВ КУРА-АРАКСИНСКОЙ НИЗМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ КОСМИЧЕСКИХ ИЗОБРАЖЕНИЙ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ

DYNAMICS OF SOILS SALINIZATION IN KURA-ARAKS LOWLAND ON THE BASIS OF SPACE IMAGES AND THE MEASURES TO COMBAT AGAINST THEM

Abstract

The article is devoted to exploration of dynamics of soil salinization in the Kura-Araks lowland territory on the basis of satellite imagery data using GIS technology. It is shown that during the past 18 years from 1998 to 2016 as result of poor state of collector and drainage networks as well as failure to comply with reclamation activities, the area of strongly saline soils in Kura-Araz lowland increased by 41 thousands hectares and medium saline soils – by 63,2 thousands hectares. The reclamations were given for measures against salinization.

В статье рассматривается динамика засоления почв сельскохозяйственных угодий территории Кура-Араксинской низменности на основе цифровой обработки с ИСЗ “LANDSAT-TM” 1998 г., “IKONOS” 2008 г. и “SPOT-6” 2016 г. с помощью ГИС технологий.

Установлено, что за прошедшие 18 лет за период с 1998 по 2016 гг. в результате несоблюдения агро-мелиоративных мероприятий на сельскохозяйственных угодьях и плохого состояния коллекторно-дренажной сети на некоторых участках на Кура-Араксинской низменности мелиоративное состояние почв ухудшилось. Площадь сильнозасоленных почв и солончаков увеличилась на 41 тыс. га, а средне засоленных на 63,2 тыс. га.

По принятым нормам срок эксплуатации коллекторно-дренажных систем рассчитан на 35-40 лет. Так как срок эксплуатации коллекторно-дренажной сети, проведенной на некоторых участках Кура-Араксинской низменности закончился, поэтому эта сеть не может работать в полную проектную силу. Такое состояние приводит к повторному процессу засоления почв низменности.

Ключевые слова: Сельскохозяйственные угодья, Кура-Араксинская низменность, засоление почв, космические изображения, “LANDSAT-TM”, “IKONOS”, “SPOT-6”, коллекторно-дренажная сеть.

Охрана почв и их рациональное использование под пашни является одной из важных задач в сельском хозяйстве. Статистические данные показывают, что в настоящее время на земном шаре в земледелии используется 1,78 млрд. га почв. Из них орошаемые почвы составляют 270 млн.га. Несмотря на что в земледелии под посевные площади занято 15,1% орошаемых почв, полученный с них урожай составляет 35-40%.

Во многих странах мира (Китай, Индия, США, Пакистан и т. д.) с орошаемых земель урожай снимается 2-3 раза в году. Наряду с положительными проявлениями орошение почв имеет также ряд недостатков. В зависимости от природных условий и почвообразующих свойств, вследствие несоблюдения агро-мелиоративных мероприятий на сельскохозяйственных угодьях на орошаемых почвах идет процесс засоления.

Из данных ООН на сельскохозяйственную продукцию следует, что из-за отрицательного воздействия антропогенных факторов в течение года площадь орошаемых земель нашей планеты за счет засоления уменьшается на более 1 млн. га.

Кура-Араксинская низменность расположена в восточной части Азербайджана, между Каспийским морем и горными системами Большого и Малого Кавказа. Земельный фонд Кура-Араксинской низменности составляет 21536 км² или 24,5% всей площади Азербайджана.

История возникновения Кура-Араксинской низменности помогает выявить причину засоления здешних почв. Несколько ранее четвертичного периода территория Кура-Араксинской низменности была заливом Каспийского моря. Согласно геологическим сведениям, море неоднократно отступало и вновь наступало на эту территорию. Когда море окончательно отступило, на этой площади образовались большие лагуны. В тех условиях тропического климата за короткое время почву стали осаждать соли. В результате чего почвы, образовавшиеся на этих участках, становились очень солеными.

Климат низменности относится к субтропическому сухому, теплему, континентальному. Лето сухое и жаркое, зима относительно теплая и малоснежная. Среднегодовая температура на низменности колеблется в пределах от +14,5°С до +16°С. Сумма эффективной температуры обеспечивает

возможность возделывания ценных технических и теплолюбивых культур.

В Кура-Араксинской низменности сероземный тип почвообразования формируется в качестве основного зонального почвенного типа. Среди сероземных почв низменности формировались луго-сероземные, сероземно-луговые и луговые. Здесь широкое распространение имеет засоление.

Рис. 1. Солончак

В зависимости от почвенно-грунтовых условий и мелиоративной обстановки в 1934-1935 гг. на территории Кура-Араксинской низменности в Мугань-Сальянском массиве была построена коллекторно-дренажная сеть длиной 104 км, в 1951-1952 гг. в Мильской степи – длиной 830 км, в 1958-1980 гг. в Ширванской и Карабахской степях – более 10 тыс.км. В настоящее время на исследуемой низменности длина коллекторно-дренажной сети составляет более 25 тыс. км на площади около 650 тыс.га.

В 1998 г. была осуществлена космическая съемка всей территории Азербайджана с искусственного спутника земли (ИСЗ) “LANDSAT-TM”. По полученным снимкам в диапазоне 0,45-0,52; 0,52-0,60; 0,63-0,69; 0,76-0,90; 1,55-1,75; 2,08-2,35 и 10,45-12,50 мкм проведена их цифровая обработка.

По результатам обработки космических изображений с использованием ГИС технологий была подготовлена электронная карта сельскохозяйственных угодий Азербайджана в масштабе 1:50000. Из этой карты выделена территория Кура-Араксинской низменности.

Следует отметить, что на электронной карте сельскохозяйственных угодий на основе космических изображений распознаются не только участки

Большая часть низменности характеризуется высоким стоянием грунтовых вод. Примерно на 2/3 этих площадей имеются грунтовые воды, расположенные на глубине менее 5 м от поверхности Земли. На участках с залеганием грунтовых вод на глубине 1-2 м в жаркие летние месяцы вода, поднимаясь по капиллярным трубам в верхние слои почвы, подвергается испарению, а содержащаяся в них соль оседает в верхних слоях почвы (рис. 1).

пашни (зерновые культуры, хлопок, овощи и бахчевые), многолетние насаждения (сады, виноградники), выгоны, лес, водные объекты и т. д., а также площади сильно засоленных почв и солончаков, поэтому при составлении карты засоления исследуемой территории из карты сельхозугодий площади сильно засоленных почв и солончаки переносятся на карту засоления почв.

Проведенная солевая съемка почв Кура-Араксинской низменности показывает, что количество солей на глубине 0-50 см под пашнями и многолетними насаждениями колеблется в пределах 0,18-0,40%, что характеризует незасоленные и слабозасоленные почвы. Поэтому на подготовленной электронной карте сельскохозяйственных угодий эти участки относят на карте засоления к незасоленными и слабозасоленными почвами.

Для изучения площади средне засоленных почв на исследуемой территории были взяты почвенные пробы, проведен анализ водной вытяжки, на основе суммы солей на карте засоления определены их площади.

Таким образом, используя электронную карту сельхозугодий Кура-Араксинской низменности, предлагаемым нами методом составляется карта засоления почв исследуемой территории (рис. 2).

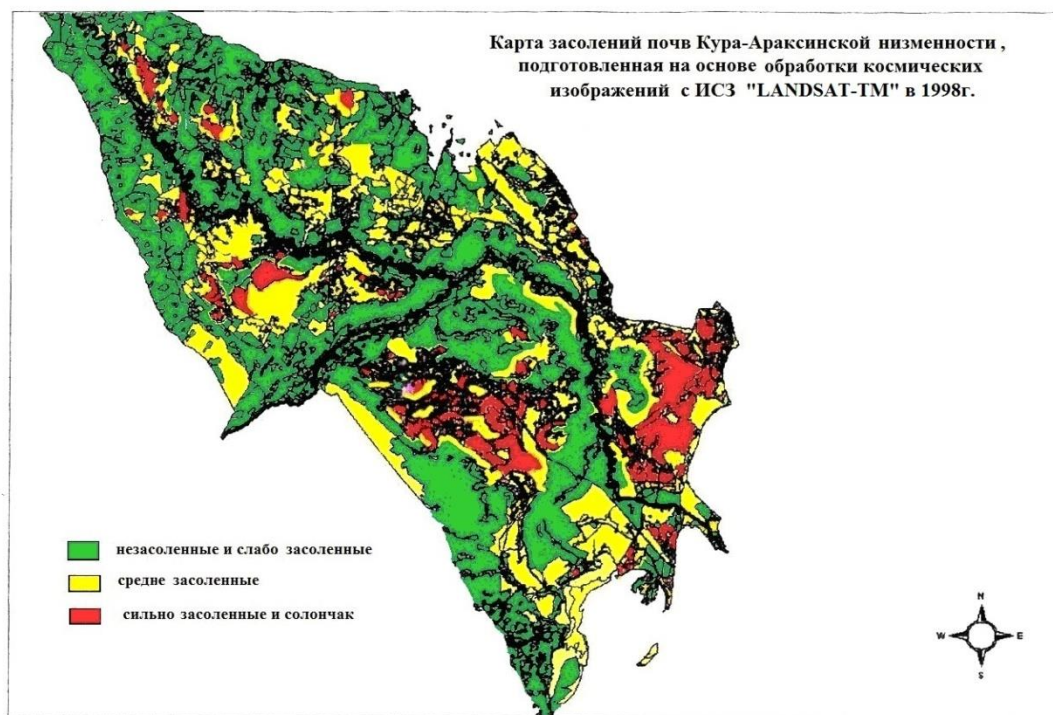

Рис. 2. Карта засоления почв Кура-Араксинской низменности (1998 г.)

В 2008 г. со спутника "IKONOS" была снята территория Азербайджана. По результатам цифровой обработки подготовлена электронная карта

сельскохозяйственных угодий, после чего вышеуказанным методом была составлена карта засоленных почв исследуемой территории (рис. 3).

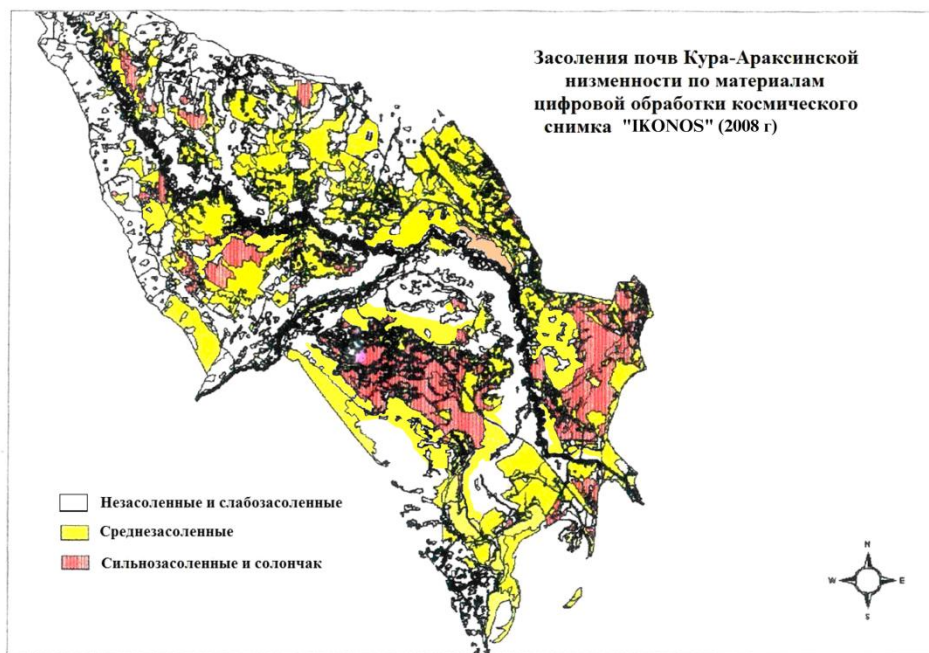

Рис. 3 Карта засоления почв Кура-Араксинской низменности (2008 г.)

Из карты засоления 2008г. видно, что на исследуемой территории площадь засоления в течение прошедших с 1998 г. лет значительно увеличилась.

Причиной увеличения засоления в основном является плохое состояние дренажа и водосбора.

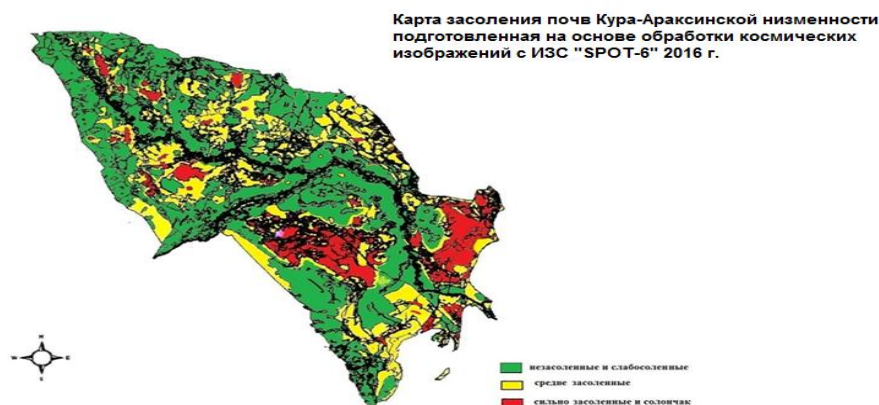

Рис. 4. Карта засоления почв Кура-Араксинской низменности (2016 г.)

В нижеприведенной таблице указана площадь засоления почв Кура-Араксинской низменности по результатам цифровой обработки космических изображений, полученных со спутника

“LANDSAT-TM” в 1998 г. “IKONOS” 2008 г. и “SPOT-6” 2016 г.

Мелиоративное состояние почв Кура-Араксинской низменности

Таблица 1.

	Степень засоления	1998 г. площадь, тыс. га	2008 г. площадь, тыс. га	2016 г. площадь, тыс. га
1	Незасоленные и слабозасоленные	894,2	807,5	790,0
2	Средне засоленные	545,1	596,3	608,3
3	Сильно засоленные и солончаки	364,0	399,5	405,0

Из таблицы видно, что площадь незасоленных и слабозасоленных почв за период 1998 г. по 2008 г. уменьшилась на 86,7 тыс. га, а площадь средне засоленных и сильно засоленных и солончаков, наоборот, увеличилась на 51,2 тыс. га, 35,5 тыс. га соответственно.

Эксплуатационный срок мелиоративной конструкции по принятым нормам предусмотрен на 35-40 лет. На сегодняшний момент срок эксплуатации коллекторно-дренажной сети, проведенной на некоторых участках Кура-Араксинской низменности закончился, сеть не может работать в полную проектную силу. Такое состояние приводит к повторному процессу засоления почв исследуемой низменности.

Таким образом, для предотвращения процесса засоления в орошаемых почвах на сельскохозяйственных угодьях нужно соблюдать нижеследующее.

1. Для улучшения структуры почв и хорошего развития растений нужно чередовать посевы на пашенных участках. Посев бобовых трав, особенно люцерны, значительно улучшает структуру почвы. Корень люцерны идет на глубину более 1 м. Люцерна способствует накоплению элементов питания в почве, особенно азота.

2. На участках построенной коллекторно-дренажной сети наблюдать течение стока, дренажа, водосбора и коллектора. Повсеместно провести очистку дренажа коллекторной сети и углубить ее до проектной отметки (3 м)

3. Проводить промывку солончаковых участков.

Литература

1. Волобуев В.Р. Генетическая форма засоления почв Кура-Араксинской низменности. Изд. АН Азерб. ССР Баку, 1965, 238 стр.

2. Мехтиев А.Ш. Нагиев П.Ю. и др. Картографирование засоленных земель и водной поверхности по результатам комплексного аэрокосмического эксперимента “ГЮНЕС-84”. Исследование Земли из Космоса, 1988, № 1, стр.66-74.

3. Нагиев П.Ю. Методика составления карт засоления почв на основе обработки космической информации 10-й Международный конгресс “Энергетика, экология, экономика” Баку, 2009, стр. 78-82.

4. Нагиев П.Ю. Гейдарова Р.М. Изучение изменения засоления почв Кура-Араксинской низменности. Земля из Космоса и наиболее эффективные решения, выпуск 16. Зима 2013. С. 78-83.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Ruben Hayrapetyan,
Armenian State University of Economics,
Doctor of Sciences in Economics*

ADMINISTRATIVE STRUCTURE AND HUMAN RESOURCES IN MUNICIPALITIES

Summary: The analysis of local self-government system in Armenia comes to prove that professional capacities of local governments are not satisfactory for delivering public services in their entirety and in a due quality, and the budget resources are so scarce that are mainly satisfactory for maintenance of administrative staff. This scarcity of resources leads to a number of serious issues. There are still a number of priority issues in municipal service sector. The issues on the list include the low level of municipal service, drawbacks in selection, certification, training and professional promotion procedures of municipal servants, ineffectiveness of rewarding systems, etc. Without finding a solution to the above issues, the further development and improvement of local self-government system will be impossible. The necessity of continuous improvement of the system of municipal services is conditioned by the ongoing reforms in the local self-governance system as well as the development of civil society components. There is a lack of highly qualified staff. The personnel reserve, which, above all, is called to fill temporary vacancies, is still unable to fully perform its functions in this system.

PROBLEM STATEMENT:

Analysis of local self-government sector of the RA reveals that professional capacities of the majority of municipalities are not sufficient to deliver public services fully and in a due quality and scarce budget resources are only sufficient for maintenance of municipal staff. The scarcity of budget resources leads to a number serious issues. Driven by the abovementioned the LSGs are not able to fulfill completely their important role in public administration sector. The need for reforms in administrative structures of municipal management and lack of qualified human resources in municipalities require respective solutions based on systematic and comprehensive approaches.

DATA ANALYSIS:

In the RA local self-government system municipality mayor exercises his/her powers through the municipal staff (specialists, structural and separate departments), municipal budget institutions as well as commercial and non-commercial organizations. Meanwhile, the mayor submits for the approval of council the charters of municipal staff, and municipal budget institutions, as well as structures (in case respective units are designed), the number of employees, staff lists and rates. After the approval of the above mentioned, within a month's time the mayor makes appointments in discretionary positions under his/her own responsibility. The staff ensures complete and effective execution of powers by the municipality mayor and council. It is a municipal management institution, without a status of a legal entity, the management of which is reserved to the mayor. The current functions of the staff are managed by the secretary within the powers reserved to him/ her. The functional structure of the staff (with the exception of Yerevan, Gyumri and Vanadzor municipality staffs) may include structural and separate departments in the form of "units"[1, Article 33].

The indicators on education level of mayors did not undergo any significant changes either. Irrespective of the fact that the RA legislation does not define any

education level for mayors, the considerable part of mayors has a higher education. As of 31 December 2016, 483 mayors had a higher education, 9 of them did not complete their higher education, 215 mayors have secondary vocational education, 92 of them have secondary education and only 1 mayor has 8-year education[2].

Previous years' tendency in terms of gender inequality and low representation of women in elected local self-government bodies persisted in 2016. In particular, only 18 out of 792 municipalities had female mayors. Only 45 female deputy mayors were appointed. Number of male council members prevailed and the share of female council members was only 9.6%. Instead, gender equality is observed among secretaries of administrative staffs, 414 of which are women and 403 are men. The same applies to members of administrations, where the share of women is 47.5%. Thus, the tendencies of previous years mainly prevailed.

Municipal service

Municipal service is an individual type of public service. The RA law on Municipal Service defines it as a professional activity aimed at fulfillment of tasks and functions reserved to the LSGs by the RA legislation [3, Article 3]. The Law on Municipal Service establishes main principles of municipal service, regulates relations associated with classification of positions and class ranks, appointments to positions in municipal service, appraisal and training of municipal servants, human resource databanks, legal status of municipal servants, organization and administration of municipal service, and other related issues. Development of municipal service sector is one of the most important factors of improvement of LSG system in Armenia. It should be noted that following the adoption of the law on Municipal Service a lot of work has been done to develop municipal service sector and make it more sustainable. This relates particularly to creation of general legislative-normative framework, procedures of munic-

ipal service organization and human resource management, main principles of municipal service, legal status of municipal servants, etc. Irrespective of the above-mentioned efforts, there are still a number of issues requiring urgent solutions. The issues on the list are the low level of effectiveness municipal service, imperfection of selection, appraisal, training and professional promotion procedures of municipal servants, ineffectiveness of rewarding systems, etc. Without finding a solution to the above issues, further development and improvement of local self-government system will be impossible. The necessity for continuous development of municipal service system is driven by local self-government reforms, as well as by development of various components of civil society.

There is a lack of highly qualified specialists both in public and municipal service

sectors. A solution to this problem is the introduction of human resource databanks and

trainings for municipal servants. However, reserve for human resources, which is primarily meant to solve the issue of filling temporary vacancies, is not able to fully perform its function yet. This is driven by the fact that reserve for human resources is not yet able to solve the issue of filling temporary vacancies, for municipal servants, who were released from their positions because of staff reduction, occupy other positions without any competition, yet the ones who win the competition, but are not appointed to any position, are reluctant to get registered in human resource databanks.

The RA municipalities vary in number of population and living standards. There are also border and remote municipalities and the ones that are in high mountainous zone. Based on these differences, the fulfillment of provisions of the law on Municipal Service

requires differentiated approach to assist the stabilization of municipal service sector in municipalities, which vary significantly.

In 2016 the MTAD attempted to ensure fulfillment of requirements prescribed by

the law on Municipal Service. According to unified data registry of municipal servants, as of 31 December 2016, the number of municipal service positions was 6477[4, page 6]. A total of 921 competitions for open positions were announced, the half of which - 477 were held. With a view to ensure publicity, the announcements on vacancies were posted on the announcement board and website of the MTAD. Also, they were made public through the State Employment Agency of the Ministry of Labor and Social Affairs.

With a view to provide an opportunity for the municipal staff to constantly upgrade their working capacities, an appraisal procedure is held for municipal servants every three years. In the course of 2016, 806 municipal servants were appraised.

Ratio of municipal servants to population

To have an insight into the number of municipal servants, besides its absolute value it is necessary to consider its relative value dependent on the number of population. In this regard the ratio of municipal servants in administrative staffs of municipalities to the number of population in Yerevan and regions should be discussed. As it can be seen based on the Table the indicator is the highest in Aragatsotn and Vayots Dzor regions, i.e. 0.36% and 0.33% respectively. Meanwhile, the relative value of the number of municipal servants by regions exceeds the same indicator (0.15%) for Yerevan by over 2.5 times (see Table 1). This comes to prove the existence of excess staff positions in municipalities of respective regions.

Table 1. The ratio of municipal service positions in administrative staffs to the number of population in Yerevan and regions, as of 31 December 2016

N	Region	Approved municipal service positions	Number of population, thousand people	Approved municipal service positions versus number of population %
1	Yerevan	1624	1075.8	0.15
2	Aragatsotn	465	128.5	0.36
3	Ararat	542	258.4	0.21
4	Armavir	629	265.8	0.24
5	Gegharkunik	541	230.7	0.23
6	Lori	669	221.1	0.30
7	Kotayk	584	252.8	0.23
8	Shirak	596	239.3	0.25
9	Syunik	344	138.9	0.25
10	Vayots Dzor	164	50.3	0.33
11	Tavush	319	124.5	0.26
	Total	6477	2986.1	0.22

Assessment of training system for municipal servants

According to the RA legislation at least once in three years, each municipal servant is bound to take mandatory training. Besides, training is carried out in

case of improvement and/or modification of the requirements applicable to the rights and responsibilities, knowledge and skills set out in the job description for the position in question, such improvement and/or modification taken place on the initiative of either the municipal servant or the respective mayor. Training

procedures and programs for municipal servants are approved by the state agency designated to do so by the government of Armenia.

Trainings of municipal servants are implemented through organizations selected on a competitive basis. In 2016 the training for municipal servants of Yerevan administrative staff was held by Institute of Economy and Management, the training for mayors and councils was held by RA Public Administration Academy, and the training for municipal servants in regions was organized by Union of Communities of Armenia.

As of 31 December 2016, 692 municipal servants were trained, 465 funded through the state budget and 198 funded through Yerevan municipal budgets and 30 were funded by "Union of Armenia's Government Employees" NGO [5, page 8]. The analyses reveal that in the training system in question sufficient attention is not paid to practical issues, study and discussion of various possible situations. Thus, a large part (16 hours) of total time (24 hours) of procurement training program for municipal servants is dedicated to discussion on procurement legislation and only 6 hours are dedicated to discussion on practical issues and 2 hours—to description of e-procurement system.

One of the main drawbacks of training programs for public servants is that the training materials are delivered mainly through lectures, which, to a large extent, limits the possibility to acquire practical skills and develop sustainable capacities. Besides the

receptivity features of municipal servants are not taken into account. The study of the training system for municipal servants reveals a number of drawbacks, some of which are the discontinuation of trainings, loose connection between actual needs to raise qualification of municipal servants and training programs, lack of modern training methods and techniques, etc. As a consequence, one of the main issues of improvement of municipal service sector should be development and consistent implementation of respective measures aimed at raising effectiveness of training programs. Namely, the final outcome of trainings should be defined, i.e. knowledge, skills and capacities, which are to be acquired by the trainees at the end of the program. Another drawback of training system for municipal servants is that the programs are mainly drafted by educational institutions and do not comply with trainees' actual needs and preferences. The state designated body approves only the topic of the training program without defining the content, which may result in non-compliance with training requirements. In this regard, it is necessary to develop and introduce mechanisms enabling to get appropriate information about trainees' requirements and needs at the very first stage of drafting the training programs. However, besides drafting programs the quality of trainings is largely dependent on selection and implementation of effective training methods.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS:

Regarding the issues related to compatibility of administrative structures, human and information resources with municipal issues and international assistance to municipalities, it is recommended:

- It is necessary to make the structure of municipal staff more flexible, which can effectively respond to changes in the external environment and increase the effectiveness of management.

- It is necessary to reform the ways to fill temporary vacancies. The cadre reserve is inefficient. Municipal staff released from post because of force reduction often time is placed in other positions, which do not require competitive hiring. On the other hand, applicants who win the competitions but subsequently do not receive job offers, often do not want to register with the cadre reserve.

- The RA municipalities vary in number of population and living standards. There are also border and remote municipalities and the ones that are in high mountainous zone. Based on these differences, the fulfillment of provisions of the law on Municipal Service requires differentiated approach to assist the stabilization of municipal service sector in municipalities, which vary significantly.

- One of the main issues of improvement of municipal service sector should be development and consistent implementation of respective measures aimed at raising effectiveness of training programs. Namely, the outcome of trainings should be defined, i.e. knowledge, skills and capacities, which are to be acquired by the trainees at the end of the program.

- It is necessary to develop and introduce mechanisms enabling to get accurate information on specific requirements and needs at the initial stage of drafting the training programs. However, in addition to drafting the programs, the quality of the trainings is essentially dependent on the choice and use of effective training methods.

Literature:

1. RA law on Local Self-government
2. Brief information on education level of municipality mayors (as of 31 December 2016), issued by the RA Ministry of Territorial Administration and Development
3. RA law on Municipal Service, RA official bulletin N 37 (840), Yerevan, 2011
4. Report of Administrative Supervision and Municipal Service Issues Department of the RA Ministry of Territorial Administration and Development.
5. 2016 activity report of the Department of Administrative Supervision and Municipal Service Issues of the RA MTAD Armenia

Ruben Hayrapetyan,
Armenian State University of Economics,
Doctor of Sciences in Economics

PROBLEMS OF LOCAL GOVERNANCE IN ARMENIA

Summary: The efficiency of public administration is largely conditioned by the optimal division of powers and functions between the branches of power, which will enable to provide appropriate mechanisms for checks and balances between them. The efficiency of state government and local government is affected by extremely dynamic and mutually interrelated factors of internal and external environments, such as economic situation, political stability, or international relations. In these circumstances it becomes necessary to monitor and evaluate the effectiveness of the public administration and local government, and to implement reforms of the system. The goal of this paper is to analyze and indentify problems of local governance in Armenia that need to be solved, which can result in the further development of public administration. Within the framework of this research the problems of enlargement policies as well as opportunities and obstacles of the effective local governance have been unveiled.

PROBLEM STATEMENT

Many communities in Armenia do not in effect realize the most of authorities granted to them by law, the primary reasons of which are the insufficiency of real financial potential of communities and the huge number of small communities with very weak level of capacities. In such a situation the further decentralization of local self-government (LSG) system also becomes impossible. The decentralization cannot be set as the highest purpose by itself: its main result must be the more efficient execution of the authority to satisfy the needs of local population. The realization of authority is possible only in case of corresponding financial and other resources existing. With the strict limits of financial resources of the state budget, it will be difficult to

increase the subsidies paid to communities in near future. Besides, the increase of subsidies must not be considered as a long-term solution, as it may lead to wasting of budgetary resources in case of inefficient use. During the establishment of current administrative division system a huge number of communities were formed with significant differences among. These differences include the area, population, financial capacities, etc.

DATA ANALYSIS

The distribution of rural communities with different population numbers is shown below by regions (marzes).

Table 1. The distribution of rural communities in different regions by population as on January 1, 2016 (before the three consolidation pilots)¹³

Region	Less than 100 inhabitants	101-400 inhabitants	401-1000 inhabitants	1001-2000 inhabitants	2001-5000 inhabitants	More than 5000 inhabitants	Total
Aragatsotn	3	30	41	21	14	2	111
Ararat	0	4	15	32	36	6	93
Armavir	0	4	7	40	39	4	94
Gegharkunik	1	20	23	13	18	12	87
Lori	3	37	21	25	16	3	105
Kotayk	1	5	15	14	18	7	60
Shirak	3	32	35	31	13	2	116
Syunik	20	44	24	8	6	0	102
Vayots Dzor	0	16	9	11	4	1	41
Tavush	0	10	17	17	13	0	57
Total	31	202	207	212	177	37	866

As can be noticed, 233 of total 866 rural communities or 27% have less than 400 inhabitants, and 440 communities or 51% have less than 1000 inhabitants. The most populated rural community is Akhuryan in Shirak province with 10046 inhabitants, while the least

populated is Kashuni in Syunik province with 27 inhabitants, though the last was united within pilot program being included in Tatev community. So, the biggest rural community has 372 times more population than the smallest one.

¹³The table is composed by the author in result of calculations and comparison made on basis of data provided by RA National Statistical Service.

This issue, which has currently been arisen in our country, can be solved through the improvements of administrative division. Such improvements usually are of a high difficulty level and may not be identified with the redesign of local authorities. A set of different prospects must be taken into consideration to form new appropriate LSG units with efficiency and accountability [1, page 56]: Even in countries with developed and sustainable democracy the systems of administrative division are not permanent, but adaptive in response to current priorities, needs and resources. In such countries the changes of administrative division are based on economic efficiency, as well as on some principles of historical or geographical origin, and are not being transformed into assurance mechanisms for political processes.

For RA Government the most acceptable option of such reforms is considered the process of communities enlargement or consolidation, the establishment of intercommunity partnership as a widely used approach in international practice. There is an extensive research on that topic, "The Conceptual Approaches to Formation of Intercommunity Unions and Enlargement of Communities", carried out by the Ministry of Territorial Administration and Development of RA. According to the logic of that concept, the formation of new administrative division system is possible through legal reforms. About 300-350 communities are to be formed in Armenia as a result of enlargement, 22 separate urban communities with population above 15000, and 40-45 intercommunity unions with 15000-50000 inhabitants [2, page 23]:

The enlargement process must be based on detailed research of all the communities taking into account the specifications and current issues of each community. Only after such research it could be found out which communities are to be enlarged and which are to remain. Another important factor of successful implementation of enlargement process is the interpretative work with society, which must include NGOs and specialists capable to explain the idea, objectives and practical benefits of enlargement, as well as to provide comprehensive respond to the questions asked by the citizens. Also it is very important for the inhabitants of enlarged communities to realize the positive consequences of the process personally. The administrative way of community enlargement may face several barriers. Specifically, a perception may be formed among inhabitants of smaller communities, that by being united they will lose the chance to solve their local issues because of representatives of larger communities being elected for LSG bodies, and resources of the enlarged community will be mainly directed to the larger settlements. As a result a problem of undermining of interests can get arisen for smaller settlements.

The described issue becomes even more urgent if take into account the fact that the process of enlargement through administrative reforms has already been launched. Local referendums (to approve or deny the

three unions of communities) were held in Tumanyan, Lori province, Tatev, Syunik province and Dilijan, Tavush province groups of communities on May 17, 2015. The results show that continuity must be assured for the enlargement process, particularly, to develop legal regulations for its implementation. For that purpose in 2015 the corresponding ministry designed drafts of legal acts conditions by the specifications of formation of LSG bodies and authority distribution within new enlarged communities. It was legislatively set, that each settlement with more than 100 registered inhabitants (except for the administrative center of the multi-settlement community) must have one administrative representative, while corresponding activities for the smaller settlements are to be carried out by the staff [3, Article 10]: Moreover, the position of administrative representative is discretionary, and its the maintenance costs are to be reflected in community budget separately.

Acting in the settlement on behalf of the head of community, the administrative representative must control the delivery of public services and provide information to the head of community. Also the administrative representative must assist and organize the authority realization by the community council, head of community and staff secretary within the settlement¹⁴: However, the representative is naturally not a separate LSG body, and thus the head of community is responsible for the activity of administrative representatives [4, page 107]. Taking into account all the difficulties, multiple factors and possible consequences of administrative reforms, it can be summarized, that rush decision making is not justified in this case, leading to distortion of LSG fundamental idea as well as to serious complications for further implementation of the system.

The observation of international practice on LSG second level functioning shows the wider range of its functions (healthcare, local roads, infrastructures), that is to say, it fulfills the services typical for large economies. The two-level LSG system can provide several advantages, particularly the unified system of regional government in the country by clarifying the distribution of authorities between the two levels. Besides, extra financial capacities will enable involvement of more qualified human resources on regional level, and the specialists will prefer to stay in their regions. Lastly, it will become possible to benefit from the scale effect resulted by regionalization of public services previously provided by small communities separately. The regional scale will stimulate investments in public services and development of cooperation between private and public sectors. Unlike some big countries (France, Germany, Italy, UK, Spain, etc.), where multi-level LSG system is mostly used, the two-level administrative division is suitable for countries with communities too weak to realize authority appropriately and their regional enlargement is inexpedient. In other words, this kind of division can be advantageous especially for administrative reforms in RA.

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետության օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 21 (196), Երևան, 2002, հոդված 29.2:

Speaking about the issues of regional government, it is necessary to note, that they are logically divided into three levels: first, issues of merely local nature relating to the local population only; second, citywide or regional issues; and third, state-level issues relating to the given region. Based on the above mentioned considerations, we think, that two-level LSG system and its convenience in RA become matters of deep research, as an alternative to solve the problems of RA regional government and assure its higher efficiency.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Further development of local government system in Armenia is possible through the creation of a two-tier local government system with a corresponding division of powers and financial recourses between two tiers. New territorial-administrative division of Armenia for effective local government should include both large and small local governance units. It is necessary to develop some new mechanisms which will ensure the active participation of community residents in the development and discussion processes of the local budget. Being focused on the fact that here the main difficulty is the limited municipality staff and the inability to have individual meetings with all the community's residents, we stress the importance of finding new sectors and parties, which may be involved in this process. It is urgent to promote inter-community cooperation, which would enable expanding financial resources channeled to service delivery through economies of scale, as well as to provide municipalities with new financing sources and means with a view to enable them

to exercise their powers defined by law fully and completely. Meanwhile, there is a need to fix the proportions of state budget taxes shared with to the municipal budgets not in the law on state budget on an annual basis, but by RA laws on Local Self-Government or the law on Budget System of the Republic of Armenia.

Municipalities have to be introduced to capital markets and the issues related to borrowing from commercial banks and financial institutions should be legislatively regulated, to let the municipalities issue bonds, as well as develop and apply systems and tools to assess the creditworthiness of municipalities. Based on stage-by-stage results of municipal amalgamation and international experience, decentralization of powers from public (including territorial) bodies to municipalities should be implemented. Emphasizing the role of the economy in the development of municipalities, special attention must be paid to the support of small and medium-size businesses, creating joint enterprises with private sector (including with the support and / or participation of the government of the Republic of Armenia).

Literature

1. Analytical study on optimal administrative-territorial structure for Republic of Moldova, Center Analytic Independent, Chişinău, 2010.
2. Conceptual approaches on inter-municipal cooperation and communities enlargement <http://www.gov.am/files/meetings/2008/213.pdf>
3. RA law on Local Self-government
4. Tumanyan D., Local governance in Armenia (2015.), Book 8, Yerevan, 2016

Бикташев Айнура Альфритович

Магистрант, Национальный исследовательский университет

Высшая школа экономики

Biktashev A.A.

Higher School of Economics

SIGNIFICANCE OF BUSINESS ENVIRONMENT GENERATED BY REGIONAL GOVERNMENTS

ОЦЕНКА ЗНАЧИМОСТИ УСЛОВИЙ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА, ФОРМИРУЕМЫХ РЕГИОНАЛЬНЫМИ ВЛАСТЯМИ

The aim of this study is to compare the conditions of doing business generated by the regional authorities and identify their significance. To test the hypothesis that the development of business performance depending on the conditions of reference formed by the regional authorities have been used methods such as statistical analysis of data, correlation analysis, comparison, generalization, description.

The study found that none of the regions has equally good results on all indicators of the business environment. Correlation analysis, allowed to say that our hypothesis was confirmed. The fact that the link between the business environment and the results of its activities suggests that the regional authorities do have the ability to create favorable conditions for doing business. In addition, it can be argued that the results of the National rating of investment attractiveness of Russian regions are related to the actual results of business activity. This makes it reasonable to use in practice, the regional authorities, both in defining the problem areas, and while working on it.

Key words: government regulation, business conditions, quality of regulation, incentives, tools, factors, Russian regions.

В статье рассматриваются условия ведения бизнеса, формируемые региональными властями, а так же их влияние на фактическое развитие бизнеса в субъекте федерации. Для проверки зависимости

показателей развития бизнеса от условий его ведения, формируемых региональными властями, ис-

пользуются такие методы как статистический анализ информации, корреляционный анализ данных, сравнение, обобщение, описание.

Корреляционный анализ показал, что региональные власти действительно имеют возможность формировать благоприятные условия ведения предпринимательства. При принятии практических решений могут быть использованы результаты данной работы. С их помощью могут быть выявлены причины плохих результатов региона по тому или иному социально-экономическому показателю, и выбрано направление, по которому должны улучшаться условия ведения бизнеса.

Ключевые слова: государственное регулирование, условия ведения бизнеса, качество регулирования, стимулирование, инструменты, факторы, регионы России.

Одним из основных субъектов экономической деятельности является предпринимательство. Развитие бизнеса в значительной мере определяет не только эффективность функционирования экономики, но и в целом успешность развития страны. Это обусловлено тем, что малый и средний бизнес способен занимать небольшую нишу на рынке, удовлетворяя потребности общества, гибко и оперативно реагировать на различные сигналы рынка, внедрять инновации, обеспечивать занятостью значительную долю населения, мобильно действовать в кризисный период.

Однако, несмотря на все свои преимущества доля малого и среднего предпринимательства в России значительно ниже, чем в большинстве развитых стран. На малый и средний бизнес приходится лишь 20-21% ВВП нашей страны.[2, с.4] Именно поэтому на данный момент государством разработаны и проводятся меры поддержки предпринимательства. Однако для того, чтобы эта поддержка была максимально эффективной, необходимо, чтобы она была адресной, а проводимые меры действенными.

Целью данной работы является изучение условий ведения бизнеса в регионах России с упором на исследование качества и эффективности государственного регулирования бизнеса и выявление их значимости.

В качестве гипотезы выступило предположение о наличии зависимости показателей развития бизнеса от условий его ведения, формируемых региональными властями.

Основными методами исследования являются теоретический анализ источников, статистический и системный анализ информации, корреляционный анализ данных, сравнение, обобщение, описание.

В современных реалиях одним из условий успешного развития государства является развитие малого и среднего бизнеса и доступность реализации предпринимательской инициативы. Это связано с тем, что бизнес занимает определенное место в структуре экономики страны.[9, с.27]

Первостепенная значимость малого предпринимательства в обеспечении занятости населения. Кроме того, такие предприятия улучшают условия

жизни населения, делая более удобной и комфортной среду проживания.[7, с.18]

Благодаря среднему предпринимательству обеспечивается постепенный экономический рост, а так же, становится возможным внедрение в производство инноваций.[9, с.47]

Особую значимость малое и среднее предпринимательство приобретает в период экономического кризиса. Такие предприятия гибки и мобильны благодаря своим размерам и структуре, это позволяет им снизить негативные тенденции в сфере занятости населения, создать новые ниши на рынке, а так же точки для будущего экономического роста.

В нашей стране на 1 января 2015 года было зарегистрировано 4,5 млн. субъектов малого среднего предпринимательства.[2, с.12] Численность работников на этих предприятиях составила 25% всего населения занятого в экономике.[2, с.14] Несмотря на то, что на мировом фоне данный результат весьма не плох, он хуже, чем в ряде стран. В развитых странах этот показатель варьируется в пределах от 35% до 80%.[2, с.16]

Как мы видим, малый и средний бизнес вносит значимый вклад в обеспечение занятости населения, однако, в других экономических процессах он имеет более низкие показатели. Малые и средние предприятия производят около четверти от общего объема оборота продукции и услуг по стране. Если же говорить о ВВП России, то доля благ, произведенных в нем такими предприятиями, составляет 20-21%. Эти результаты также говорят об отставании бизнеса в нашей стране. Доля малого и среднего бизнеса в ВВП многих стран составляет более 50%.

На фоне крупных предприятий, уровень обеспеченности малых и средних предприятий основными средствами является низким. На долю малого и среднего бизнеса приходится лишь 5% от общего объема основных средств, и, соответственно, они формируют около 6% от всего объема инвестиций в основной капитал.

Плотность субъектов малого и среднего предпринимательства на 1000 жителей России не сильно отличается от зарубежных показателей. Но средний объем добавленной стоимости, произведенной одним предприятием, заметно ниже уровня развитых стран. Это объясняется тем, что средний размер таких предприятий в России в 2-3 раза меньше, чем в развитых странах.

Серьезной особенностью малого и среднего бизнеса в нашей стране является его неравномерное развитие. Субъекты малого и среднего предпринимательства распределяются по регионам с большой степенью концентрации. По нашим расчетам, в 10 регионах с наибольшим количеством малых и средних предприятий сконцентрировано около 46% от общего количества субъектов малого и среднего предпринимательства.[2, с.27]

Как мы видим, малый и средний бизнес в России значительно уступает по показателям своего развития многим странам. В связи с этим, необходимо стимулировать развитие бизнеса. Кто должен

это делать? В первую очередь этим занимается государство. Хотя нельзя однозначно сказать, какова должна быть оптимальная степень регулирования экономики государством, исследования Всемирного банка «Ведение бизнеса» в течение 10 лет позволили сделать некоторые выводы. [8, с.130]

Многочисленные исследования показывают, что низкие затраты на регистрацию предприятия способствуют развитию предпринимательства. Так в странах, где процедура регистрации предприятия более рациональна, создается больше новых компаний и выше плотность бизнеса. [9, с.46] А в странах с высокой скоростью регистрации предприятий их появляется больше в отраслях с максимальными возможностями для роста из-за резкого увеличения мирового спроса или развития технологий. [7, с.224] Кроме того, реформы, упрощающие регистрацию фирмы, стимулируют создание предприятий в отраслях с низкой конкуренцией. Так же рациональные процедуры регистрации способствуют росту производительности и улучшению макроэкономических показателей. [2, с.37]

Более того, согласно результатам некоторых исследований, упрощение регистрации бизнеса ведет к увеличению возможности официального трудоустройства. Зарегистрировав предприятие, предприниматель получает доступ к правовой системе, что выгодно для него, его партнеров и работников. [10, с.54]

Существует множество примеров, когда упрощение процедуры создания предприятия способствовало росту показателей. Так в Мексике благодаря упрощению процедуры регистрации количество зарегистрированных предприятий увеличилось на 5%, а численность наемных рабочих — на 2,2%. При этом благодаря конкуренции со стороны новых предприятий цены снизились на 0,6%. А в Индии в результате устранения сложной системы лицензий число новых фирм увеличилось на 6% при том, что они имели более высокий рост объемов производства, нежели старые. В Колумбии и Португалии в результате введения системы «одного окна» число регистрации новых фирм увеличилось на 5,2% и 17% соответственно. [8, с.65]

Касательно участия государства в осуществлении внешней торговли можно сказать, что для повышения ее эффективности нужно не только упрощать институциональные условия. Согласно одному из исследований, в некоторых странах Африки главным фактором плохого состояния внешней торговли являлись нерациональные процедуры регулирования. По результатам другого исследования, рационализация данного регулирования состоит в содействии развития частного сектора, таможенных процедур, инфраструктуры и расширении доступности финансирования. Исследования так же показывают, что важнейшим фактором в осуществлении внешнеторговой деятельности является эффективное государственное контрактное регулирование. [14, с.43]

Важна роль государства и в создании правил и институтов, являющихся элементами инфраструк-

туры финансовых рынков. Это очень существенный момент, так как ограничение в доступе к кредитам является одним из главных факторов, сдерживающих развитие бизнеса. Определенную роль в решении данной проблемы могут сыграть надежные системы кредитные информации и законодательство о залоговом обеспечении.

Исследования по отдельным странам показывают значимость рациональных процедур взыскания задолженностей и ликвидации неплатежеспособных предприятий. Так в Индии результатом учреждения специализированных судебных органов по взиманию долгов погашаемость кредитов увеличилась на 28%, а кредитные ставки снизились на 1-2%. В Бразилии из-за усиления защиты прав кредиторов стоимость привлечения средств уменьшилась на 22%, а объем кредитования вырос на 39%. [7, с.29] В результате усовершенствования процедуры несостоятельности и упрощения реорганизации предприятий в Бельгии и Колумбии количество ликвидируемых компаний сократилось на 8,4% и 13,6%, соответственно. Таким образом, мы видим, что каждое из направлений регулирования предпринимательской деятельности и реформы, осуществляемые в этих направлениях, имеют влияние на социально-экономические результаты. Однако нам необходимо выяснить, как же это проявляется в нашей стране.

На сегодняшний день существует множество исследований рассматривающих условия ведения бизнеса в регионах России, начиная с Ежегодной оценки министерства экономики и заканчивая докладами исследовательских институтов, однако часто их результаты отличаются из-за рассмотрения разных регионов, различных показателей и методов оценки. Общим недостатком этих исследований было отсутствие проверки связи результатов этих рейтингов с фактическими результатами деятельности предприятий в регионах. Только в исследованиях МСП Банка был проведен анализ влияния условий ведения бизнеса на реальные результаты деятельности предприятий.

Наиболее полным и актуальным по критериям сравниваемых регионов и времени проведения оказался рейтинг Агентства стратегических инициатив «Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ». Поэтому было решено использовать результаты данного рейтинга в качестве показателей условий ведения бизнеса в регионах России.

С учетом методики представления итогов рейтинга, для выявления зависимости фактических показателей регионов от условий ведения бизнеса в них, нами было решено использовать метод корреляционного анализа. [1, с.17] Для проведения анализа была использована программа для обработки статистических данных SPSS Statistics 22. [4, с.87] В качестве показателей связи мы решили использовать коэффициент корреляции Пирсона и коэффициент ранговой корреляции Спирмена. [8, с.167]

Далее мы изучили условия ведения бизнеса в регионах. По интегральному рейтингу в группу ре-

гионов-лидеров вошли всего 5 субъектов федерации: Татарстан и Калужская, Белгородская, Ульяновская, Тамбовская области. Однако необходимо отметить, что уверенно занимают позиции только Татарстан и Калужская область. Остальные регионы могут быть вытеснены некоторыми регионами второй группы при улучшении их показателей.[6, с.54]

Так же в работе мы рассмотрели результаты каждого из направлений по отдельности. Кроме того, мы отметили управленческие практики, которые обусловили получение регионами тех или иных результатов по данному направлению.

Рассмотрение условий ведения бизнеса в регионах показало, что не всегда регионы, преуспевающие в одном направлении, имеют хорошие результаты по другим показателям.[5, с.78] Однако, мы можем точно утверждать, что лишь те регионы, которые предпринимают соответствующие меры,

имеют возможность улучшить условия ведения бизнеса.

Далее мы провели анализ связи результатов Национального рейтинга с различными социально-экономическими параметрами регионов. Параметры выбирались так, чтобы среди них были как те, что отображают непосредственное развитие бизнеса, так и те, которые в значительной степени обеспечиваются этим бизнесом.

В первую очередь, был проведен анализ итогового рейтинга. Было выявлено, что в наибольшей степени итоговый индекс условий ведения бизнеса в регионе обуславливает инновационную активность организаций, среднестатистической региональной продукт, уровень безработицы и занятости на частных предприятиях в рассматриваемом субъекте федерации. Связь условий ведения бизнеса с данными показателями не только довольно тесная, но и высокозначимая статистически.

Таблица 1. Корреляция социально-экономических показателей региона с результатами интегрального индекса

Интегральный индекс	ВРП на душу населения	Число предприятий	Число малых предприятий на 1000 человек населения	Уровень безработицы	Занятых на частных предприятиях	Среднедушевые денежные доходы в месяц, руб.	Потребительские расходы на душу населения в месяц, руб.	Основные фонды	Инновационная активность организаций	Доля налогов от бизнеса в доходе бюджета	Инвестиции в основной капитал на душу населения
Коэффициент парной корреляции Пирсона	-0,87	-0,541	-0,479	0,871	-0,787	-0,604	-0,647	-0,505	-,996**	-0,74	-0,592
Коэффициент ранговой корреляции Спирмена	-,900*	-0,7	-0,1	,900*	-0,8	-0,3	-0,3	-0,7	-1,0**	-0,8	-0,8
Примечание: * - корреляция статистически значима на уровне 0.05 ** - корреляция статистически значима на уровне 0.01											

*Рассчитано по: Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ. – М., 2015; Регионы России: основные характеристики субъектов российской федерации 2015. М., 2015.

Остальные рассмотренные показатели также коррелируют с итоговым рейтингом, но не столь сильно.

Далее был проведен корреляционный анализ по каждому из направлений. Это позволило нам более точно определить, насколько направление обуславливает результаты регионов по тому или иному параметру.

Анализ направления «Регуляторная среда» позволил сделать выводы о том, что эффективность

и качество предоставления государственных услуг влияют на уровень безработицы и занятости на частных предприятиях, а также на число предприятий и стоимость основных фондов. Это вполне логично, так как упрощение и удешевление процедур стимулирует предпринимателей работать официально, с документальным оформлением работников.

Таблица 2 Корреляция социально-экономических показателей региона с результатами направления «Регуляторная среда»

Регуляторная среда	ВРП на душу населения	Число предприятий	Число малых предприятий на 1000 человек населения	Уровень безработицы	Занятых на частных предприятиях	Среднедушевые денежные доходы в месяц, руб.	Потребительские расходы на душу населения в месяц, руб.	Основные фонды	Инновационная активность организаций	Доля налогов от бизнеса в доходе бюджета	Инвестиции в основной капитал на душу населения
Коэффициент парной корреляции Пирсона	-0,474	-0,835	0,247	0,94*	-0,829	-0,113	-0,722	-0,716	-0,498	-0,611	-0,754
Коэффициент ранговой корреляции Спирмена	-0,5	-0,8	0	1*	-0,9*	-0,3	-0,7	-0,5	-0,2	-0,3	-0,7

Примечание:
 * - корреляция статистически значима на уровне 0.05
 ** - корреляция статистически значима на уровне 0.01

*Рассчитано по: Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ. – М., 2015; Регионы России: основные характеристики субъектов российской федерации 2015. М., 2015.

В результате корреляционного анализа направления, характеризующего институты для бизнеса, была выявлена зависимость ряда показателей регионов от наличия и степени развитости институтов в регионе. К этим показателям были отнесены

инновационная активность организаций, стоимость основных фондов, среднедушевые инвестиции в основной капитал, среднедушевой ВРП и доля налогов от бизнеса среди статей дохода регионального бюджета.

Таблица 3 Корреляция социально-экономических показателей региона с результатами направления «Институты для бизнеса»

Институты для бизнеса	ВРП на душу населения	Число предприятий	Число малых предприятий на 1000 человек населения	Уровень безработицы	Занятых на частных предприятиях	Среднедушевые денежные доходы в месяц, руб.	Потребительские расходы на душу населения в месяц, руб.	Основные фонды	Инновационная активность организаций	Доля налогов от бизнеса в доходе бюджета	Инвестиции в основной капитал на душу населения
Коэффициент парной корреляции Пирсона	-0,581	-0,346	-0,315	0,647	-0,415	-0,45	-0,403	-0,818	-0,884*	0,665	-0,72
Коэффициент ранговой корреляции Спирмена	-0,9*	-0,3	-0,3	0,5	-0,2	-0,3	-0,3	-0,9*	-0,8	-0,8	-0,8

Примечание:
 * - корреляция статистически значима на уровне 0.05
 ** - корреляция статистически значима на уровне 0.01

*Рассчитано по: Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ. – М., 2015; Регионы России: основные характеристики субъектов российской федерации 2015. М., 2015.

Далее мы рассмотрим результаты анализа направления «Инфраструктура и ресурсы». Данное направление в наибольшей степени обуславливает результаты показателя доли занятых на частных

предприятиях. Не столь сильно, но все же проявляется связь с показателями числа предприятий, уровня безработицы, потребительских расходов и инновационной активности.

Таблица 4 Корреляция социально-экономических показателей региона с результатами направления «Инфраструктура и ресурсы»

Инфраструктура и ресурсы	ВРП на душу населения	Число предприятий	Число малых предприятий на 1000 человек населения	Уровень безработицы	Занятых на частных предприятиях	Среднедушевые денежные доходы в месяц, руб.	Потребительские расходы на душу населения в месяц, руб.	Основные фонды	Инновационная активность организаций	Доля налогов от бизнеса в доходе бюджета	Инвестиции в основной капитал на душу населения
Коэффициент парной корреляции Пирсона	0,633	-0,775	-0,267	0,726	-0,967**	-0,367	-0,703	0,689	-0,79	0,731	-0,469
Коэффициент ранговой корреляции Спирмена	-0,7	-0,7	-0,3	0,6	-0,9*	-0,6	-0,6	-0,7	-0,7	-0,5	-0,3

Примечание:
 * - корреляция статистически значима на уровне 0.05
 ** - корреляция статистически значима на уровне 0.01

*Рассчитано по: Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ. – М., 2015; Регионы России: основные характеристики субъектов российской федерации 2015. М., 2015.

Последним анализируемым направлением была поддержка малого бизнеса. Было выявлено, что данное направление имеет наибольшее влияние на развитие бизнеса. Со степенью развития поддержки малого предпринимательства в значительной степени связаны показатели среднедушевого

производства, количества малых предприятий, денежных доходов и расходов населения, стоимости основных фондов, инновационной и инвестиционной привлекательности регионов.

Таблица 5 Корреляция социально-экономических показателей региона с результатами направления «Поддержка малого предпринимательства»

Поддержка малого предпринимательства	ВРП на душу населения	Число предприятий	Число малых предприятий на 1000 человек населения	Уровень безработицы	Занятых на частных предприятиях	Среднедушевые денежные доходы в месяц, руб.	Потребительские расходы на душу населения в месяц, руб.	Основные фонды	Инновационная активность организаций	Доля налогов от бизнеса в доходе бюджета	Инвестиции в основной капитал на душу населения
Коэффициент парной корреляции Пирсона	-0,947*	-0,498	-0,953*	0,844	-0,255	0,972**	0,997**	-0,95*	-0,918*	-0,74	-0,947*
Коэффициент ранговой корреляции Спирмена	-1	-0,6	-0,9*	0,8	-0,4	-1**	-1**	-0,9*	-0,9*	-0,7	-1**

*Рассчитано по: Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ. – М., 2015; Регионы России: основные характеристики субъектов российской федерации 2015. М., 2015.

Мы выявили, что нет показателей, которые были бы не связаны с тем или иным направлением рейтинга. Кроме того можно утверждать, что эффективнее рассматривать зависимость показателей регионов от конкретного направления рейтинга.

Таким образом в ходе исследования было установлено, что ни один из регионов не имеет одинаково высоких результатов по всем затронутым показателям. После проведения корреляционного анализа, мы можем утверждать, что наша гипотеза подтвердилась. Факт наличия связи между услови-

ями ведения бизнеса и результатами его деятельности свидетельствует о том, что региональные власти действительно имеют возможность формировать благоприятные условия ведения предпринимательства. Кроме того, можно утверждать, что результаты Национального рейтинга связаны с фактическими результатами деятельности бизнеса. Это делает обоснованным его использование на практике региональными властями, как при определении проблемного направления, так и при работе над ним.

Кроме того при принятии практических решений могут быть использованы результаты данной работы. С их помощью могут быть выявлены причины плохих результатов региона по тому или иному социально-экономическому показателю, и выбрано направление, по которому должны улучшаться условия ведения бизнеса. Для создания таких условий могут быть использованы как «Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ», так и другие подобные исследования. Изложенные в них успешные практики могут быть адаптированы и использованы в других регионах. На сегодняшний день это особенно важно, так как стимулирование бизнеса является эффективным инструментом, с помощью которого может быть ускорен выход из кризиса и восстановлен экономический рост.

Список использованных источников

1. Branstetter, L. Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal: The National Bureau of Economic Research Working Paper No. 16473: 18.10.2010 / L. Branstetter, F. Lima, L. Taylor, A. Venancio; National Bureau of Economic Research. – Cambridge M.A., 2010. – 37 p.
2. Ciccone, A. Red Tape and Delayed Entry / A. Ciccone, E. Papaioannou // Journal of the European Economic Association. – 2007. – № 5 - p.444-458.
3. Djankov, S. The Regulation of Entry: A Survey / S. Djankov // The World Bank Research Observer. – 2009. – № 24 – p.183–203.
4. Doing Business in Russia 2012: A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation / World Bank Group. - Washington D.C., 2011. – 149 p.
5. Doing Business in Russia 2009: A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation / World Bank Group. - Washington D.C., 2008. – 40 p.
6. Friese, S. Qualitative data analysis with ATLAS.ti. - Los Angeles.: SAGE Publications, 2012. 296 p.
7. Iwanow, T. Trade Facilitation and Manufacturing Exports: Is Africa Different? / T. Iwanow, C. Kirkpatrick // World Development. – 2009. – № 37 – p.1039-1050.
8. Klapper, L. The impact of the business environment on the business creation process : World Bank Policy Research Working Paper No. 4937: 01.05.2009 / L. Klapper, A. Lewin, J. Delgado; World Bank Group. - Washington D.C., 2009. – 19 p.
9. Kremelberg, D. Practical statistics: a quick and easy guide to IBM SPSS Statistics, STATA, and other statistical software. - Los Angeles.: SAGE Publications, 2011. 528 p.
10. Kaplan, D. Entry Regulation and Business Start-Ups: Evidence from Mexico: World Bank Policy Research Working Paper No.4322: 01.08.2007 / D. Kaplan; World Bank Group. - Washington D.C., 2007. – 41 p.

Гатауллин Венир Зинурович,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и экономического анализа ФГОУ ВО «Уфимский государственный авиационный технический университет».

Гатауллин Марсель Венирович,

магистрант 2 курса факультета Спорта и адаптивной физической культуры (А и ФК) в Башкирском институте физической культуры (филиал) ФГБОУ ВО "УралГУФК". Россия

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРОДА .

Аннотация

Оценка и прогнозирование инвестиционной привлекательности регионов должны быть непосредственно увязаны с государственной региональной политикой. Целью этой политики является обеспечение эффективного развития регионов с учетом рационального использования разнообразных экономических возможностей каждого из них.

Ключевые слова: инвестиции, стратегическая программа, основной капитал, инвестиционная политика, инвестиционная активность, инновационная деятельность.

Чтобы знать, как повысить инвестиционную привлекательность города необходимо рассмотреть структуру инвестиций в целом, т.е. знать, где нужно поддержать инвесторов, а где приостановить. А для комплексного анализа инвестиций в город Нефтекамск нужно знать динамику как минимум за три года. Это наглядно покажет, как реагирует экономика и инвесторы на те или иные законы и тенденции в городе.

Наиболее благоприятные условия для роста инвестиционной активности организаций отмечены за период 2013-2014гг., в 2015-2017гг. наблюдается снижение инвестиций в основной капитал .

Инвестиционная политика предприятий направлена на модернизацию производства, повышение технического потенциала и конкурентоспособности выпускаемой продукции.

С 2016г. в городском округе реализуется порядка 20 крупных инвестиционных проектов на сумму более 3 млрд.руб. В их числе наиболее значимыми, с точки зрения социального и экономического эффекта, или так называемыми «якорными» являются проекты крупных промышленных предприятий, которые сегодня демонстрируют высокий потенциал и за счет них достигаются положительные показатели в экономике[1с. 91.

Инвестиционная политика ОАО «НефАЗ» по модернизации и расширению автобусного производства, автосамосвальной и прицепной техники, на реализацию которых в 2016г. выделено более 140 млн.руб., в среднесрочной перспективе – планируется около одного миллиарда.

Стратегическая программа реализуется по трем основным направлениям: диверсификация производства, модернизация технологических процессов и выпуск инновационных, конкурентных моделей автотехники. Одним из главных инструментов реализации программы является внедрение системы «Бережливое производство»[2.с.32]. В 2016г. себестоимость продукции снижена на 354 млн.руб., такой же результат ожидается в 2017г.

С учетом ситуации в экономике и на рынках сбыта продукции пересмотрена производственная программа ОАО «Искож». В начале 2016г. введено новое оборудование по производству бельевого трикотажного полотна, не имеющего аналогов в России. На 2017-2018гг. планируется приобретение и запуск современного технологического оборудования для производства принципиально новых материалов: ПВХ пленки, искусственной кожи и материалов тарпулиновой группы. Инвестиционные затраты по проекту составят порядка 280 млн.руб..

Значительные инвестиции в развитие производства позволяют ООО «Нефтекамский машиностроительный завод» удерживать позиции на рынке нефтегазовой продукции. В первом полугодии 2016г. предприятием приобретен немецкий обрабатывающий центр стоимостью порядка 800 тыс. евро для перфораторного производства, комплектование которого велось на протяжении последних лет. Благодаря развитию этого направления в кризисные 2014-2015гг. предприятию удалось увеличить объемы отгружаемой продукции.

В 2015г. создано новое предприятие – ООО «Нефтекамский завод трубопроводного оборудования», основным видом деятельности которого является производство машин и оборудования для топливно-энергетического комплекса. В 2016г. предприятие приобрело промышленную площадку – здание одного из цехов бывшего завода «Башсельмаш» площадью 23 тыс.м²., дополнительно для дальнейшего развития производства городским округом предоставлен в аренду прилегающий земельный участок. За первое полугодие 2016г. отгружено продукции на сумму 47,1 млн.руб., создано 203 рабочих места. Имеются перспективы дальнейшего роста – это увеличение объемов производства к 2018г. до 2 млрд.руб., численности работающих до 750 чел., то есть переход в будущем предприятия в разряд крупных.

Инвестиционная активность организаций городского округа находится в прямой зависимости от общей финансово-экономической ситуации[3.с.294].

Мониторинг инвестиционной деятельности на территории округа показал, что реализация отдельных инвестиционных проектов в 2015-2016гг. приостановлена или продлена на более длительные периоды.

Основными причинами этого стали проблемы сбыта продукции, недостаток у инвесторов средств, а также ужесточение банками условий кредитования.

Например, в ОАО «НефАЗ» реализация инвестиционного проекта по модернизации системы энергосбережения перенесена на 2018г., ОАО «Искож» отложено приобретение технологического оборудования для производства технических тканей и т.д.

Несмотря на сложности, практически все предприятия промышленности городского округа в 2018г. реализуют антикризисные программы, рассматривают технологические процессы с целью снижения издержек, энергоемкости продукции и вкладывают в это инвестиции.

Значимая работа в этом направлении проводится субъектами малого и среднего предпринимательства, инвестиционные проекты рассматриваются в качестве «точек роста» социально-экономического развития и потенциала повышения самодостаточности городского округа.

В их числе ООО «Автопласт», имеющее серьезные намерения по расширению производства автокомпонентов с применением новых технологий, в 2016г. начата работа по увеличению производственных мощностей.

С целью активизации инвестиционной и инновационной деятельности в 2015-2016гг. проводились городские конкурсы инвестиционных и инновационных проектов субъектов малого предпринимательства с поощрением победителей за счет средств городского бюджета.

В последние годы отмечается увеличение объемов инвестиционных ресурсов в социальную инфраструктуру, в том числе за счет в реализации национальных проектов и участия в целевых инвестиционных программах.

Так, объем инвестиций в социальную сферу по оценке в 2016г. составил: в образование – около 20 млн.руб., в здравоохранение – 13 млн.руб., в физкультуру и спорт – более 1 млн.руб.

Городской округ достиг успехов по вводу жилья – в 2015г. стал вторым среди городских округов и первым – в расчете на одного жителя. В 1 полугодии 2016г. построено порядка 40 тыс.м². жилья.

На данный момент главной задачей администрации городского округа является повышение благоприятного инвестиционного климата и содействие в реализации уже существующих инвестиционных проектов. На данный момент законодательство не даёт городским властям широкой свободы в действии, поэтому реализация многих проектов требует содействия с предпринимателями не

только городских, но и республиканских органов власти.

Список литературы

1. Маслова А.Н. Современные границы социальной ответственности градообразующих предприятий // Провинция: экономика, туризм, гостеприимство, экология, архитектура, культура: сборник статей II Всероссийской научно-практической конференции. - 2017. - № 3 - С.91.

4. Машкин В.Г. Управление инвестиционной привлекательностью реальным сектором экономики региона // Менеджмент в России и за рубежом. - 2016. - № 8. - С.45.

5. Тургель И.Д. Моноспециализированный город: теория и практика стратегического управления социально-экономическим развитием. - Екатеринбург: Изд-во УрГГА, 2017. - С.81.

Krasovska O. J.,

*Ph.D. in Economics, Associate Professor
of department of the international marketing
of Alfred Nobel University in Dnipro, Ukraine*

Красовська О.Ю.,

к.е.н., доцент,

кафедри міжнародного маркетингу

Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

MODERN MARKETING TOOLS IN THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Summary: The article deals with various scientific ideas regarding the formation of a marketing tool system and the typology of marketing tools of industrial enterprises. It has been concluded that at present the traditional marketing mix tools serve as the basis for using marketing tools: price, product, promotion and distribution (sales).

Key words: marketing tools; marketing; industrial marketing; enterprise; enterprise resources.

Анотація: В статті розглянуто різні наукові думки щодо формування системи маркетингових інструментів та типологізація маркетингових інструментів промислових підприємств. Зроблено висновок, що наразі основою для використання інструментів маркетингу слугують традиційні інструменти маркетингу «4P»: ціна, продукт, просування та розподіл (збут).

Ключові слова: маркетингові інструменти; маркетинг; промисловий маркетинг; підприємство; ресурси підприємства.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається постійний розвиток промислового маркетингу, адже він використовується більшістю підприємств як провідний інструмент конкурентної спроможності. Сучасні маркетингові інструменти дозволяють проводити ефективну політику ціноутворення, розвивати асортимент продукції, реалізовувати інтереси працівників, ефективно просувати продукцію та налагодити збутову діяльність. Різноманітність маркетингових інструментів сприяє створенню окремих напрямків маркетингової діяльності підприємств, а відтак потребує ретельного дослідження та аналізу.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій. Питання промислового маркетингу (або так званого маркетингу B2B) розглядають багато зарубіжних вчених, серед яких: А. Адамська, П. Дойль, Т. Домбровський, Дж. Ленскольд, Д. Меррик, Р. Неструй А. Чубала, Р. Шоу. На існування особливостей маркетингової діяльності на промислових ринках наголошують у своїх працях вітчизняні науковці: А. О. Длігач, С.М. Ілляшенко, Є.В. Крикавський, О.Є. Кузьмін, М.А. Окландер, Й.М. Петрович, А.О. Старостіна, О.С. Телетов і зарубіжні вчені: Ф. Котлер, М. Хут, Т. Спех, М. Урбаняк та інші. Але, незважаючи на наявність численних

науково-методичних розробок, проблеми дослідження теоретичних засад маркетингових інструментів залишаються фрагментарно не дослідженими та потребують подальшого наукового обґрунтування.

Мета дослідження полягає в аналізі використання сучасних інструментів маркетингу на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетинг – це процес планування і втілення задуму щодо ціноутворення, просування та реалізації ідей, товарів і послуг через обмін, який задовольняє цілі окремих осіб та організацій. Можна запропонувати ще таке визначення: Маркетинг – це діяльність, спрямована на створення попиту та досягнення цілей підприємства через максимальне задоволення потреб споживачів [1, с. 25].

Згідно з найбільш поширеними трактуваннями, комплекс маркетингу (маркетинг-мікс) – це сукупність маркетингових засобів, певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети та вирішення маркетингових завдань. Цих інструментів досить багато. Дж. Маккарті запропонував об'єднувати їх у 4 групи: продукт, ціна, місце і просування. У літературних джерелах цей підхід отримав назву концепції «4P» (Product, Price, Place, Promotion).

Відповідно до цієї концепції, організації в межах маркетингової діяльності розробляють і реалізують продуктову (товарну), цінову, збутову і комунікаційну політику. Це забезпечується на основі відповідності комплексу маркетингу «4Р» виробника (продавця) комплексу «4С» споживача (клієнта): customer needs and wants (потреби і бажання споживача), cost to customer (витрати клієнта), convenience (зручність), communication (комунікація) [2].

Автори В.В. Антощенкова, С.С. Ткаченко, О.М. Нікітіна [3] дають таке визначення понять «маркетинг» та «промисловий маркетинг»:

1) «маркетинг – це симбіоз виробничо-економічних відносин, які виникають між товаровиробниками в результаті виробництва й реалізації продукції, який направлений на задоволення потреб та інтересів всіх учасників відносин при спрямуванні кінцевого продукту від виробника до споживача»,

2) «промисловий маркетинг представляє собою сукупність певних виробничо-економічних відносин, які в першу чергу зорієнтовані на товарну політику підприємства. Наразі маркетинг можна охарактеризувати, як знання про потреби покупців, вимоги споживачів та їх проблеми, пошук нових шляхів вирішення цих проблем і доведення необхідної інформації до точно визначеного цільового сегмента. При цьому прибуток є винагородою за формування задоволеності споживача, а маркетинг виступає більше ніж окрема бізнес функція, це бізнес в цілому, який розглядається з точки зору клієнта».

Промисловий маркетинг – це діяльність, спрямована на просування цих товарів (ділових послуг) від підприємств-виробників до тих організацій і фірм, які купують їх для подальшого використання у виробництві або перепродажу без змін [4].

І.В. Бойчук, А.Я. Дмитрів розглядають маркетинг як цілісну систему організації діяльності як малої фірми, так і потужної корпорації з розробки, виробництва та збуту товарів, а також надання послуг на основі комплексного вивчення ринку і реальних запитів покупців з метою отримання бажаного прибутку [5].

Левава частка грошових коштів, які обертаються у трансакціях, стосуються саме промислових ринків, на яких покупцями є підприємства та організації. Йдеться про промисловий маркетинг або так званий «бізнес-для-бізнесу» маркетинг (B2B маркетинг), який розвивається з істотним відставанням від теоретичних надбань та практичних рекомендацій у сфері споживчого маркетингу (B2C маркетингу) [6].

Автор говорить про те, що у практичній площині промисловий або B2B маркетинг оперує іншим інструментарієм та пріоритетами, що необхідно враховувати під час прийняття управлінських рішень. Дослідник стверджує, що маркетингові заходи не повинні випереджати продажі, зазвичай вони йдуть позаду зі значним відривом. Здебільшого B2B маркетинг виставляє серйозні вимоги до товарної політики. Автор виділяє як основні у промисловому маркетингу такі елементи просування,

як: заходи прямого маркетингу, участь у виставках, реклама у фахових виданнях, сувенірна та друкована реклама, представницькі заходи тощо [6].

Також автор говорить про те, що інструменти промислового маркетингу залежать від таких основних тенденцій розвитку маркетингу: висока цінова чутливість покупців; скорочення бюджетів на маркетингові заходи; загострення конкуренції; зміщення фокусу на on-line інструменти та мобільні рішення; зміщення фокусу на оцінювання ефективності проведених маркетингових заходів.

Тому науковцем виокремлено такі основні інструменти, як [6]:

По-перше, доцільно відзначити зростаючу популярність активних форм продажів на промислових ринках, які запозичені із арсеналу маркетингових інструментів, що прийшли із споживчих ринків. Йдеться про географічний поділ територій і закріплення відповідальних, сегментування та категоризацію клієнтів, автоматизацію процесу продажів, використання принципів «лійки продажів» і контролювання активності продавців, використання пакетних ринкових пропозицій для клієнтів, CRM і управління клієнтською базою, систем стимулювання маркетингологів на основі ключових показників діяльності (англ. – KPI), програм лояльності для B2B клієнтів.

По-друге, в реальності обладнання однієї категорії за своїми технічними характеристиками мало чим відрізняється від обладнання інших виробників, хоча зовні може виглядати по-іншому. Незважаючи на це, ціна та технічні параметри обладнання нерідко стають предметом так званої «гри» між виробником і замовником. Наприклад, виробник пропонує обладнання із завищеними параметрами, тим самим диференціює свою продукцію від інших конкурентів, аргументуючи в такий спосіб більшу надійність і вищу ціну.

По-третє, прямі продажі залишаються основним і найефективнішим інструментом просування товарів та комунікації з клієнтами. Особливого значення набуває робота з референтними особами та експертами думок на своїх ринках, що впливають на загальну думку про компанії або продукцію на ринку (наприклад, архітектори, проєктанти, журналісти).

По-четверте, запорукою лояльності та довгостроковості співробітництва на промислових ринках є налагодження та розвиток особистісних стосунків з потенційними та існуючими покупцями, а також компетенції власного торговельного персоналу (глибоке знання продуктів і торгової пропозиції загалом, навички прямих продажів і спілкування з різними категоріями покупців).

По-п'яте, підприємствам, що орієнтуються на бізнес-клієнтів, необхідно забезпечити маркетинг через Інтернет-сайт і потрапляння принаймні в десятку в передових пошукових системах за ключовими словами, а також обов'язкову присутність у цільових довідниках, що визначає так званий «гігієнічний рівень». Також використовуються спеціалізовані ЗМІ (більше іміджева реклама і створення репутації експертів, висвітлюючи професійні

теми), участь у галузевих виставках (не частіше, ніж два рази на рік), здійснення прямих рекламних звернень, що вважається одним з найпростіших методів комунікації з ринком, але на практиці є низькокоєфективним способом з потраплянням до 2%.

С. В. Мамалига [13] говорить про те, що перші спроби систематизувати інструменти маркетингу припадають на 40-і рр. ХХст., коли в одній з публікацій Джеймса Каллітона виникає новий термін «marketing mix» (комплекс маркетингу). Він вперше застосував так званий «рецептний підхід» у виченні витрат на маркетинг. Продавець був визначений ним як «упорядник маркетингової програми з інгредієнтів», так як саме він здійснює планування стратегії конкуренції, одночасно будучи менеджером, здатним інтегрувати всі складові в комплекс маркетингу [7].

Погоджуємося з думкою С.В. Мамалиги, яка зазначає, що базова система засобів маркетингу включає чотири основні складові, а нові концепції, що виникають, включають інструменти, що характеризують традиційні. Product (товар) характеризують такі елементи, як: Personnel (персонал), People (люди), Process (процес), Physical Evidence (фізичний доказ послуги), Perceptual psychology (психоло-

гічне сприйняття), Probe (апробація), Package (упаковка). До Price (ціна) можемо включити Profit (прибуток), до Place (місце) – Physical Premises (Навколишнє середовище), до Promotion (просування) – Publicity (публічність), Purchase (покупка), Package (упаковка), Public Relations (зв'язки з громадськістю), Physical Evidence (фізичний доказ послуги). Вивчаючи матеріал, ми пропонуємо вважати доцільним використання оптимального «набору» елементів комплексу маркетингу, який є стандартним у всіх сферах і галузях – «5Р»: товар, ціна, просування, розподіл, люди. Ці елементи універсальні та є найважливішими і з позиції підприємства – виробника, продавця, і з позиції ринку [7].

С.В. Оберемок [8] досліджуючи інструментарій маркетингу, зазначає, що класичними вважаються маркетингові інструменти, запропоновані Д. МакКарті в 1960 році і які отримали назву «4Р»: Product – продукт; Price – ціна; Place – місце, розподіл; Promotion – просування.

З 60-х років маркетингові інструменти переглядалися, доповнювалися, уточнювалися, обумовлювалися так, що фрагмент еволюції переліку цих інструментів на сьогоднішній день виглядає в такий спосіб (рис. 1):

4Р (Дж. МакКарті, 1960): Product – продукт; Price – ціна; Place – місце, розподіл; Promotion – просування.

Інші 4Р (1970-і – 1990-і): Politics – політика (Ф. Котлер); Public opinion – суспільна думка (Ф. Котлер); Policy – поведіння (Ф. Попкорн); Pace – темп (Л. Твіді). 4С (Ф. Котлер, 1999): Customer value – споживча цінність; Cost of the customer – витрати споживача; Communication – комунікації; Convenience – зручність.

5Р (С. Годін, 2001): Permission – добровільність (налагодження взаємного спілкування); Paradigm – парадигма (ламання старого і створення нового раніш за конкурентів); Pass along – наступна передача (споживачі самі передають інформацію один одному); Prastice – практика виконання (аналіз); «Purple Cow» (фіолетова корова) – видатний («remarkable») товар, 2005.

4А (С. Репп, Ч. Мартін, 2001): Addressability – адресація (визначення кращих споживачів); Accountability – звітність (вимірність результату); Affordability – можливість реалізації (ефективність взаємодії); Accessibility – приступність (приступність споживачів для повідомлень).

Рис. 1. Еволюція інструментів маркетингу.

Типизація цих інструментів призвела до висновку про те, що всі нові інструменти маркетингу або є модифікацією класичних «4Р» (4Ркл.), або є характеристиками середовища застосування цих інструментів. Показово, що в цьому відношенні з американцем Ф.Котлером згодний європейець Ж.- Ж. Ламбен [9, с. 37]. Зміщується лише кут зору вчених: з необхідності задоволення функціональних потреб на необхідність задоволення емоційних потреб клієнта [16].

На нашу думку, для того, щоб налагодити ефективні комунікації зі споживачами промисловим підприємствам доцільно використовувати сучасні інструменти маркетингу, які відрізняються своєю креативністю та можуть зацікавити потенційних покупців. Зокрема, пропонуємо розглянути промисловим підприємствам такі сучасні інструменти маркетингу]:

1. Ambient media. Нестандартна реклама, яка проникає в оточення цільової аудиторії. Простіше кажучи, вона «вбудовується» в повсякденне життя. Нестандартна реклама зрозуміло передає повідомлення бренду. Така реклама розміщується на стінах та на дахах будинків, на потягах, в транспорті, в торгових центрах, кінотеатрах, на майданчиках, у сквері та на сходах.

2. Product sitting. Перед тим, як вивести продукт на ринок, виробник надсилає зразки споживачам (але обов'язково лідерам думок), щоб дізнатись їхню думку, а потім розповсюджувати його по інших каналах. Тільки кінцевий споживач дасть справедливий зворотній зв'язок та вкаже на переваги та недоліки.

3. Crazy PR. Легка «боже вільність» ідеї – тільки на користь. Виробник повинен обрати будь-яку екстравагантну ідею та втілювати в життя. Проте такий інструмент потребує уваженості, розуміння меж його використання з метою органічного та доречного його використання для позиціонування продукту, послуги або самого бренду.

Яскравий приклад – компанія 3М, виробник надміцного скла. На вулицях Ванкувера встановили конструкції, що викликали жвавий інтерес перехожих: за склом компанія «розмістила» 1 мільйон доларів.

4. Сторителлінг. Сторітеллінг, або розповідання історій, – інструмент, який надихає, мотивує, стимулює продажі. Промислові підприємства повинні ефективно «розповідати» про свій продукт, його появу, переваги для клієнтів тощо.

5. Трайвертайзинг (tryvertising). Одне зі значень дієслова try – «пробувати». Перш ніж купити щось, потенційний клієнт може познайомитися з товаром ближче – перегорнути книгу, взяти автомобіль на тест-драйв, нанести крапельку духів на шкіру і відчувати, як розкривається аромат. До того ж такий маркетинговий інструмент підвищить лояльність до промислового підприємства.

6. Сенситивний маркетинг. Промислові підприємства повинні вміти впливати на п'ять органів почуттів з метою досягнення потрібного результату. На разі цей інструмент активно використовується промисловими підприємствами Ненав'язлива

музика в кав'ярнях (швидка або повільна – в залежності від того, як власники хочуть керувати поведінкою відвідувачів), запах свіжої випічки в супермаркеті, що збільшує продажі майже на третину, елегантний звук того як закриваються двері BMW – все це приклади сенситивного маркетингу.

7. Identity marketing. В історії маркетингу існують випадки, що бренди зі схожою цільовою аудиторією вибудовують маркетинг так, що стають схожими один на одного. Саме тому в таких ситуаціях промислові підприємства повинні використовувати identity marketing – маркетинг, заснований на особливостях бренду.

8. Dead marketing. Для промислових підприємств України це нетиповий інструмент. Компанія за свій рахунок доглядає за могилами – тут є і соціальна відповідальність, і маркетинг. Проте, на нашу думку, цей інструмент може стати актуальним для великих корпорацій, що активно впроваджуються корпоративну відповідальність.

9. Inbound-маркетинг. Inbound-маркетинг (або inbound) – це просування сайту компанії або продукту в пошукових системах за допомогою блогу і email-розсилок за рахунок цікавого і корисного для цільової аудиторії контенту. Користувач за допомогою пошукових систем шукає рішення своєї проблеми – і, зацікавившись матеріалами на цю тему, опублікованими в блозі компанії, виходить на вас.

10. Shockvertising. Термін походить від двох слів – shock (думаю, переклад не потрібно) і advertising (реклама). Все саме нетипове, непристойне, шокує, страхітливе, що викликає негатив (хоча не завжди) і обурення – це і є шокуюча реклама.

Можемо зробити висновок, що на разі зазначені інструменти нетипові для промислових підприємств України, проте їх використання може сприяти просуванню продукції.

Висновки. Таким чином, розглянувши різні наукові думки щодо формування системи маркетингових інструментів та типологізацію маркетингових інструментів промислових підприємств різних авторів можемо зробити висновок, що на разі основою для використання інструментів маркетингу слугують традиційні інструменти маркетингу «4Р»: ціна, продукт, просування та розподіл (збут). Всі нові інструменти маркетингу або є модифікацією класичних «4Р» або доповнюють їх.

Список літератури:

1. Оснач О.Ф., Промисловий маркетинг: Підручник [для студ. вищ. навч. закл.]/ Оснач О.Ф., Пилипчук В.П., Коваленко Л.П. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 324 с.

2. Артимонова І.В. Концепція маркетинг-міксу як основа програмно-цільового підходу до організації маркетингової діяльності підприємства / І.В. Артимонова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С.94 – 101

3. Антощенко В. В. Маркетинг промислового підприємства, як симбіоз виробничо-економічних відносин / В. В. Антощенко, С. Є. Ткаченко,

О. М. Нікітіна // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. п. Василенка. – с. 166-175.

4. Росоха В. В. Промисловий і споживчий маркетинг / В. В. Росоха // ННЦ «Інститут аграрної економіки». – 2012. Вип. 7-9. – с. 85- 89.

5. Бойчук І. В. Маркетинг промислового підприємства. [текст] : навч. посіб. / І. В. Бойчук, А. Я. Дмитрів – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 360 с.

6. Чухрай Н. І. Промисловий маркетинг у сучасних умовах господарювання / Н. І. Чухрай // Національний університет «Львівська політехніка». – 2013. – с. 92-98.

7. Мамалига С. В. Сучасні підходи до трактування маркетинг-міксу / С. В. Мамалига // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. – Випуск №4 (70), Том 2. – 2012. – с. 144-149.

8. Оберемок С. В. Інструменти та технології маркетингу: еволюція та розвиток на випередження [Електронний ресурс] : наукова стаття / С. В. Оберемок // Траектория науки. – 2015. – № 2-3. – Режим доступу: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/14>.

9. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, орієнтований на ринок : учебник для слушателей, обучающихся по программе «Мастер делового администрирования» / Ж.-Ж. Ламбен, Р. Чумпитас, И. Шулинг ; [пер. с англ. под ред. В. Б. Колчанова]. – 2-е изд. – М. : Питер, 2014. – 718 с.

10. Кучеренко А. О. Удосконалення маркетингової комунікаційної політики підприємства : автореф. На здоб. маг. : 8.03050701. – Київ. – 2016. – 19 с.

Markov B.M.

Ph.D. in Economics, Doctorate of Alfred Nobel University in Dnipro, Ukraine

Марков Б.М.,

к.е.н., докторант Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE IN FOODCOMMODITIES

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДОВОЛЬЧИМИ ТОВАРАМИ

Summary: It's been proved that the development of retail trade in food commodities is carried out under the influence of political, judicial, socio-economic, demographic, geographical, transport, organizational-technological, managerial, financial and other factors that are constantly changing. The main factors that influence the development of retail trade in foods commodities have been also systematized. It's been proved that it is necessary to use direct and indirect methods of the state regulation, forecasting. The purpose of state influence is the formation of an optimal structure of retail trade in food products, ensuring access to food products for the consumers, etc.

Key words: trade; development; enterprise; regulation; structure.

Анотація: Доведено, що розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами здійснюється під впливом політично-правових, соціально-економічних, демографічних, географічних, транспортних, організаційно-технологічних, управлінських, фінансових та інших чинників, які постійно змінюються. Систематизовано основні чинники, які впливають та розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами. Доведено, що необхідно використовувати прямі та непрямі методи державного регулювання, прогнозування. Метою державного впливу є формування оптимальної структури роздрібної торгівлі продовольчими товарами, забезпечення доступу споживачів до продовольчих товарів тощо.

Ключові слова: торгівля; розвиток; підприємство; регулювання; структура.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство розвивається в умовах численних загроз. Так, нерівномірність виробництва та споживання продуктів харчування, недостатній розвиток сільськогосподарського виробництва є передумовами проблем з продовольством і формують продовольчу небезпеку. І, навпаки, продовольча безпека залежить від функціонування та розвитку ринків продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції.

Ринки, на яких здійснюється торгівля, забезпечують ефективний розподіл продовольчих то-

варів, а їх розвиток залежить від рівня розвитку виробничо-комерційних відносин провідних економічних суб'єктів, рівня платоспроможності споживачів, використання маркетингових підходів тощо.

Негативно на розвиток торгівлі продовольчими товарами впливають кризові явища, диспаритет інтересів продавців, посередників і споживачів. та інші чинники.

Вищезазначені питання обумовлюють актуальність та своєчасність дослідження чинників розвитку торгівлі продовольчими товарами.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій. Дослідженню впливу макро- та мікрофакторів на забезпечення товаропросування продовольчих товарів підприємств присвячено праці таких авторів як: О.М.Азарян, В. В. Апопій, Н. А. Белоусова, М. І. Белявцев, О.В. Горбенко, Є.О. Григорьев, О. О. Кавун, О. В. Клочкова, Н. Я. Михаліцька, Н.Г.Міценко, К. І. Постоєнко, А. С. Савощенко, О. С. Сенишин, Я.С. Янишин, І. Б. Яців та ін. Проте ця тема вимагає подальшого розроблення у зв'язку з високими темпами розвитку роздрібних торговельних підприємств.

Метою роботи є дослідження сучасних чинників розвитку торгівлі продовольчими товарами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Функціонування торгівлі як системи забезпечується раціональною організацією, певними організаційними відносинами, активними діями зі сторони економічних суб'єктів [3, с. 33], які являються важливими чинниками розвитку торгівлі. Як правило, рух товарів відбувається на товарному ринку, інфраструктура якого сприяє «взаємодії між виробниками і споживачами, попитом і пропозицією. Від того, наскільки чітким є цей механізм, значною мірою залежить ефективність функціонування всієї економіки країни» [16, с. 248].

Споживчий ринок України на сучасному етапі характеризується різноманітністю, складністю і динамічністю технологій виробництва, багаторазовим збільшенням кількості суб'єктів господарювання, він насичений величезною кількістю різноманітних товарів, асортимент яких постійно і швидко оновлюється, розширюється, поповнюється і поглиблюється. Така ситуація, без сумніву, є позитивною ознакою становлення ринкової економіки країни.

Дослідження еволюції формування та розвитку продовольчих ринків на національному та регіональному рівнях дозволило ідентифікувати основні періоди його становлення та розвитку в період незалежності України: пострадянський період (формування ринкової інфраструктури, господарських структур на засадах різноманітності форм власності, ринкових засад аграрної політики та державного механізму регулювання ринку); перехідний період (формування конкурентного середовища, активізація експорту продовольчих товарів, становлення фінансово-кредитної системи забезпечення основних продовольчих галузей та формування ринків основних видів сільськогоспо-

дарської продукції, посилення локального монополізму переробної промисловості); сучасний період (поява оптових ринків, інтенсивний розвиток торговельних мереж, розвиток зовнішньоторговельних зв'язків, недосконалість системи державного регулювання продовольчого ринку та підтримки вітчизняних виробників тощо) [24, с. 62].

Особливу роль у формуванні споживчого ринку відіграє ринок продовольчих товарів. Продовольчий ринок визначає взаємозв'язки суб'єктів ринку, перебіг соціально-економічних процесів, організацію сільськогосподарського виробництва, загальну ситуацію в аграрному секторі.

Враховуючи те, що товаропросування продовольчих товарів є складною просторово-економічною системою, яка складається з численних елементів і взаємозв'язків між ними, вивчення цього ринку потребує всебічного аналізу різноманітних факторів (табл. 1), що визначають його формування і функціонування, а також виявлення особливостей ринкових взаємодій між ними. Лише на цій основі можна успішно виявляти пріоритетні напрями розвитку продовольчого ринку регіону, орієнтовані на його економічну модернізацію.

Ці фактори визначають пропозицію споживчих товарів і послуг на кожному регіональному ринку, а також попит населення на них.

Забезпечення ефективної роботи виробників продовольства та наближення продовольчої продукції до кінцевого споживача неможливе без побудови та використання дієздатних та раціональних, з позицій всіх учасників ринкових процесів, систем розподілу продукції.

Так, на підприємствах роздрібною торгівлі необхідно вивчати динаміку товарних запасів, фактори що визначають їх розвиток, асортиментну структуру та оборотність запасів, оцінити ефективність роботи з управління товарними запасами та її вплив на діяльність торговельного підприємства.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної соціально-економічної політики України є формування збалансованих регіональних продовольчих ринків для задоволення попиту населення в якійсій продукції вітчизняного виробництва. Продовольчий ринок є частиною національного ринку, на якому предметом купівлі-продажу виступають сільськогосподарська продукція та продовольство. Кінцевою метою і завданням функціонування продовольчого ринку є забезпечення товаропросування продовольчих товарів держави [2, с. 219].

Таблиця 1 Фактори впливу на формування та розвиток товаропросування продовольчих товарів (сформовано на основі [1, с. 254])

Фактор	Вплив
1	2
Економічне зростання регіону	<ul style="list-style-type: none"> - наявність та структурний склад природних, трудових та фінансових ресурсів; - розвиток технологій та технічного оснащення галузей сільського господарства і переробної промисловості; - наявність сільськогосподарського виробництва і з обсягом товарної продукції, достатнім для формування внутрішнього та міжрегіональних балансів товарів народного споживання; - обсяги експорту-імпорту споживчих товарів на регіональному та міжнародному рівнях; - інвестиційна привабливість регіону.
Обсяг попиту	<ul style="list-style-type: none"> - рівень цін на продовольчі товари; - величина заробітної плати і доходів домогосподарств; - чисельність постійного населення (споживачів) регіону; - структура споживчих потреб; - соціальні та економічні очікування мешканців (споживачів) регіону; - регіональна культура споживання (смаки та уподобання мешканців, їх стереотипи); - ефективність маркетингових інструментів, які використовуються підприємствами на регіональному ринку.
Взаємодія пропозиції і попиту	<ul style="list-style-type: none"> - формування ціни реалізації (роздрібної, гуртової, поточної, ковзаючої); - методи поширення інформації про товар і самого товару; - методи стимулювання товаровиробників і споживачів товару.
Органи загальнодержавного та регіонального управління	<ul style="list-style-type: none"> - вплив державних інституцій на формування структури продовольчого ринку регіону; - ступінь інституційної підтримки підприємств; - сучасна нормативно-правова база щодо стимулювання створення нових підприємств для випуску продовольчих товарів, контроль за ціноутворенням, контроль за обмеженням ввезення тих видів імпортової сировини та продовольства, аналоги яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними товаровиробниками тощо.
Фактор непрямого впливу	<ul style="list-style-type: none"> - соціальне, політичне, культурне середовище; - соціально-психологічний стан населення.

Також варто визначити чинники впливу на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, які є необхідною умовою при визначенні розвитку товаропросування продовольчих товарів (рис. 1).

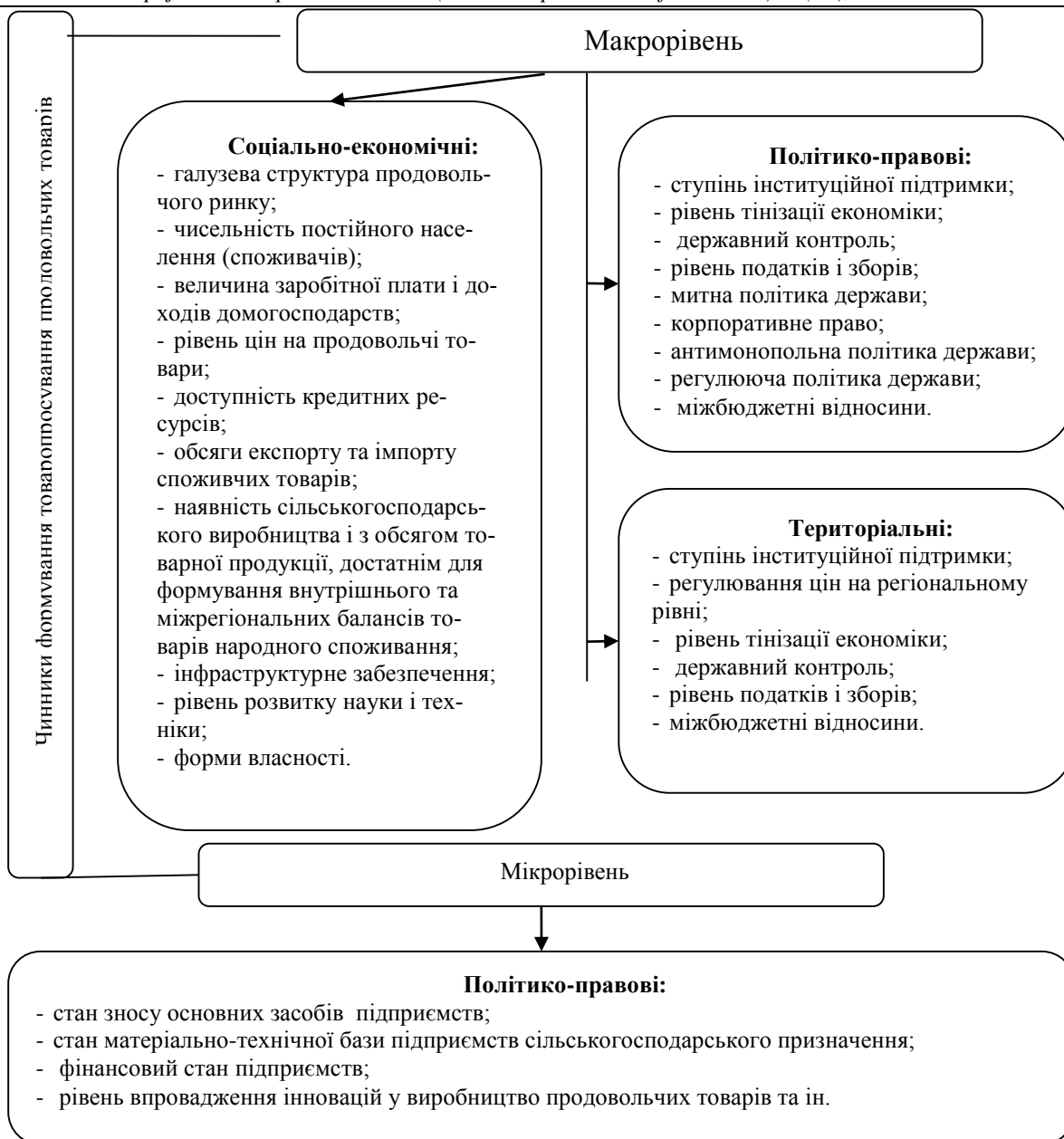

Рис. 1. Класифікація чинників формування товаропросування продовольчих товарів (побудовано на основі [4, с. 63])

Так, до основних чинників, які формують товаропросування продовольчих товарів можна віднести цінову політику, ринкову кон'юнктуру, інфраструктуру ринку, попит і пропозицію продовольчих товарів, інституційне забезпечення, бюджетні обмеження споживачів і фактори циклічного та економічного росту.

Ефективність функціонування товаропросування продовольчих товарів безпосередньо залежить від інфраструктури ринку, яка повинна забезпечувати оптимальне поєднання інтересів продавців і покупців. Будучи сполучною ланкою між виробником і споживачем, інфраструктура ринку дає можливість виробникам реалізувати вироблену продукцію, а покупцям створити умови для придбання товару в необхідному асортименті та кількості. Посередницькі функції виконують не тільки

різноманітні торговельні підприємства, але й допоміжні служби, що спеціалізуються на товарах, характері й обсязі торгових операцій [3, с. 315].

Використання потенціалу продовольчого сектора з виробництва сільськогосподарської продукції та функціонування ринку перебуває у безпосередній залежності від стану його інфраструктури – сукупності допоміжних ланок і установ, які забезпечують ефективне функціонування аграрної економіки [5, с. 6]. Перші дослідники, виокремивши інфраструктуру як самостійний об'єкт дослідження, насамперед зосередили увагу на тому, що вона необхідна для забезпечення умов ефективного розвитку матеріального виробництва. Зокрема, М. І. Белявцев визначав інфраструктуру як комплекс галузей, що забезпечують матеріальне виробництво [6, с. 74].

Основою становлення і розвитку інфраструктури товаропросування продовольчих товарів є

принцип забезпечення стійких конкурентних переваг усіх підприємницьких структур у ланцюгу товарообігу продовольства: товаровиробник гуртовик – роздрібна торгівля – кінцевий споживач [7, с. 74]. Склад інфраструктури продовольчого ринку – це система елементів, що забезпечують стабільне безперебійне функціонування господарських зв'язків в продовольчому комплексі, взаємодію суб'єктів продовольчого ринку та вільне просування ресурсів, товарів і послуг на ринку.

Розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами здійснюється під впливом політично-пра-

вових, соціально-економічних, демографічних, географічних, транспортних, організаційно-технологічних, управлінських, фінансових та інших чинників, які постійно змінюються. Відтак, необхідно використовувати прямі та непрямі методи державного регулювання, прогнозування. Метою державного впливу є формування оптимальної структури роздрібної торгівлі продовольчими товарами, забезпечення доступу споживачів до продовольчих товарів тощо.

У табл. 2 систематизовано основні напрями впливу на розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами.

Таблиця 2. Напрями впливу на розвиток торгівлі продовольчими товарами

Фактор	Характер впливу	Наслідки
Темпи становлення інфраструктурної складової ринків багатьох товарів та послуг, а також формування їх раціональної структури	Негативний вплив	Повільні темпи становлення інфраструктури продовольчих ринків обмежують доступ споживачів до продуктів харчування
Невисока еластичність попиту	Позитивний вплив	Стабільність обсягів збуту продукції кінцевим споживачам
Конкурентна ситуація на ринках окремих видів продовольчих товарів	Позитивний вплив	В умовах чистої конкуренції або олігополії, ціни встановлюються на основі співвідношення попиту та пропозиції
Ринкові та споживчі характеристики об'єктів ринку продовольства	Позитивний вплив	Високим рівнем стандартизації товарних партій
Канали розподілу продукції	Позитивний вплив	Канали є сформованими і довшими за ті, що існують на інших ринках
Взаємовплив ринків продовольства та суміжних товарних ринків	Позитивний вплив	Забезпечення доступу споживачів до продовольчих товарів
Інвестиційна привабливість продовольчих ринків	Позитивний вплив	Продовольчі ринки є інвестиційно привабливими, тому що попит на продовольчі товари є нееластичним

Джерело: складено автором.

Висновки. Розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами в Україні здійснюється під впливом як ринкового саморегулювання, так і з урахуванням державного регулювання.

Вплив держави на розвиток роздрібної торгівлі продовольчими товарами здійснюється за допомогою:

1. Цінової політики держави (регулювання інфляційних процесів, зростання цін на основні продовольчі товари).

2. Соціальної політики (скорочення реальних грошових доходів обмежує споживчий попит на продовольчі товари).

3. Політики держави в агропромисловому комплексі (обсяги вітчизняного виробництва товарів народного споживання).

4. Зовнішньоекономічної політики (вплив на імпорتنі та експортні операції).

З метою вдосконалення торгівлі продовольчими товарами і послугами необхідно:

1. Переглянути методи державного регулювання торгівлі з метою впорядкування й детінізації торговельної діяльності, ліквідації «стихийної» торгівлі;

2. Створити умови для конкурентного середовища

3. Вдосконалити рівень торговельного обслуговування населення, забезпечити повний захист прав споживачів;

4. Розвивати збалансовану територіальну інфраструктуру споживчого ринку, до якої належать: складські приміщення, оптові та оптово-роздрібно торговельні комплекси, логістичні мережі;

5. Створити умови для діяльності товарних бірж;

6. Вдосконалити організаційне та інформаційне забезпечення шляхом формування мережі інформаційно-маркетингових центрів із вільним доступом учасників ринку до інформації;

7. Переглянути умови та вдосконалити механізми розвитку дистанційної торгівлі.

Список літератури:

1. Сенишин О. С. Сутність та структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу України / О. С. Сенишин // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Випуск 4. – С. 250-255.
2. Міщенко Н. Г. Особливості розвитку торговельних мереж у конкурентному середовищі / Н. Г. Міщенко, Л. Л. Бойко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.8. – С. 216–220.
3. Організація торгівлі : підручник / В.В. Апопій [та ін.] ; 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 616 с.
4. Горбенко О. В. Ринок продуктової роздрібно-торгівля в Україні: формати, мережі, розвиток /

О.В. Горбенко // Молодий вчений. – 2015. – № 9.– Ч. 1. – С. 59–66.

5. Дзюбенко Н.О. Соціально-економічне прогнозування розвитку продовольчого ринку в Україні. – Рукопис. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2014. – 23 с.

6. Белявцев М.І. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / М.І. Белявцев, Л.В. Шестопалова. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 410 с.

7. Управление розничным маркетингом / Под ред. Д. Гилберта ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 571 с.

Сергей Иванович Махненко

*канд. экон. наук, доцент кафедры социально-экономических дисциплин,
Кубанский государственный университет,
филиал в г. Славянске-на-Кубани*

Анастасия Николаевна Сыпченко

*студентка 2 курса направления подготовки
«Педагогическое образование», профиль «Экономика» «Право»,
Кубанский государственный университет,
филиал в г. Славянске-на-Кубани*

Sergey Makhnenko

*Cand. econ. Sci., Associate Professor of the Department of Socio-Economic Disciplines,
Kuban State University, a branch in Slavyansk-on-Kuban*

Anastasia Sypchenko

*2st year student "Pedagogical Education", profile "Economy" profile "Law",
Kuban State University, a branch in Slavyansk-on-Kuban*

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРИОРИТЕТНЫХ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ СКФО ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF PRIORITY SECTORS OF THE ECONOMY OF THE NORTH CAUCASUS FEDERAL DISTRICT

Аннотация: В статье проведен анализ развития приоритетных отраслей экономики Северо - Кавказского федерального округа, таких как промышленность, сельское хозяйство, оптовая и розничная торговля за период 2010-2016 гг. Представлены статистические данные о результатах деятельности крупных предприятий и фирм, действующих на территории субъектов СКФО: Ставропольский край, Дагестан, Чечня, Ингушетия, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкессия, Северная Осетия-Алания. А также определены основные меры и стратегии, предпринимаемые Правительством Российской Федерации и местными органами власти, направленные на повышение эффективности деятельности перспективных отраслей в регионе, на развитие и модернизацию инфраструктуры, привлечение инвестиций, снижение уровня безработицы, обеспечение занятости, формирование тенденций роста экономического потенциала Северного Кавказа, что в свою очередь обеспечит повышение уровня жизни населения, создаст условия для более стабильного развития региона и приведет к сокращению вооруженных инцидентов и преступлений террористической направленности.

Annotation: The article analyzes the development of priority sectors of the economy of the North Caucasus Federal District, such as industry, agriculture, wholesale and retail trade for the period 2010-2016. Statistical data on the performance of large enterprises and firms operating in the territory of the North Caucasus Federal District are presented: Stavropol Territory, Dagestan, Chechnya, Ingushetia, Kabardino-Balkaria, Karachaevo-Cherkessia, North Ossetia-Alania. Also, the main measures and strategies undertaken by the Government of the Russian Federation and local authorities aimed at improving the efficiency of the activities of the prospective industries in the region, on the development and modernization of infrastructure, attracting investments, reducing unemployment, providing employment, shaping the growth trends in the economic potential of the North Caucasus, which in turn will ensure an improvement in the living standards of the population, create conditions for a more stable development of the region and to the reduction of armed incidents and crimes of a terrorist nature.

Ключевые слова: Северный Кавказ, социально-экономическая сфера, террористическая активность, экстремизм, уровень жизни, перспектива экономического развития, отрасли экономики, промышленность, сельское хозяйство, торговля, модернизация, инфраструктура.

Keywords: North Caucasus, socio-economic sphere, terrorist activity, extremism, living standards, economic development prospects, economic sectors, industry, agriculture, trade, modernization, infrastructure.

Анализ развития приоритетных отраслей экономики СКФО и их значимости при выявлении факторов, способствующих снижению уровня террористической активности в регионе.

Актуальность данного исследования определяется тем, что на современном этапе развития российской экономики, приоритетное значение приобретает обеспечение стабильной социально-экономической ситуации на территории Северо-Кавказского федерального округа. Это обусловлено тем, что Северный Кавказ имеет важнейшее экономическое значение для России, являясь составной частью хозяйственного комплекса страны, без которого невозможно обеспечить экономическую безопасность РФ. Несмотря на определенную стабильность экономической сферы СКФО за последние несколько лет, данный регион все же значительно отстает от других регионов России в области социально-экономического развития, нерешенность социальных вопросов таких как: высокий уровень безработицы, недостаточное материальное обеспечение, социальное расслоение способствует возникновению напряженности в социальной сфере, и активизации деятельности движений террористической направленности на территории округа. В связи с этим Правительство Российской Федерации разрабатывает комплекс мер, стратегий, направленных на формирование тенденций роста

экономического потенциала Северного Кавказа, наиболее значимыми из них являются развитие и модернизация приоритетных отраслей экономики региона, таких как промышленность, сельское хозяйство и оптово-розничная торговля. Целью данного исследования является анализ развития основных экономических отраслей Северного Кавказа: сельского хозяйства, промышленности, оптовой и розничной торговли за период 2010-2016 гг., которые имеют значительную долю при формировании валового регионального продукта (ВРП) СКФО, а также являются наиболее перспективными частями экономического сектора, способствующими стабилизации социально-экономической сферы и возникновению условий для снижения уровня террористической и экстремистской активности в регионе.

Северо-Кавказский федеральный округ имеет благоприятные условия для развития реального сектора экономики, преимущественно в таких сферах как: промышленность, сельское хозяйство и торговля. Северный Кавказ является экономическим районом, обладающим высоким природно-сырьевым потенциалом и разнообразными отраслями промышленности [1]. Для того чтобы сформулировать вывод о развитии данного округа РФ в области промышленного производства, необходимо проанализировать динамику ИПП в целом по региону и его субъектах за период 2010-2016 гг.

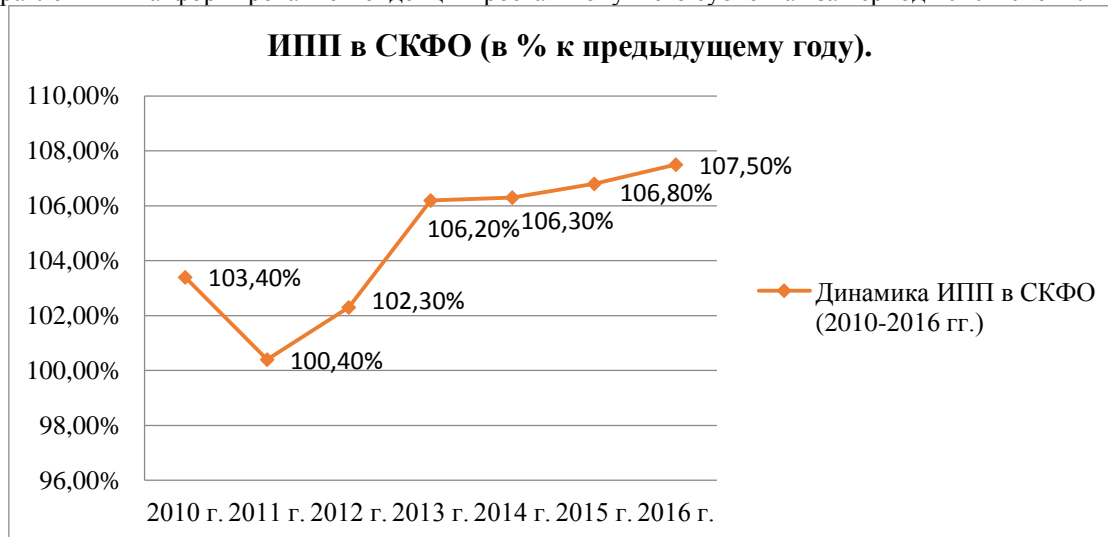

Диаграмма 1. Динамика ИПП в СКФО за период 2010-2016 гг.

Основываясь на статистических данных, отраженных на диаграмме 1, можно отметить, что за период 2010-2016 гг. СКФО демонстрировал положительную динамику индекса промышленного производства и более высокие темпы роста данного макроэкономического показателя, чем страна в це-

лом. По итогам реализации государственной программы, ориентированной на развитие реального сектора экономики «Развитие Северо-Кавказского федерального округа», в 2016 году ИПП в регионах СКФО составил 107,5%, а в среднем по России данный показатель достиг 101,1% [2].

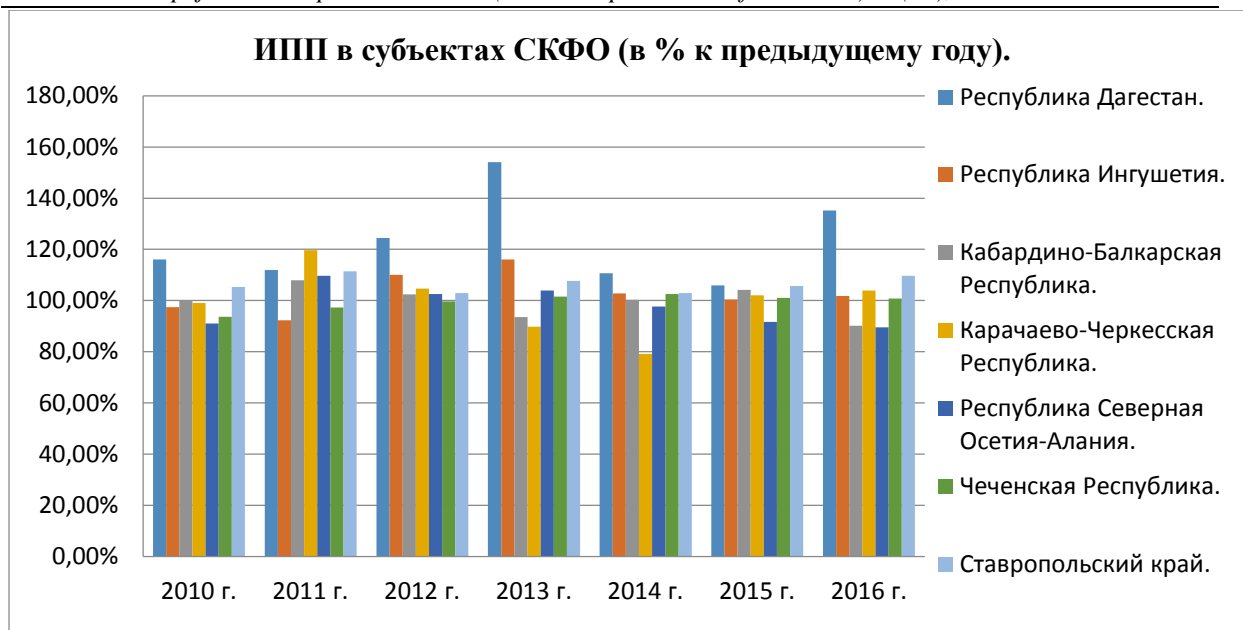

Диаграмма 2. Динамика ИПП в субъектах СКФО за период 2010-2016 гг.

На данной диаграмме отражен показатель объема промышленного производства в субъектах Северного Кавказа и его динамика за последние шесть лет [3]. На основе анализа приведенных данных, следует, что на протяжении исследуемого периода, наиболее высокий рост ИПП зарегистрирован в республике Дагестан и в Ставропольском крае, данный факт обусловлен, прежде всего, ресурсным и инвестиционным потенциалом этих регионов, относительно остальных районов СКФО,

необходимо отметить, что промышленный сектор находится в стабильном состоянии в таких республиках как: Чечня, Ингушетия, Карачаево-Черкесия, РСО-Алания, Кабардино-Балкария, но прогрессивный рост в рассматриваемом периоде не наблюдается, в силу различных обстоятельств, в частности по причине социально-экономически нестабильной ситуации, сложившейся на территории данных субъектов.

Таблица 1. Развитие отраслей промышленности СКФО за период 2014-2016 гг.

Динамика развития отраслей промышленности СКФО за период 2014-2016 гг.				
Приоритетные отрасли промышленности СКФО.	Крупные предприятия в отрасли.	Выручка в 2014 г. в млн. руб.	Выручка в 2015 г. в млн. руб.	Выручка в 2016 г. в млн. руб.
1.Химическая промышленность.	ОАО «Арнест», ООО «Ставролен», АО «Невинномысский азот» (Ставропольский край), ОАО «Дагфос», ЗАО «Мушарака» (Дагестан).	57374.	90175,5.	102181,1.
2.АПК и пищевая промышленность.	ООО «Гваридия», СПК «Совхоз – Племзавод Казьминский», ООО «Агрофирма Золотая Нива» ОАО «Ставропольсахар», ЗАО «Ставропольский бройлер», ООО «Пятигорский молочный комбинат» (Ставропольский край), ФРУП «Кизлярский коньячный завод» , ОАО «Дзив» (Дагестан), ООО «Меркурий» (Карачаево-Черкесия).	82605.	83416,7.	98368,2.
3.Машиностроение и металлообработка.	ОАО «Авиаагрегат», Филиал ОАО «НПЦ конверсии», ОАО «Завод Дагдизель», ОАО «Завод имени Гаджиева», ОАО «Дагагроснаб» (Дагестан), ООО «Электромеханический завод» (Ставропольский край), АО «Терекалмаз», АО «Кабельный завод «Кавказкабель» (Кабардино-Балкария).	23588.	34 537.	41855,6.
4.Цветная металлургия.	ОАО «Гидрометаллург» (Кабардино-Балкария), ОАО «Победит» (Северная Осетия-Алания).	5954.	9892,9.	7193,3.

5. Нефтяная и нефтегазовая промышленность.	ОАО «НК «Роснефть-Дагнефть», ОАО «Дагнефтегаз» (Дагестан), ООО «Роснефть-Ставропольнефтегаз» (Ставропольский край).	12787.	11664,6.	13207.
6. Промышленность строительных материалов.	ОАО «Каспийский завод листового стекла» (Дагестан), ООО «Риак» (Ингушетия), «Кавказцемент», ООО «Хабезский Гипсовый Завод» (Карачаево-Черкессия).	10047.	8503,7.	8870,9.
7. Стекольная промышленность.	ОАО «Югроспродукт», ЗАО «Сен-Гобен Кавминстекло» (Ставропольский край).	3754.	2346,1.	2686,2.
8. Фармацевтическая промышленность.	ООО «Севкавртген-Д», ООО «Фарма Интернейшннал Компани Россия — СНГ» (Кабардино-Балкария), ЗАО «Биоком», ОАО Научно-производственный концерн "ЭСКОМ" (Ставропольский край), ГУП Гудермесский завод «Мединструмент», (Чечня).	1950.	2132,6.	2547,9.
Итого		198059.	342669,1.	376910,2.

В настоящее время промышленность Северного Кавказа, представлена различными отраслями, наиболее развиты из них отрасли пищевой, машиностроительной, нефтяной, нефтегазовой и химической промышленности, что обосновано уровнем доходов, получаемых от реализации продукции производимой в данных секторах экономики. Также достаточно развита строительная, стекольная, фармацевтическая промышленность и металлургия, но в меньшей мере в отличие от приоритетных отраслей промышленности данного региона [4]. Следует отметить, что доля занятого населения Северного Кавказа в области промышленного производства составляет 14,2% (2016 г.) от общего числа занятого в экономике населения СКФО, и значительно уступает аналогичному показателю в сфере услуг и теневой экономике (40%).

Таблица 2. Производство продукции сельскохозяйственного комплекса субъектов СКФО в фактических ценах в 2010-2016 гг. в млрд. руб.

Производство продукции сельского хозяйства в субъектах СКФО в фактических ценах в 2010-2016 гг., в млрд. руб.								
Регион.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Итого
1. Чеченская Республика.	11,0.	12,9.	13,6.	14,7.	15,2.	17,2.	20,1.	104,7
2. Республика Дагестан.	48,7.	57,2.	66,1.	76,8.	87,9.	99,3.	112,5.	548,5
3. Республика Ингушетия.	3,2.	4,5.	3,9.	4,6.	5,5.	5,7.	6,2.	33,6
4. Карачаево-Черкесская Республика.	14,8.	16,2.	19,7.	21,6.	22,5.	28,0.	32,3.	155,1
5. Кабардино-Балкарская Республика.	24,1.	27,7.	30,3.	32,7.	34,3.	38,7.	43,8.	231,6
6. Республика Северная Осетия-Алания.	17,8.	21,5.	23,4.	25,9.	25,7.	25,8.	26,3.	166,4
7. Ставропольский край.	84,3.	103,5.	101,2.	122,8.	149,0.	165,3.	175,7.	901,8

Основываясь на анализе данных приведенных в таблице 2, можно сделать вывод, что лидерами среди субъектов Северного Кавказа в структуре производства продукции сельского хозяйства являются Ставропольский край и республика Дагестан. Данные регионы формируют сельское хозяйство округа в целом, в районах производится более 45% всей сельскохозяйственной продукции СКФО. Продукцией произведенной на территории субъек-

сельскохозяйственной отрасли экономики составляет основу экономического комплекса СКФО и является одним из ключевых направлений развития региона. Агропромышленный комплекс округа имеет сбалансированную структуру: 47% приходится на долю животноводства и 53% на долю растениеводства [5]. Данная отрасль демонстрирует положительные темпы развития, по итогам 2016 года индекс производства продукции сельского хозяйства составил 106,1%, и превысил общероссийский уровень (104,8%) [6]. Для поддержания высокой производительности сельхозпродукции Министерство сельского хозяйства РФ планирует реализовать более двадцати инвестиционных проектов и увеличить объем субсидий направленных на развитие перспективных отраслей АПК в СКФО.

тов обеспечен внутренний рынок, а также осуществляется широкомасштабный экспорт за их пределами. Продуктивность сельскохозяйственного сектора в остальных регионах Северного Кавказа имеет положительную динамику, но на данный момент они находятся на нижних строках в рейтинге российских регионов [7]. Что доказывают статистические данные, отраженные на нижеприведенной диаграмме.

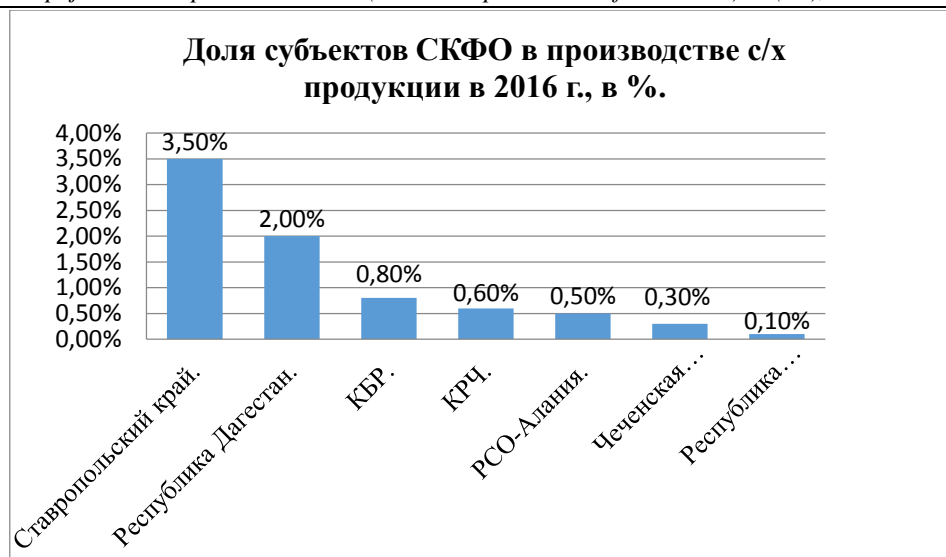

Диаграмма 3. Доля субъектов СКФО по производству продукции сельского хозяйства в целом по РФ за период 2016 г.

В Северо - Кавказском ФО в 2016 году доля производства продукции сельского хозяйства составила 7,8% от общего объема по стране (5-е место в рейтинге регионов РФ). В структуре рейтинга по данному показателю субъекты СКФО распределились следующим образом: Ставропольский край (10-е место), Дагестан (16-е), Кабардино-Балкария (41-е), Карачаево - Черкессия (53-е), Северная Осетия-Алания (56-е), Чечня (66-е), Ингушетия (76-е).

Доля занятого населения округа в исследуемой области составляет 17,6% (2016 г.) и является высоким показателем в сравнении с численностью занятых в данной отрасли в целом по России (9%).

Оптовая и розничная торговля в СКФО, являются одними из наиболее развивающихся и перспективных отраслей экономики региона, специализирующихся на реализации продукции агропромышленного комплекса, химической, нефтяной и нефтегазовой промышленности [8].

Таблица 3. Выручка от реализации товаров организаций оптовой и розничной торговли в СКФО за период 2013-2016 гг., в млн. руб.

Выручка от реализации товаров организаций оптовой и розничной торговли в СКФО за период 2013-2016 гг., в млн. руб.					
Отрасль.	Крупные предприятия в отрасли.	Выручка в 2013 г. в млн. руб.	Выручка в 2014 г. в млн. руб.	Выручка в 2015 г. в млн. руб.	Выручка в 2016 г. в млн. руб.
1. Розничная торговля.	АО «НК Ростефть-Ставрополье», ООО «СБСВ — Ключавто минеральные воды», ООО «Гелиос», ЗАО КПК «Ставропольстройопторг», ООО «Оптторг», ООО «Кавказ-торг», ООО «Агро-маркет», ООО «Агро-техник», ООО «Торговый дом МТЗ-Ставрополь» (Ставропольский край), ООО «РН-Чеченнефтепродукт» (Чечня), ООО «Тройка», ОАО «Каспий-Лада» (Дагестан), ООО «Арктика» (РСО-Алания).	10760.	27222.	22789,4.	22641,5.
2. Оптовая торговля.	ООО «Газпром межрегионгаз Пятигорск», ООО «Газпром межрегионгаз Ставрополь», ООО «Еврогрупп», ООО «Карат», ООО «Пальма» (Ставропольский край), ЗАО «Газпром межрегионгаз Грозный» (Чечня).	166525.	149342.	190431,5.	152978,0.
Итого		177285.	176564.	213220,9.	175619,4.

Данные отраженные в таблице 3, демонстрируют положительную динамику развития торговли в регионе [9]. Оптовая торговля значительно преобладает над розничной и в большей степени крупные

предприятия в отрасли сконцентрированы на территории Ставропольского края [10], Чеченской и Дагестанской республик [11], выручка от реализации продукции является подтверждающим фактом того, что в данных компаниях развиты системы

складской и транспортной логистики, а также активно внедряются информационные технологии.

Необходимо отметить, что, на достаточно благополучном фоне развития приоритетных отраслей экономики СКФО, уровень доходов населения занятого в реальном секторе экономики остается крайне низким, средняя заработная плата в регионе составляет 18 819 рублей (2016 г.) тогда как данный показатель по России достигает 33 278 рублей [12]. Данная тенденция обусловлена, прежде всего, значительной степенью дифференциации доходов, усиливающей социальное расслоение общества и высоким уровнем коррупции, которая является основной проблемой социально-экономической сферы региона. Низкий уровень жизни является наиболее очевидной причиной, способствующей росту социальной напряженности и как следствие активизации террористической и экстремистской деятельности на территории СКФО, что влечет дестабилизацию всех сфер общества и представляет собой значительную угрозу национальной безопасности и территориальной целостности Российской Федерации.

Таким образом, на основе проведенного анализа можно сделать вывод о том, что в развитии экономики Северо - Кавказского федерального округа отмечается положительная динамика, об этом свидетельствует рост основных экономических показателей профильных отраслей экономики региона, но нерешенность социальных вопросов таких как: недостаточное материальное обеспечение, социальное расслоение порождает напряженность в регионе, растет преступность, продолжают усиливаться проявления экстремизма и терроризма. Для более стабильного развития округа необходимо ведение эффективной социально-экономической по-

литики, а также разработка и внедрение модернизационных и инвестиционных проектов, мер, стратегий, направленных на развитие социально-экономической сферы региона.

Список литературы:

1. https://www.oreanda.ru/promyshlennost/Promyshlennost_SKFO_naraschivaet_tempy_rosta/article1017754/ (дата обращения 09.01.2018 г.)
2. <http://news.1777.ru/39137-indeks-promyshlennogo-proizvodstva-skfo-prevysil-obscherossiyskiy-nab64> (дата обращения 10.01.2018 г.)
3. www.gks.ru/free_doc/new_site/business/prom/ind_prom_sub.xls (дата обращения 13.01.2018 г.)
4. <http://investkavkaz.ru/otrasli-skfo> (дата обращения 14.01.2018 г.)
5. <http://investkavkaz.ru/agriculture> (дата обращения 16.01.2018 г.)
6. <http://m.government.ru/info/27263/> (дата обращения 21.01.2018 г.)
7. <http://ab-centre.ru/page/selskoe-hozyaystvo-regionov-rossii> (дата обращения 23.01.2018 г.)
8. https://expert.ru/ratings/rejting-krupnejshih-kompanij-skfo-po-ob_yomu-realizatsii-produktsii_0/ (дата обращения 27.01.2018 г.)
9. <http://expert.ru/south/2017/09/promyshlennyj-ryivok-kavkazskoj-sotni/> (дата обращения 29.01.2018 г.)
10. <http://stavropolye.tv/economy/view/98141> (дата обращения 01.02.2018 г.)
11. https://www.riadagestan.ru/news/company_news/oborot_roznichnoy_torgovli_v_dagestane_prevysil_520_milliardov_rublej/ (дата обращения 05.02.2018 г.)
12. <https://www.stav.kp.ru/daily/26458/3328910/> (дата обращения 07.02.2018 г.)

M.V. Radosteva,

*student of master's program in Applied Mathematics,
Financial University under the Government of the Russian Federation
Moscow, Russia*

Радостева М.В.,

*студентка магистратуры Прикладной математики
Финансовый университет при
Правительстве Российской Федерации
г. Москва, Россия*

NEURAL NETWORK MARKET RISK ESTIMATION MODEL НЕЙРОСЕТЕВАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ РЫНОЧНОГО РИСКА

Summary: The article represents the example of using such data analysis tool as neural networks for development of market risk estimation model. The relevance of this topic is high for the simple reason that many of the mathematical models currently available for assessing market risk contain many limitations for their effective application (for example, the CAPM model). However, these limitations are often not feasible, which leads to a deterioration in the accuracy of the forecast. Models based on neural networks can show a more accurate result due to their basic property - nonlinearity.

Keywords: neuron, artificial neural network, market risk, market risk model, VaR.

Аннотация: Статья представляет пример использования такого инструмента анализа данных как нейронные сети для разработки модели оценки рыночного риска. Актуальность данной темы высока по той простой причине, что многие математические модели, существующие на данный момент для оценки рыночного риска, содержат множество ограничений для их эффективного применения (например, модель

САРМ). Однако эти ограничения зачастую невыполнимы, что приводит к ухудшению точности прогноза. Чтобы этого избежать, необходимы более точные модели. Модели, основанные на нейронных сетях, могут показать более точный результат ввиду своего основного свойства – нелинейности.

Ключевые слова: нейрон, нейронные сети, рыночный риск, модель рыночного риска, VaR.

1. Введение

Сегодня одним из ключевых направлений для компаний становится прогноз и анализ данных. Многие крупные компании, выдержавшие конкурентную борьбу, имеют в большинстве своем многолетнюю историю и, соответственно, имеют огромный массив информации, которую компания накопила за весь период своего существования, называемый в современном мире термином Big Data. Для того, чтобы придать статье более практический смысл, целью данной работы является наглядное представление практической применимости среды разработки программ для анализа данных R с использованием такого инструмента анализа больших данных как нейронные сети, которые успешно применяются в задачах прогнозирования, классификации, кластеризации и моделирования и набирают все большую популярность в современном мире. [1]

2.1. Нейронная сеть

Прежде чем строить модель, необходимо разобраться с исходными понятиями.

Структурной единицей искусственной нейронной сети является искусственный нейрон, принцип работы которого в общем смысле

напоминает биологический нейрон, однако является его упрощенной математической моделью. Рассмотрим нейрон Маккалоха-Питса, который был предложен в 1943 году. [2, стр. 13]

У искусственного нейрона выделяют следующие три главных компонента, которые графически представлены на рисунке 1.

1. Входной сигнал – это синапсы, каждый из которых характеризуется собственным весом или силой. В частности, сигнал x_j на входе синапса j , связанного с нейроном k , умножается на вес w_{kj} .

2. На сумматоре происходит сложение входных сигналов, взвешенных относительно соответствующих синапсов нейрона. Другими словами, происходит перемножение значений x_j на соответствующий вес w_{kj} и полученные результаты складываются.

3. Активационная функция ограничивает амплитуду выходного сигнала нейрона. Эта функция называется функцией сжатия. Обычно нормализованный диапазон амплитуд выхода нейрона лежит в интервале $[0,1]$ или $[-1,1]$. [3, стр. 43]

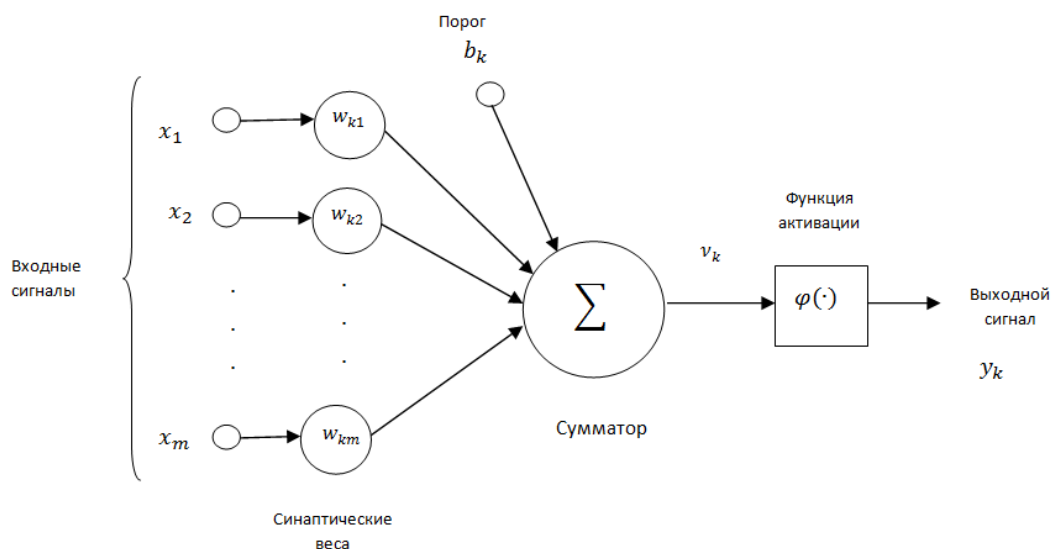

Рисунок 1. Схема искусственного нейрона

2.2. Рыночный риск

Риск (общий риск) ценной бумаги есть неопределенность ее дохода в конце периода инвестирования. Систематический, или рыночный риск – та часть общего риска, которая зависит от факторов, общих для всего рынка ценных бумаг. Остальная часть риска ценной бумаги приходится на несистематический, или собственный риск и он возникает из того факта, что компания – эмитент сталкивается с особыми, характерными только для нее рисками.

Рыночный риск влияет, главным образом, на торговый (или рыночный) портфель. По сути,

рыночный риск - это риск уменьшения чистой приведенной стоимости портфеля в течение периода, необходимого для его ликвидации. Существуют три этапа управления риском:

- 1) идентификация риска,
- 2) оценка риска,
- 3) управление риском – разработка мер по управлению риском.

На самом первом этапе определяется, что является субъектом, объектом и опасностью рыночного риска. Субъектом рыночного риска, то есть тем, кто понесет убытки, выступает инвестор,

объектом рыночного риска или то, чем рискует субъект риска, является деньги инвестора, а опасностью является недостижение ожидаемого уровня доходности ценной бумаги компании. [4, стр. 306]

Рыночный риск ценной бумаги компании может зависеть от многих факторов: курсов валют, процентных ставок, изменения рыночного индекса, цен на нефть и других показателей. Их количество определяется, главным образом, тем рынком, на котором компания находится, в частности, для каждой страны факторы могут сильно варьироваться.

3. Модель

Основной целью служит определение нижней границы доходности, которую нейросетевая модель будет прогнозировать с определенным уровнем значимости. Таким образом, на выход нейронной сети будут подаваться текущие фактические доходности, а на вход нейронной сети некоторые факторы.

3.1. Входные данные

В качестве факторов, подающихся на вход нейронной сети, были взяты котировки акций Starbucks за период с 2011 по 2016 год.

Однако в чистом виде такие данные применять не имеет смысла, поэтому на вход нейронной сети подавались значения доходностей акций. В качестве основных показателей доходностей было решено взять недельные доходности с лагом в один день. Другими словами, значения доходностей считались по следующей формуле:

$$r_t = \frac{P_t - P_{t-5}}{P_{t-5}},$$

где t - это момент времени, принятый за день (t принимает значения 6,7,8,... от начала отсчетного периода с учетом, что начальное индексируется единицей);

P_t - это цена закрытия в день t без учета дивидендов (такой выбор обуславливается тем, что дивиденды по акциям мы не сможем спрогнозировать и нам это не нужно по причине того, что мы оцениваем именно рыночный риск компании);

r_t - это полученная недельная доходность, которая использовалась для моделирования.

Также для повышения качества модели в качестве входных и выходных данных использовались волатильность, поэтому следующим шагом был подсчет дневных доходностей и на их основе недельных волатильностей (стандартных отклонений) с лагом в один день по аналогии с доходностями. Процедуру поиска волатильностей можно описать следующим образом:

$$r_k = \frac{P_k - P_{k-1}}{P_{k-1}}$$

$$\sigma = \sqrt{\sum_{k=1}^4 (r_k - \bar{r}_k)^2}$$

Кроме того, было решено включить в модель элементы технического анализа, который предполагает, что будущее изменение цены актива зависит от изменений объема торгов, поэтому на вход

нейронной сети наряду с лаговыми значениями доходностей и волатильностей подавались относительные изменения объема торгов. Поэтому еще одним параметром на вход выступали значения изменения объема торгов.

3.2. Общий принцип работы модели

Модель оценки рыночного риска с помощью нейронной сети для компании в текущей работе строится на основе методологии VaR. В основе этой методологии лежит неравенство:

$$P(x < VaR_\alpha) = 1 - \alpha,$$

где $1 - \alpha$ - это уровень значимости, то есть та вероятность, с которой убытки x не должны превышать искомый уровень VaR_α .

В классическом виде VaR рассчитывается на основе исторических данных. Исторические данные необходимы в качестве обучающей выборки, на которой строятся предположения о распределении этих доходностей, часто за основу берут предположение о нормальном законе распределения. Следующим шагом при определении VaR является оценка параметров на обучающей выборке. После оценки параметров вычисляется квантиль уровня $1 - \alpha$ в качестве доверительного интервала.

Модель, основанная на нейронных сетях, в отличие от классической VaR, позволяет не делать каких-либо предположений о законе распределения. Такая модель может выявлять зависимости, однако строится на основе предпочтений исследователя, который в зависимости от своих предположений, может сочетать разные способы прогнозирования, что не позволяют делать классические методы.

За основу построенной модели была взята архитектура искусственной нейронной сети многослойного перцептрона.

Цель модели состоит в прогнозировании на текущий момент времени нижнего уровня доходности, который может быть пересечен графиком фактических доходностей не более чем в $100\alpha\%$ случаев. Для решения этой задачи было принято решение обучать нейронную сеть, основываясь на исторических данных. Также было выдвинуто предположение о том, что текущая доходность и волатильность зависит от лаговых значений доходностей и от лаговых значений волатильности.

Помимо этого, было принято решение отдельно прогнозировать ожидаемый уровень доходности и ожидаемый уровень волатильности, поэтому в модели используются две нейронные сети для каждого из этих показателей. Такое разбиение было сделано с целью отслеживания ошибки прогноза для каждого из показателей и ее снижения посредством добавления или удаления элементов, которые подаются на вход сети.

Опорная кривая для VaR строится по следующему принципу: по прогнозному значению доходности r и волатильности σ высчитывается уровень $r - \sigma$. Из тех соображений, что, так как мы ищем уровень доходности, то нам нужно значение r , а так как ищем именно нижнюю границу, то нам необходимо учесть возможный разброс σ .

Так как эта граница не точная в том плане, что не известно сколько раз кривая фактических доходностей будет ниже этого уровня (а это очень важный момент, так как именно в этом и есть смысл кривой VaR – узнать нижнюю границу доходности, ниже которой реальная доходность не упадет с вероятностью 0.95), поэтому ее необходимо скорректировать с целью контроля над количеством пробитий.

Для выявления зависимостей нейронная сеть обучалась на некотором количестве исходных данных, это количество можно варьировать, однако очень осторожно, так как можно столкнуться с проблемой переобучения, под которой часто понимается ситуация, когда нейронная сеть не выявляет зависимости, а просто запоминает выходные значения, которые НС были поданы при обучении. По этим данным нейронная сеть нашла веса, с которыми исходные данные подаются на каждый из нейронов. Однако после нахождения весов по обучающей выборке в самой обучающей выборке могут быть получены прогнозные значения с некоторым отклонением, что и происходит и это отображается при реализации нейронной сети как значение ошибки, которая в рассмотренном случае нейронная сеть считала по формуле $E = \frac{1}{2}(y_{fact} - \hat{y})^2$.

Теоретически можно было пойти путем предположения о нормальности распределения остатков по прогнозной модели и взять значение этой

ошибки по нейронной сети, а затем вычислить ошибку на уровне 0.95 и получить значение коррекции. Но мы имеем дело с нейронной сетью, по сути, с «черным ящиком» и такое предположение делать было бы в корне неверно.

Исходя из сказанного, было принято решение пойти другим путем, а точнее взять обучающую выборку и спрогнозировать доходности для нее и сравнить их с фактическими, разницу этих значений отсортировать по возрастанию и по аналогии с методом Монте-Карло взять 0,95N значение, считая от минимального, где N – это объем обучающей выборки. По факту, была построена эмпирическая функция распределения и взят квантиль уровня 0,95.

Полученное значение было посчитано как уровень коррекции к первоначально заданной кривой VaR. То есть итоговая формула для VaR по нейронной сети получилась следующая:

$$VaR_{neur} = r_{neur} - \sigma_{neur} - correction$$

3.3. Результаты

Результатом проделанной работы послужила кривая VaR, построенная на основе нейросетевой модели.

В целом результаты получались хорошие в том плане, что в большинстве случаев тест Купика показывал хороший уровень p-value – вероятность ошибки при отклонении нулевой гипотезы.

Одна из реализаций нейросетевой модели для прогнозирования уровня VaR представлена на рисунке 2.

Кривая VaR

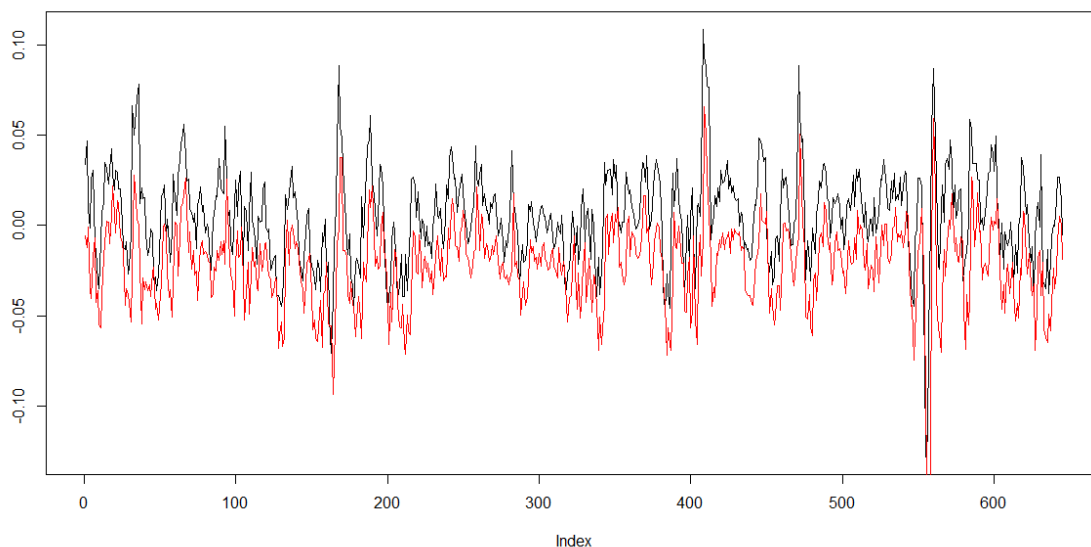

Рисунок 2. Кривая VaR, построенная на основе нейросетевой модели со статичными весами с уровнем значимости 0,95 (черная линия – график доходности, красная линия – уровень VaR)

В данном случае фактический процент пробития находится на уровне 4,65%. Тест Купика показал значение p-value= 0.68, что является хорошим результатом.

Тесты Лопеса и Бланка-Ила для такой ситуации приняли значения:

$$L_{Lo} = 0.00013,$$

$$L_{BI} = 0.15134,$$

что в целом говорит о качестве модели, так как глубина пробития сравнительно небольшая. В частности, показатель Лопеса говорит о том, что существующие пробития неглубокие, что является хорошим показателем.

По факту, построенная модель работает относительно хорошо, однако не стоит заблуждаться по поводу того, что такая модель поможет решить все

проблеми. В ходе нескольких реализаций программа выдает разные результаты, хоть и очень близкие к выбранному уровню значимости, однако носят случайный характер.

Література

1. Kate A. Smith, Jatinder N.D. Gupta: Neural networks in business: techniques and applications for the operations researcher

2. Бодянский Е.В., Руденко О.Г. Искусственные нейронные сети: архитектуры, обучение, применение (монография) - 371с

3. Хайкин С. Нейронные сети, полный курс, 2-е издание: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 1104с.

4. Гринева Н.В. Учебное пособие «Теория риска и моделирование рискованных ситуаций». Для студентов направления «Экономика» программа подготовки бакалавра, обучение очное. — М.: «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации». Кафедра «Математическое моделирование экономических процессов», 2011.-337с.

Rosola Ujjana Vasilivna
senior teacher chair of finances
Mukachevo State University

Росола Уляна Васи́лівна
старший викладач кафедри фінансів
Мукачівський державний університет

MARKETING ROLE IN AGRICULTURAL ENTERPRISE STABILIZATION РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В СТАБІЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Summary: The research analyzes the main preconditions and the development environment for the functioning of agricultural enterprises. The theoretical and practical significance of marketing policy is substantiated. The article considers on the main stages and principles of marketing activity. The main restrictions on marketing activities were identified in the activities of agricultural enterprises. Also, suggestions and further directions of introduction and development of marketing activity of agrarians were presented.

Key words: marketing, agricultural enterprises, development of agriculture, marketing policy.

Анотація: У дослідженні проаналізовано основні передумови та середовище функціонування сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано теоретичне та практичне значення маркетингової політики. У статті розглянуто основні етапи та принципи ведення маркетингової діяльності. Основні обмеження ведення маркетингової діяльності були визначені у діяльності сільськогосподарських підприємств. Також були наведені пропозиції та подальші напрямки впровадження та розвитку маркетингової діяльності аграріїв.

Ключові слова: маркетинг, сільськогосподарські підприємства, розвиток сільського господарства, маркетингова політика.

Постановка проблеми. Продаж сільськогосподарської продукції потребує чимало умов, що впливають на поведінку покупців, пов'язаних з вибором та покупкою продукції. На більшість таких умов сільськогосподарські підприємства не мають ніякого впливу, в той час як на деякі можуть вплинути. Одним із засобів впливу на ринок, що здатен змінити об'єми продажів, а відтак і прибутки підприємства, що продає свою продукцію, є маркетинг. Керівництво будь-якого підприємства щоденно стикається з прийняттям певних управлінських рішень. Прийняття рішень нерозривно пов'язане з невизначеністю, а отже з ризиками. Саме такий інструмент як маркетинг, допомагає зменшити рівень невизначеності, з якими стикаються маркетологи та управлінський персонал. Маркетинг є формою, яка змінює діяльність, оскільки вона приймає факти та цифри та інші види даних і перетворює їх в інформацію, в якій формі вона корисна для керівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Успішність діяльності сільськогосподарських підприємств в більшості випадків залежить від на-

явної інформації про ринок, конкурентів, поставальників, споживачів. Питаннями щодо проведення маркетингової діяльності досліджувалося на багатьох рівнях, які знайшли своє відображення у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед них: І. Ансофф, Б. Берман, Р. Браун, Дж. Эванс, Ф. Котлер, С.П. Голубков, Л.В. Балабанова, І.В. Гордієнко, Т.Г. Дудар, О.О. Єранкін, Н.М. Козуб та інші.

Досвід закордонних та вітчизняних науковців запевняє у пріоритетності використання маркетингового інструментарію в управлінні підприємством. Маркетинг тут виступає своєрідною філософією, яка задовольняє потреби, запити, вподобання споживачів. Досвід вітчизняних сільськогосподарських підприємств показує, що впровадження маркетингових принципів знаходиться ще на початковому етапі і, звичайно, ще не досяг свого розвитку. Маркетингова діяльність на вітчизняних підприємствах організовується порізному.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз науковцями

свідчить, що використання маркетингових інструментів не в повній мірі відповідає вимогам сучасних ринкових відносин. В умовах жорсткої конкуренції та кризових процесів дедалі більшого значення набуває поінформованість та реальні заходи щодо ринку та всіх його учасників. Всі дослідники погоджуються з значенням маркетингу, але практика застосування в діяльності сільськогосподарських підприємств недостатньо розкрита. Практично немає інформації стосовно системи планування, організації, розвитку маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є дослідження сучасного стану маркетингової діяльності та визначення її ролі у стабілізації діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Визначення нового вектору політики, а саме інтеграція в Європейський простір та вступ України до СОТ для сільськогосподарських виробників пов'язане з новою ринковою реальністю, з одного боку, вільний ринок, тобто нові можливості, ринки, споживачі, а, з іншого боку, це велика відповідальність за свою продукцію, а також значно більша конкуренція. Ця конкуренція одним підприємствам відкриє нові можливості, а для інших це явна загроза їх діяльності. На сучасному етапі у сільському господарстві не так багато ресурсів для покращення виробництва продукції, впровадження нових технологічних процесів. Тому вкрай важливо для збереження попиту на продукцію поступово налаштовуватись на обрану маркетингову стратегію.

У практичній діяльності українських сільськогосподарських підприємств можна відмітити певні обмеження щодо правильної позиції маркетингової діяльності. Зокрема, ці обмеження включають:

- дуже низька фінансова спроможність більшості підприємств не дозволяє використовувати маркетинговий інструментарій та не дає можливості використовувати маркетингову інформацію, необхідну для прийнятті управлінських рішень;
- відносно низькі знання маркетологів, що працюють у сільськогосподарських підприємствах перешкоджають використанню комплексу маркетингової концепції;
- невеликий виробничий потенціал окремих господарств не дає можливості навіть з використанням маркетингових процедур досягти очікуваних результатів для підприємства.

Основними етапами маркетингової діяльності малих сільськогосподарських підприємств є визначення місії, встановлення цілей, аналіз внутрішніх можливостей підприємства, аналіз зовнішнього середовища, аналіз альтернатив та вибір стратегії, проектування організаційної структури, реалізація стратегії. До основних функцій маркетингової діяльності малих сільськогосподарських підприємств можна віднести: дослідження маркетингу і збір інформації, планування асортименту продукції, збут і розподіл, реклама і стимулювання збуту. Маркетингова діяльність малих сільськогос-

подарських підприємств спрямована на забезпечення рентабельності за рахунок організації виробництва і збуту [1, с. 25–26].

Принципи маркетингу відображають його сутність і зводять його до наступного:

- необхідність повної і достовірної інформації про зовнішні умови функціонування підприємства;
- пристосування виробництва до умов ринку, вимог потенційних покупців з одночасним цілеспрямованим впливом на них;
- виробництво продукції, яка базується на точному знанні вимог покупців, ринкової ситуації та реальних можливостей підприємства;
- ефективна реалізація продукції та послуг на певних ринках у запланованих обсягах і в намічені строки;
- забезпечення довгострокової результативності виробничо-комерційної діяльності підприємства, тобто його спрямованість не на сьогоднішній, а на довгостроковий результат маркетингової діяльності підприємства, що передбачає постійний застосування науково-технічних ідей і розробок для підготовки виробництва товарів ринкової новизни;
- єдність стратегії і тактики активного пристосування до вимог потенційних покупців з одночасним цілеспрямованим впливом на них, на попит і ринок для досягнення максимально можливого контролю над сферою реалізації продукції, послуг [2, с. 42].

Маркетингова діяльність сільськогосподарських підприємств повинна враховувати такі основні специфічні особливості самого сільського господарства:

- річні коливання виробництва,
- сезонні коливання виробництва,
- просторова концентрація виробництва,
- диверсифікація виробничих витрат,
- характеристики сільськогосподарської продукції.

Практика діяльності сільськогосподарських підприємств показує, що вони не тільки не використовують маркетинг у своїй діяльності, вони навіть не розробляють жодну стратегію. Це означає, що не зважаючи на якість продукції, професійні знання працівників, конкурентоспроможність вітчизняної продукції українські сільськогосподарські підприємства лібералізували свої позиції стосовно конкурентів із-за кордону.

Вітчизняні науковці Л. В. Балабанова, В. В. Холод і І. В. Балабанова вважають, що вітчизняні сільськогосподарські підприємства можуть використовувати три рівні маркетингової діяльності: I рівень – діяльність підприємства на основі маркетингової концепції, що передбачає зміну всієї філософії управління підприємством; II рівень – підприємством використовуються окремі комплекси взаємозв'язку методів і засобів маркетингової діяльності (створення служби маркетингу); III рівень – на підприємстві ізольовано реалізуються окремі елементи маркетингу [2, с. 16].

Україна – країна з великими перспективами розвитку сільського господарства. 95% всієї площі

країни – це низовина. 74620 із 1865631 всіх підприємств становлять суб'єкти господарювання сільського, лісового та рибного господарства. 658,8 тис. чоловік зайняті у сільському, лісовому та рибному господарстві людей, середньомісячна номінальна заробітна плата у цій галузі становить 4195 грн. [4]. З вище наведених показників бачимо, що вітчизняне сільське господарство має значні перспективи розвитку, маючи при цьому територіальні, кліматичні, трудові ресурси та потенціал.

Довгострокова тенденція показує зростання цін на продукти харчування внаслідок появи на ринку продукції із-за кордону, значного підвищення тарифів на комунальні послуги, паливно-мастильні матеріали. Як бачимо, індекси цін на сільськогосподарську продукцію мають тенденцію як до зростання, так і до спадання. Масштаби цього процесу можемо відслідкувати на рис. 1:

Рис. 1 Динаміка індексів цін сільськогосподарської продукції за 2011-2016 рр.[5]

Згідно проаналізованої інформації можемо робити висновки, що існує потреба в розвитку сільського господарства, диверсифікації цієї сфери. Проте кожний крок цього розвитку характеризується певною невизначеністю, а подекуди і значними ризиками. Задля мінімізації ризиків деяких підприємств, а також для стабілізації діяльності інших рекомендують використовувати маркетингові важелі. Ідеєю самого маркетингу є задоволення потреб споживачів. Тому будь-яку маркетингову діяльність слід починати з виявлення цих потреб. Метою маркетингової діяльності є не генерування продажів чи заповнення певного сегменту ринку, а виробляти необхідну продукцію для споживачів тим самим займати вигідні позиції на ринку, що є досить великою різницею. Досягнення цієї мети можливе за рахунок інтеграції всіх процесів та підрозділів сільськогосподарських підприємств. Ця інтеграція означає головним чином координацію фінансової, виробничої, адміністративної, інженерної та дослідно-конструкторської частини підприємства на маркетингових засадах.

Маркетингова діяльність може бути узагальнена в 4 основних кроках:

1. Визначення конкретних сегментів потенційних покупців, які називаються цільовими сегментами;

2. Визначення потреби цього сегменту максимально точно;

3. Розробка таких продуктів, які найкраще відповідають вимогам даного сегменту;

4. Розробка програми, яка створює всі умови для успішної діяльності на певному сегменті ринку.

Найлегшим кроками для збільшення прибутку сільськогосподарських підприємств є збільшення обсягів виробництва, підняття ціни чи погіршити якість продукції. Ці методи є широкодоступними проте це не виправдається на ринку. В даному випадку потрібно розширити програму маркетингу, яка би привела до очікуваного результату – збільшення доходності. Для стабілізації діяльності сільськогосподарських підприємств ефективна мережа маркетингу повинна виконувати наступне:

- Консультації щодо планування продукту: важливим є ретельний вибір культур чи продукції, що будуть вироблятися відповідно до товарної якості.

- Сприяння наданню ринкової інформації: інформація повинна бути такою, що має безпосередній вплив на діяльність фермера чи сільгоспвиробника.

- Забезпечити ринки для фермерів чи домашніх домогосподарств: допомогти знайти ринки для дрібних фермерів.

- Консультування щодо вдосконалення маркетингової практики: поради та тренінги сільськогосподарським підприємствам щодо вдосконалення методів збору, класифікації та стандартизації, упаковки, обробки та зберігання продукції рослинництва чи тваринництва.

- Сприяння груповому маркетингу: через обмежений обсяг продажів, що продаються окремими дрібними фермерами, груповий маркетинг може допомогти у організації доставки продукції та групових торгів.

- Консультування щодо створення та функціонування сільських ринків: може поради та / або допомагати місцевій владі в плануванні сільських ринків, розробляти їх структури та надавати поради щодо вдосконалення їх діяльності.

Запровадження системи маркетингу на сільськогосподарських підприємствах повинно базуватись не на прийнятті окремих рішень чи вирішенні окремих питань. Цей процес повинен включати цілу маркетингову політику.

Маркетингова політика необхідна для того, щоб:

- керувати політикою щодо маркетингу підприємств та об'єктів, контролювати їх ефективність та забезпечувати, щоб кредити, транспорт та основні матеріали були доступними за потреби.

- координувати постійні служби підтримки, включаючи інформацію про ринок, розширення маркетингу, стандартизацію заходів та специфікації якості, контроль якості експорту та інші.

- Підтримувати постійну увагу до використання трудомістких процедур у сфері маркетингу та обробки, а також щодо заходів, спрямованих на допомогу меншим виробничим та маркетинговим підприємствам.

Також слід дотримуватися наступних політичних питань:

- удосконалення інфраструктурних об'єктів є очевидним засобом, який має значні потенційні вигоди як для виробників, так і для споживачів. Проте інституційні зміни завжди супроводжують і навіть передують таким покращенням

- по мірі можливості, уряд повинен намагатися усунути невизначеність та зменшити ризик, щоб дозволити середньострокові раціональні рішення щодо виробництва

- як правило, уряд повинен уникати фізичного поводження з товарами в маркетинговому середовищі

- навчання з маркетингу повинно охоплювати не тільки фермерів, але й обслуговувати торговців, переробників та адміністраторів з маркетингу. Навчальні програми та курси повинні бути змінені не тільки для того, щоб організувати маркетинг, але і бути більш практичними.

- необхідно забезпечити не лише включення, але і збалансоване представництво у складанні політик та організаційних питань

- відділи маркетингу повинні обрати стратегію активної політики для вирішення різних питань та потреб дрібних та нових сільськогосподарських виробників

- зусилля маркетологів Міністерства аграрної політики повинні координуватися з діяльністю регіональних Департаментів торгівлі та сільського господарства з питань міжнародної торгівлі

- слід заохотити дослідження загальних проблем сільського господарства та, зокрема, технологій виробництва, обробки та маркетингових заходів дрібних аграріїв. Дослідження університетів та установ приватного сектору повинні координуватися шляхом формування національного форуму, організації круглих столів з сільськогосподарських досліджень з метою отримання максимальної соціальної вигоди від їх діяльності

- необхідно заохочувати приватний сектор, що займається обробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції

- національна стратегія розвитку сільських районів повинна враховувати вимоги стратегії аграрного маркетингу, зокрема, що стосується дрібних виробників.

- виробництво повинно здійснюватися лише в тому випадку, якщо наявна інформація стосовно учасників на ринку.

Висновки та пропозиції. Отже, проаналізувавши вищесказане, можемо зробити висновки, що переважна більшість сільськогосподарських підприємств не використовує в своїй діяльності маркетинг як філософію ведення бізнесу. Підприємства не готові витрачати кошти на підготовку відповідних фахівців з маркетингу, на проведення маркетингових досліджень ринків, споживачів, конкурентів, на оптимізацію товарної та цінової політики, на зменшення каналів товароруку продукцію, на проведення певних заходів маркетингової політики комунікацій.

З метою розвитку та впровадження маркетингу у сільському господарстві можна запропонувати наступні заходи:

1. Усунення законодавчих, політичних, нормативних, інституційних перешкод щодо сільського господарства;

2. Організувати та вдосконалити можливість дрібних сільгоспвиробників навчатись та консультуватись щодо маркетингової політики;

3. Аграріям потрібно володіти ситуацією про ринок, ресурси та послуги для досягнення успіху;

4. Створити структуру маркетингової підтримки на державному та регіональному рівнях для забезпечення стабільності та зростання.

Перспективами подальших досліджень будуть дослідження щодо впровадження маркетингових засад у діяльність сільськогосподарських підприємств.

Список літератури:

1. Завьялов, П. С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах [Текст] / П. С. Завьялов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 496 с.

2. Балабанова, Л. В. Маркетинг відносин в системі управління підприємством [Текст]: монографія / Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського / Л. В. Балабанова, С. Чернишева. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2009. – 280 с.

3. Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства: навч. посіб. / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 612 с.

4. Державна служба статистики України. Діяльність підприємств. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності/Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності/ Кількість зайнятих

працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Державна служба статистики України. Сільське, лісове та рибне господарство. Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Slatvinska M. A.

PhD in Economics,

Associate Professor of the Department of Finance,

Odessa National Economic University

Слатвінська Марина Олександрівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри фінансів,

Одеський національний економічний університет

MODERNIZATION OF THE FINANCIAL SYSTEM: THEORETICAL PRINCIPLES МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Annotation. The article deals with scientific approaches to understanding the concept of "financial system" and "modernization". The structure of the financial system from the point of view of the subject-object and system approaches and in the functional and managerial context is considered. Exogenous and endogenous factors that affect the financial system and its subsystems and components are revealed, creating the preconditions for their modernization. It has been established that modernization has a number of immanent features. On the basis of the conducted investigations, the actual definition of "modernization of the financial system" is proposed.

Key words: modernization, modernization transformations, financial system, economic system, modernization of financial system.

Анотація. В статті досліджено наукові підходи до розуміння поняття «фінансова система» та «модернізація». Розглянуто структуру фінансової системи з точки зору суб'єктно-об'єктного, системного підходів та у функціонально-управлінському контексті. Виявлено екзогенні та ендогенні чинники, які впливають на фінансову систему і її підсистеми й компоненти, створюючи передумови їх модернізації. Встановлено, що модернізація має низку іманентних їй ознак. На підставі проведених розвідок запропоновано власне визначення поняття «модернізація фінансової системи».

Ключові слова: модернізація, модернізаційні перетворення, фінансова система, економічна система, модернізація фінансової системи.

Постановка проблеми. Всеохоплююча глобалізація вивела на передній план необхідність здійснення модернізаційних перетворень у політичній, економічній, соціальній, технологічній, фінансовій, екологічній сферах. Адже коли світ рухається швидко, посилюються довгострокові труднощі – тиск на ресурси, нерівномірний розподіл доходів і майна та суспільна розбіжність, які потребують реакцій з боку уряду та раціонального вирішення назрілих проблем. Однак, економічні реалії розвиваються набагато швидше, ніж політичні, що призводить до запізнення з прийняттям рішень і виникнення асиметрій. З огляду на це у розвинених країнах розпочалося формування нової економічної політики, яка спрямовувалась на розв'язання системних проблем із застосуванням нових інструментів модернізації. У 2010 році в Європі розроблено нову стратегію «Європа 2020», що направляє на розумне, стає та всеохоплююче зростання.

Під впливом фінансово-економічних потрясінь, змін світового геополітичного ландшафту та глобальної трансформації актуалізувалась проблема пошуку нових можливостей для зростання економік країн, підвищення їх конкурентоздатності та рівня життя на-

селення, модернізації економічної та фінансової систем. Однак у фінансовій літературі досі відсутнє визначення поняття «модернізація фінансової системи».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням модернізації економіки та економічної системи займалися такі провідні вчені як Андрущенко В. Л., Дихова А. Л., Зверяков М. І., Котов Е. В., Ляшенко В. І., інституційну модернізацію в своїй праці розглядали Мазаракі А. та Волосович С.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, модернізації фінансової системи було приділено недостатньо уваги, а визначення цього поняття в науковій літературі взагалі відсутнє.

Мета статті. Розширення понятійного апарату дослідження, що полягає в розкритті змістовного наповнення поняття «модернізація фінансової системи».

Виклад основного матеріалу. Модернізаційні перетворення набувають дедалі більшого значення для країн які розвиваються, оскільки це створює можливість для зменшення їх відставання від розвинених країн. Наприклад, в Україні обговорення проблем модернізації у всіх сферах життєдіяльності суспільства актуалізувалися після фінансово-економічної кризи

2008-2009 років. Ідею модернізації було закладено в основу Послання Президента України Верховній раді України в 2011 році “Модернізація України - наш стратегічний вибір”, що викликало підвищений інтерес науковців до розробки напрямів модернізації економіки і розуміння її сутності. Цей документ фактично визнавав Україну такою, що відстає від розвинутого глобалізованого світу і з метою переходу до нового етапу цивілізаційного розвитку, потребує здійснення кардинальних змін в різних сферах суспільного життя. Дійсно, порівнюючи середні темпи приросту ВВП України та сусідніх країн (Туреччини, Польщі, Румунії) за 2011-2014 рр., спостерігалось її дворазове відставання за даним показником. За розрахунками експертів, щоб наздогнати своїх сусідів до 2030 р., Україні, необхідно демонструвати темпи приросту ВВП в середньому на рівні 7% на рік протягом усього періоду.

Досліджуючи процеси модернізації колектив авторів М. І. Зверяков, М. О. Уперенко, Л. Л. Жданова зазначають, що вироблення підходів до процесу модернізації не повинне виходити з бажаного ідеалу, а має враховувати конкретно-історичні обставини, у яких перебуває та або інша країна. Водночас, якщо врахувати, що світ сьогодні розділений не ідеологією, а технологією, і здатність продукувати нові знання та трансформувати їх у нові технології й товари стала головною умовою економічного зростання та конкурентоспроможності національної економіки, то ці далекі орієнтири повинні стати головною метою на довгому й поступальному шляху модернізації країн, які виникли на пострадянському просторі [1, с.28].

Підрунтям для проведення модернізації фінансової системи України було створення Національної ради реформ відповідно до Указу Президента України від 13.08.2014 № 644/2014, яка забезпечувала впровадження єдиної, узгодженої державної політики реформ в Україні, за якої повинні взаємодіяти державні органи, інститути громадянського суспільства та міжнародна спільнота.

На думку експертів в нашій державі відбувається логічне завершення первинної модернізації та зниження швидкості реалізації вторинної модернізації. Хоча це поки не відбивається на інтегрованій модернізації, яка продовжує зберігати позитивний синергетичний ефект від взаємодії двох стадій модернізації - первинної і вторинної [2, с.68].

В процесі модернізаційних перетворень, які викликані екзогенними і ендегенними чинниками, відбувається осучаснення, оновлення економічної системи. Таке оновлення не можливе без мобілізації фінансових, інвестиційних ресурсів. Будучи однією з основних складових економічної системи, фінансова система та її підсистеми і компоненти також знаходяться в стані перманентних модернізаційних перетворень. Така точка зору ґрунтується на теорії систем та теорії модернізації і застосуванні методів індукції й дедукції при дослідженні цієї проблематики.

Підкреслюючи множинні виміри процесу модернізації, які в свою чергу визначаються особливостями історико-культурної спадщини, характером розвитку суспільства, та його цілями, подальшого дослідження потребує фінансова політика в умовах модернізації

фінансової системи як складової економічної системи. В наукових працях економічного спрямування цій проблематиці приділено значно менше уваги, а серед наукових робіт переважають вузькоспеціалізовані розробки з проблем окремих складових модернізації фінансової системи. Разом з тим, поставлені завдання щодо модернізації економіки, безпосередньо шляхом підвищення її інноваційності і конкурентоздатності, висунули нові вимоги до фінансової системи країни що в свою чергу викликає необхідність розширення понятійного апарату дослідження та розкриття змістовного наповнення терміну “модернізація фінансової системи”. Більш того, формування і реалізація фінансової та фіскальної політик значною мірою залежать від організації та дієвості фінансової системи з притаманними їй особливостями, проблемами і завданнями та здатністю останньої відповідати новій системі інтересів, цінностей і пріоритетів.

З метою з’ясування змістовного наповнення поняття «модернізація фінансової системи» є сенс розглянути окремі дефініції, а саме - «модернізація» та «фінансова система».

Поняття «модернізація» походить від французького “moderne”, тобто новітній, сучасний і означає оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог [3]. А також “modernization” - починати використовувати нову інформацію, методи чи технології [4].

Модернізація це - сукупність перманентних раціональних реформ, трансформацій, змін, які носять комплементарний, системний, адаптивний і всеохоплюючий характер осучаснення та направлені на успішне досягнення цілі [5, с.17].

Крім того, попередні дослідження в цьому напрямку дали можливість виокремити іманентні їй ознаки серед яких [5, с.17]: цілісність проекту побудови раціоналізованого суспільства; цілепокладання; наявність постійно виникаючих протиріч; постійне прагнення до розвитку в тому числі саморозвитку особистості; перманентність прогресивних змін, які зорієнтовані на успіх; орієнтація на інновації, переваження інновацій над традицією; комплексний і системний процес осучаснення; адаптивність; зміна суспільства в сенсі способу життя; еволюційний, накопичувальний характер; спрямування на реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій; нескінченний та поетапний проект і процес; багатогранний процес комплексу цілеспрямованих змін; складна система з притаманними їй взаємозв’язками та взаємовпливом, яка потребує усвідомленого управління.

Щодо сутності поняття «фінансова система» та її складових, в науковій літературі відсутня єдність поглядів. Отже, воно потребує конкретизації для подальшого розширення понятійного апарату дослідження.

Традиційно під терміном «фінансова система» розуміється сукупність організаційних і взаємопов’язаних між собою фінансових відносин у суспільстві. З точки зору науковців С.І. Юрія [6, с.30] та М. М. Артус [7, с.34] фінансова система це сукупність відокремлених, але взаємопов’язаних сфер і ланок фінансових відносин, які здійснюють процес форму-

вання фінансових ресурсів, їх розміщення і використання та керовані певними органами. Втім, автори, розкриваючи одну із властивостей системи, не зупиняються ні на рівнях формування фінансових ресурсів, ні на глобальній цілі системи.

Існують і досить суперечливі визначення. Наприклад, Кудряшов В. стверджує що фінансова система – це сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму [8, с.15]. Таке трактування є дискусійним, так як будь-яка система це сукупність взаємопов'язаних компонентів та відповідно організована система.

Фінансова система є складним системним утворенням і складається з таких елементів як фінансові установи та організації, інфраструктурні інститути та зв'язки між ними, охоплені поняттям фінансових ринків (фондова біржа, грошовий ринок і ринок похідних фінансових інструментів) [9, с.3]. Таке визначення, що базується на суб'єктному підході, не можна вважати повним, так як в ньому знаходять відображення лише посередники, які регулюють рух фінансових ресурсів.

Низка вчених серед яких Коваленко В. В. [10], В.М. Федосов [11, с.57] пропонують під фінансовою системою розуміти – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ (інституцій), за допомогою яких формуються, розподіляються і використовуються централізовані й децентралізовані фонди фінансових ресурсів і грошових засобів.

На необхідності відповідного апарату управління та правового забезпечення також акцентує увагу Стойка О. Я. [12]. Однак, авторами не зазначається з якою метою здійснюється таке формування, розподіл та використання фінансових ресурсів, а основна увага приділяється організаційним аспектам фінансової системи.

Існує і дещо інша думка [13, с.127; 14, с.381], де точка зору авторів зводиться до того, що фінансова система – це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки, окремих фінансових інститутів і населення для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб. Розглядаючи фінансову систему з точки зору функціонального підходу з під уваги авторів випадає нормативно-правове забезпечення цього процесу.

Дехто з науковців розглядає фінансову систему за внутрішньою та організаційною будовою. А саме, С.В. Ковальчук і І.В. Форкун вважають, що за внутрішньою будовою, фінансова система – це сукупність відносно відокремлених, взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу ВВП. За організаційною структурою це сукупність фінансових органів та інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками [15, с.38]. Підходячи до тлумачення фінансової системи з точки зору її внутрішньої будови та організаційної структури автори не вказують на необхідність урегулювання фінансово-правових норм.

На суб'єктному підході базується визначення І.О. Петровської, Д.В. Клинового [16, с.12], які під фінансовою системою розуміють - сукупність різних організаційних форм фінансових відносин між державою і підприємствами, між підприємствами, організаціями і їх об'єднаннями, підприємств і організацій з населенням. Однак, поле зору авторів не поширюється на об'єкт з приводу якого суб'єкти вступають в фінансові відносини.

Тоді як Л. О. Дробозіна вважає, що фінансова система – сукупність форм і методів утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів держави і підприємств [17, с.55]. Таке визначення фінансової системи мало чим відрізняється від визначення фінансів, а одна зі складових – фінансовий ринок, зовсім ігнорується. Натомість в зарубіжній науковій літературі саме на сукупності фінансових ринків і їх інститутів, тобто інституційному підході, робиться основний акцент. Доцільно зазначити, що в процесі модернізаційних перетворень інституційна структура одна з перших зазнає змін.

Західні науковці З. Боді та Р. Мертон розглядають фінансову систему як «сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками» [18, с.25]. В її склад вони включають ринки, посередників, фірми, які надають фінансові послуги та інші інститути за допомогою яких домогосподарства, приватні компанії і державні організації, реалізують фінансові рішення що приймаються ними. Однак, таке трактування є дещо звуженим, так як фінансова система розглядається лише у контексті ресурсного забезпечення потреб економіки. Науковці, застосовуючи функціональний підхід, акцентують увагу на тому що фінансова система постійно еволюціонує і підвищенню ефективності її функціонування сприяють інновації у фінансовій сфері та конкуренція між окремими її інститутами. Вони зазначають, що національна фінансова система в окремих країнах має характерні їй особливості, а функції фінансової системи є більш стабільними аніж склад її інститутів, тоді як форми останніх логічно виходять з їхніх функцій.

Водночас, З. Боді і Р. Мертон одними з перших відмітили, що фінансові відносини є обмеженими часом. Тоді як з поміж досліджених визначень фінансової системи в жодному не зосереджувалася увага на цій особливості. Вони стверджують, що «фінанси – наука про те яким чином люди управляють процесом витрачання та надходження дефіцитних грошових коштів на протязі визначеного періоду часу. Фінансові рішення характеризуються тим, що витрати і доходи: рознесені в часі і як правило не можуть бути точно передбачені ні тими хто приймає рішення ні ким іншим» [18, с.25]. Така позиція авторів дає підстави стверджувати про зміщення акценту в бік управління фінансами.

Дослідження різних точок зору доводить, що частіше за все думки науковців сходяться щодо необхідності розгляду фінансової системи з точки зору її внутрішнього наповнення та організаційного забезпечення. А саме, сукупності відособлених, проте взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин,

за допомогою яких відбувається розподіл та перерозподіл ВВП, централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів тощо, а також як сукупності фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками. Однак, перелік складових в обох випадках може суттєво різнитися, що набуває особливої актуальності в умовах модернізації.

Наприклад, Кириленко О. П. [19, с.17-18], відносячи до складу фінансової системи фінанси суб'єктів господарювання, державні і місцеві фінанси, страхування, фінанси домогосподарств, не включає міжнародних фінансів. Звісно, вони не завжди виокремлюються в складі фінансової системи, так як не є складовою національних фінансових систем окремих країн. Втім, враховуючи глобалізацію економіки та інтернаціоналізацію фінансів, відкритість національної фінансової системи, їх розгляд є доречним. В той же час, виокремлення автором фінансів домогосподарств в окрему сферу є дискусійним, так як фінансова система - це відповідно організована система з притаманною їй інституційною інфраструктурою, тоді як для фінансів домогосподарств це не є характерним.

Як зазначає професор Андрущенко В.Л. [20, с. 17], до складу фінансової системи входять: фінанси суб'єктів господарювання; страхування; державні фінанси; міжнародні фінансові відносини; внутрішній фінансовий ринок. З цього ж приводу цікавою є точка зору авторів [21, с.37], які виділяють п'ять сфер фінансових відносин: фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси, міжнародні фінанси, фінансовий ринок, страхування. Загалом це достатньо повна і чітка структуризація, але виокремлення страхування в окрему сферу викликає неоднозначне сприйняття. Це пов'язано з тим що страхування є діяльністю яка може здійснюватись як підприємствами так і державою. Тому більш коректним є виокремлення в структурі фінансової системи страхового ринку.

Доцільно зазначити, що чим більш розвинені ринкові відносини, тим складнішими і багатограннішими є економічні зв'язки в державі, і тим складнішою є фінансова система, а фінансові ресурси більшими. В свою чергу, розвиненість і розмір фінансових ресурсів, забезпечують більш широку маневреність держави у виконанні внутрішніх і зовнішніх економічних функцій та забезпечення процесів модернізації.

Хоча точки зору науковців, щодо такого наповнення фінансової системи є різнобічними, втім, розглядаючи структуру фінансової системи, з точки зору її сфер доцільно виокремити: державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий ринок, страховий ринок, міжнародні фінанси. З точки зору підсистем фінансової системи доцільно виокремлювати суб'єктну підсистему де компонентами виступають державні фінанси (публічні фінанси) і фінанси суб'єктів господарювання; інституційну підсистему компонентами якої є фінансовий і страховий ринки; організаційно-інформаційну підсистему компонентами якої є регулюючі органи та нормативно-правове забезпечення.

Прихильники системного підходу і загальної теорії систем підкреслюють, що однією з властивостей системи є взаємодія безлічі компонентів. Близьким є

упорядкована взаємодія чи організована взаємодія. Однак, цього не достатньо, аби стверджувати що мова йде про систему. Як зазначає Анохін П. К. [22], розробник загальної теорії функціональних систем, системою можна назвати тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія та взаємини приймають характер взаємодії компонентів спрямованої на отримання корисного результату. Отже, результатом є невід'ємним і вирішальним компонентом системи, інструментом, що створює впорядковану взаємодію між усіма іншими її компонентами. З огляду на зазначене, однією з властивостей системи є ціль, так як остання завжди передують реалізації і отриманню результату.

Базуючись на теорії систем та загальній теорії функціональних систем [23] доцільно зазначити, що фінансова система являє собою сукупність взаємопов'язаних підсистем, яким притаманні системоутворюючі властивості: цілісність та подільність, емерджентність, синергетика, ієрархічність, взаємозалежність між системою та зовнішнім середовищем, цілеспрямованість, самостійність та відкритість, надійність і розмірність. Крім того, кожна підсистема складається з відповідних їй компонентів.

Прихильники системного підходу все більш і більш наполегливо підкреслюють, що саме система є тим ізоморфним принципом, який проникає через всі кордони, які історично склалися між різними науками, незважаючи на те що ці науки вивчають нібито якісно різні класи явищ [22].

Доцільно розгляд дефініції фінансова система здійснювати за комплексним підходом, згідно з яким вона розглядається у функціонально-управлінському контексті. Мова йде про організацію процесу руху мобілізованих фінансових ресурсів між суб'єктами системи, що упорядковується фінансово-правовими нормами, інституціями; про задоволення економічних і соціальних потреб суспільства як результату здійснення фінансових операцій; про направленість функціонування фінансової системи на реалізацію процесу розширеного відтворення і досягнення економічного зростання екологічно невиснажливим способом. Крім того, слід враховувати що рух фінансових ресурсів обмежено часом і він знаходиться під постійним впливом інформаційного поля, яке на відміну від часового, постійно поповнюється. Враховуючи зазначене, а також глобальний характер фінансової системи, вона повинна швидко і своєчасно адаптуватись до світових викликів. В підтвердження останньої тези у праці «Фінансова глобалізація і євроінтеграція» [24] зазначається, що будь-які спроби країн до самоізоляції та відмови від модернізації й змін є самогубством.

На необхідності оновлення фінансової системи акцентують увагу і західні методологи економічної науки А. Кірман, Д. Коландер та Г. Фельмер [25, с.18], стверджуючи, що: «Після глобальної фінансової кризи стала очевидною необхідність реформувати управління фінансовими системами».

Серед причин які викликали необхідність модернізації фінансової системи варто відмітити вплив екзогенних і ендемогенних чинників (рис. 1.).

Вони призвели до нездатності фінансової системи забезпечити потреби економіки у грошових коштах для розвитку виробництва та підвищення рівня життя населення; наявності змішаної системи грошового обігу, яка породила «втечу» капіталу та «доларизацію» грошового обігу; виникнення «фінансових бу-

льбашок», як результату недосконалого механізму регулювання фінансових ринків; відсутності цілісної взаємопов'язаної системи бюджетного, податкового, митного, валютного та інших напрямків державного регулювання; високого рівня тінзації економіки та ін..

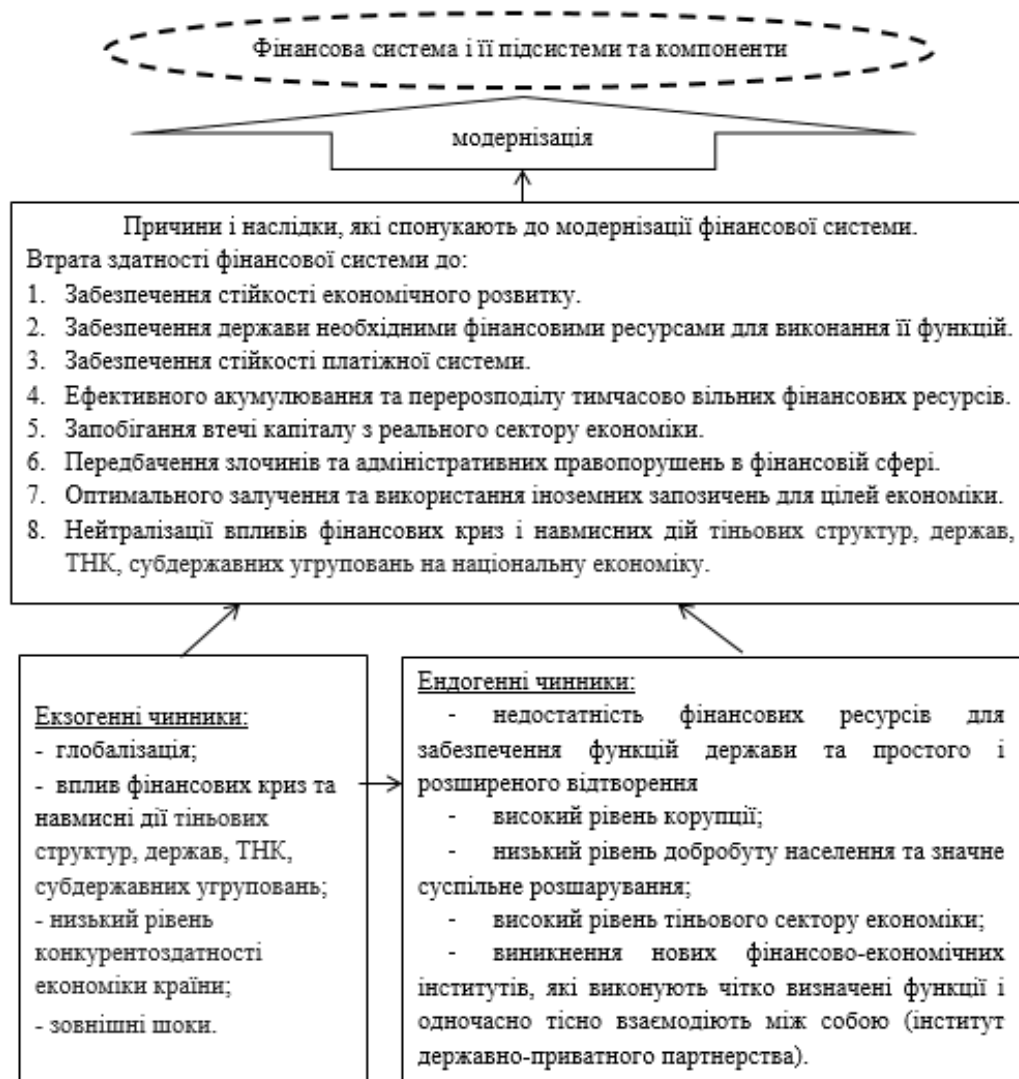

Рис.1. Причини що викликали необхідність модернізації фінансової системи

(Складено автором)

Крім того, дисбаланси в розвитку фінансових відносин призвели до недостатньої інтегрованості фінансової системи в економічну систему. Наслідком чого стало недовиконання фінансовою системою її вихідних функцій у повному обсязі, а саме щодо мобілізації і перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку країни, добробуту населення та конкурентоздатності економіки.

Низка зазначених чинників зовнішнього і внутрішнього характеру, а також орієнтир на досягнення рівня розвитку розвинених країн світу, які займають лідируючі позиції щодо рівня життя населення, соціально-економічного розвитку та конкурентоздатності економіки спричинили необхідність модернізації фінансової системи яка має місце в сучасному світі серед економік наздоганяючого типу.

В результаті такої модернізації фінансова система повинна вчасно реагувати на зазначені впливи та адаптуватись до нових умов, виконуючи при цьому покладені на неї функції у повному обсязі.

Як зазначає А. Л. Дихова : «економічні відносини мають бути сформовані таким чином, щоб не лише фінансова, а й вся економічна система була націлена на модернізацію і відродження економіки» [26, с.39].

Висновки і пропозиції. Виходячи з логіки дослідження слід зазначити, що глобалізація (яка притаманна країнам з відкритою економікою) породжує необхідність постійної модернізації фінансової системи і її підсистем та компонентів з урахуванням особливостей, структури останньої і рівня її розвитку та поставлених стратегічних за-

вдань. У цьому контексті значно зростає роль державної влади і управління у формуванні та реалізації фіскальної політики, яка відповідає б вимогам сучасності.

Порівняльно-зіставний аналіз теоретичних розвідок українських та зарубіжних вчених дозволив систематизувати і узагальнити їх наукові погляди на проблему модернізації як на процес оновлення, удосконалення, приведення у відповідність до сучасних вимог. Дослідження різних точок зору щодо розуміння терміну “модернізація” надало можливість виокремити іманентні ознаки цього поняття, що стали підґрунтям для розробки категоріального апарату та розкриття сутності дефініції “модернізація фінансової системи”. Під останньою пропонується розуміти прогресивне, поетапне, комплексне, системне, якісне оновлення і приведення у відповідність до сучасних вимог структури, підсистем, змісту, взаємозв'язків між сферами та ланками фінансової системи і управління ними, яке відбувається на засадах законності, інноваційності, визначеної пріоритетності цілей і завдань та гнучкості їх реалізації, з метою підвищення рівня соціо-еколого-економічного розвитку країни та добробуту населення й забезпечення конкурентоздатності національної економіки

Доцільно акцентувати увагу на тому, що в процесі здійснення модернізаційних преретворень вагомим є раціональне застосування інструментів фінансової системи та виважений розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів між її складовими, суб'єктами, з метою здійснення ефективного регулювання діяльності всіх учасників, створення умов для підвищення добробуту населення, динамічного соціально-економічного розвитку національної економіки та її конкурентоздатності.

Напрямом подальшого дослідження є діалектика фіскальної політики і фінансової системи в Україні.

Список літератури:

1. Теоретичні і методологічні основи дослідження економічних відносин в Україні в умовах інтеграції в глобальний процес розвитку: монографія / [М. І. Зверяков, М. О. Уперенко, Л. Л. Жданова та ін.]; за заг. ред. М. І. Зверякова. - Одеса: Атлант, 2016. - 389 с.
2. Котов Е. В. Оценка процессов модернизации Украины и ее экономических районов / Е. В. Котов, В. І. Ляшенко // Вісник економічної науки України. - 2013. - №1. - С.55-69.
3. Модернізація / Словник іншомовних слів [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s.pl?Article=12237&action=show>
4. Definition of modernization / Merriam-Webster, Inc. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization>
5. Slatvinska M. Scientific approaches to understanding the concept of “modernization” / Maryna Slatvinska // Evropský časopis ekonomiky a management. - 2017. - Том 3. - Вип. 4. С. 11-19. С/17
6. Фінанси : підручник / [за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова]. - К. : Знання, 2008. - 611 с.

7. Артус М. М. Фінанси: навч. посібник / Артус М.М. - К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. - 198 с.

8. Кудряшов В. Фінанси: навч. посібн. / В. Кудряшов. - Херсон.: Олді-плюс. - 2002. - 352 с.

9. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: аналітична доповідь / [Я. В. Белінська, В. П. Биховченко, Д. С. Покришка та інші]; за ред. Я. В. Белінської. - К.: НІСД, 2011. - 38 с.

10. Коваленко В. В. Реформування та стратегічний розвиток фінансової системи країни / В. В. Коваленко // ScienceRise. - 2015. - № 2(3). - С. 43-46. [Електронний ресурс] - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2\(3\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2(3)_8)

11. Теорія фінансів: підручник / [П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін.]; за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. - К. : Центр учбової літератури, 2010. - 576 с.

12. Стойка О. Я. Фінанси: навч. посіб. / О.Я. Стойка, Д. І. Дема; за ред. О. Я. Стойка. - К.: Алерта, 2014. - 432 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3186/1/Finansu.pdf>

13. Теорія фінансів: навч. посібник / [П. М. Леоненко, П.І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін.]; за заг. ред. О. Д. Василика. - К. : Центр навч. л-и, 2005. - 480 с.

14. Буряк П.Ю. Фінанси : підручник / П.Ю. Буряк, С.Д. Смоленська, Н. Б. Татарин. - К. : Хай-Тек Прес, 2010. - 392 с.

15. Ковальчук С. В. Фінанси: навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. - Львів : - Новий Світ - 2000, 2006. - 568 с.

16. Петровська І.О. Фінанси (з елементами статистики фінансів) : навч. посібник / І.О. Петровська, Д.В. Клиновий. - К. : ЦУЛ. - 2002. - 300 с.

17. Финансы: учебник / под.ред. Л.А. Дробозиной. - М.: ЮНИТИ, 2001. - 527 с.

18. Боди З., Мертон Р. Финансы: пер. с англ. - Изд-во: Вильямс, 2007. - 592 с.

19. Кириленко О. П. Фінанси (теорія та вітчизняна практика):навч.посіб. - Тернопіль: Астон, 2002. - 461 с.

20. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ ст./ В.Л. Андрущенко. - Львів: Каменяр, 2000. - 303 с.

21. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / [Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Ф]; за наук. ред. В. Федосова. - К.: КНЕУ, 2002. - 387 с.

22. Засади загальної теорії систем [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/navch_mat/sa_t1.pdf

23. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П. К. Анохин // [Електронний ресурс] - Режим доступа : www.nemoai.narod.ru/Library/Functional.pdf

24. Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко; ДННУ “Акад. фін. управління”. - К., 2015. - 496 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://afu.minfin.gov.ua/getfile.php?page_id=448&num=3

25. Коландер Д. Финансовый кризис и провалы современной экономической науки / Д. Коландер, А. Кирман, Г. Фельмер // Вопросы экономики. - 2010. - № 6. - С. 10-25.

26. Дыхова А. Л. Финансовая система России и проблемы модернизации экономики / А. Л. Дыхова // Экономика, Статистика и Информатика. - 2013. - №6. - С. 37-40.

Smiesova V.

*PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, Ukrainian State Chemical
Technology University, Dnipro*

В. Л. Смесова,

канд. екон. наук, доц.,

доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», м.Дніпро

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF ECONOMIC INTERESTS AS A BASIS OF ECONOMIC BEHAVIOR OF ACTORS

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ АКТОРІВ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні і методологічні аспекти формування і реалізації економічних інтересів. Обґрунтовуються причинно-наслідкові зв'язки між зазначеними процесами. Запропоновано авторське визначення зазначених понять. Розглядається зв'язок формування і реалізації економічних інтересів з економічною поведінкою акторів та їх розвитком. Застосовано принцип «потенційне-дійсне» до визначення змісту механізму формування і реалізації економічних інтересів.

Ключові слова: економічні відносини, економічні зв'язки, економічні інтереси, потреби, формування і реалізація економічних інтересів

Problem statement. Modern economic development is characterized by intensive transformations in all spheres of economic activity, which involve changes in the economic interests of actors, forms and methods of their implementation, development of the economic activity participants. Accordingly, a comprehensive analysis of the processes of formation and realization of economic interests is relevant as the basis for production, distribution, exchange and social product consumption, creation of potential economic opportunities for investment, satisfaction of needs in economic and social benefits and for progressive economic development.

Analysis of recent research and publications and Selection of previously unsettled parts of the general problem. The analysis of the essence and content of economic interests, the classification and characterization of their species, the determination of the consequences of institutional influence, the interrelationship of interests with social production should be named among the scientific achievements of Russian economists which have been revealed in the works of T. Beloborodova, S. Melnik, N. Rasskazova, N. Chernetsova [1-4]. The works of S. Kovalchuk, N. Novikova [5-6] highlighted the course of the economic interests formation and realization processes under the conditions of economic transformation at the level of agro-industrial sector; but the issues of the theory and methodology of these processes scientific analysis, the mechanism of economic interests movement and development within the economic environment remained insufficiently resolved.

The purpose of the article – is to substantiate the theoretical and methodological features of the processes of economic interests formation and realization, to clarify the cause-effect relationships between them.

Results. From our point of view, *the economic interests serve as socio-economic attraction and the actor's direction to meet the needs for economic and social benefits, the content of which is revealed through his economic aspirations and economic actions, relations and relationships based on the economic choice mechanism, which leads to a change in the output economic / social position of the actor, his economic results, self-improvement and self-development.*

The economic interests do not exist by themselves in a stand-alone state, but they are an element of various economic processes, ranging from the emergence and satisfaction of needs, the implementation of economic activity, to the receipt and distribution of economic results. The economic interests at their discrete level are simultaneously characterized by the processes of their formation, implementation and new reproduction of these processes, provide a constant renewal of both the interests and the processes to satisfy the needs of actors in economic and social benefits.

The formation of economic interests is in the nature of a process, and the latter inherently involves gradual transformations and the spatio-temporal variability of the object [276]. Formation as a process presupposes the emergence and manifestation of certain properties, the image and form of economic interest, as well as its main components and directions. The "arrangement" and bringing economic interest to strength-integral substance is determined by the actor himself, his inner environment, and by the influence from outside. This process takes place through attraction (direct

attraction, perception), actualization, reflection of certain signals, stimuli as a potential interest and the acquisition by the interest of the final form and its acceptance at the level of consciousness.

Consequently, *the formation presupposes concretization of economic aspirations and identification of those values, institutions, resources and means, with the help of which their realization is possible.*

One of the properties of the economic interests formation process is the development of both the interest itself and the actor being the carrier of economic aspirations. Economic interests are developed on the basis of bringing them to real form, level, representation, specific business idea by means of their careful analysis, comprehension and deepening into the object of interest, comparison of goals orientation with the possibilities of their realization and the possibilities to obtain an appropriate economic benefit, coordination with endogenous and exogenous "valuable attitudes filters." Accordingly, the following is taking place in the process of formation: changes and transformations of economic interests, adaptation to their needs, resource opportunities and desires, adaptation to the exogenous economic and social environment, and the corresponding reverse adaptation of the economic and social space to the economic interests of the actor. Consequently, *formation is a means to develop the economic interests.*

At the same time, the economic actor is developing by himself; and in the process of his own economic interests formation, this actor looks for, accumulates, analyzes the available information about the object of interest, gaining new experience, strives to master new ways and tools to realize the economic interests, creating startups, assessing existing ones and developing new financial resources saving opportunities, means to save time and other economic resources, etc.

Changes and developments of the economic actor occur even when he is given the impetus to form the economic interests at a psycho-emotional level, which leads to the formation of economic interests and decision-making and worsen his economic results, leads to the emergence of cognitive contradictions and attitudes, as well as casual deviations. In this situation, the actor is also seeking a way out of his economic and social situation, analyzing the possibilities of addressing the situation to his advantage by developing new schemes of economic activity and behavior, establishing new ties and relations with further adjusting the inefficient economic behavior forming the new economic interests on this basis.

The process of economic interests formation, thereby, provides that the actor creates his new essence - an economic entity, which is formed by himself; the actor develops and regulates his own economic behavior, becomes implanted and adapted to the economic environment with the norms and rules inherent in it, with the psycho-emotional provocations about deviation from rationally pragmatic aspirations, institutional traps, etc. The actor thereby predetermines the ontogeny of his new functional capabilities, lays the foundations for the formation of new communications,

the implementation of innovative interactions, the formation of higher-level economic knowledge, the economic worldview that meets modern economic trends, etc.

Accordingly, *the formation directly determines the existence of economic interest, its movement, ontogenesis and further implementation. The latter, in turn, create new forms and new formations of economic interests through accumulation of experience, learning, creating economic relations and relationships with actors, they give the impetus to self-development, self-improvement and self-reproduction of the economic essence in the actor.*

The main purpose and objective function of economic interests is their implementation, without which the meaning of their formation is lost. *The realization of economic interests is a process of realizing economic aspirations in specific economic and / or social results. Realization means the transition of economic interests to essential action, giving them a form of real things, their materialization.* Implementation provides the possibility to realize the goals and targets defined by the actor; thus, the economic / social effect is achieved (receiving wages, profits, rents, dividends, saving costs, social status and position, etc.), which allows to meet the actor's needs.

It means that this process takes place if actors have economic interests, goals, guidelines and attitudes, which are realized consciously and intentionally, and it is based on the choice of the mechanism for their implementation (directions, forms, means, methods) and is implanted through the formation of connections, relations and the conduct of active actions.

Thus, the realization of economic interests occurs on the basis of socio-economic interactions of the actor due to his/her economic behavior and the corresponding back reactions of other actors. The implementation of economic interests means:

- satisfaction of the needs of the actor himself through the economic and social benefits received and at the same time the indirect embodiment of the interests of the actors-contractors with whom he enters into economic interactions (for example, the consumer and the producer) or with whom he has cross-over (the enterprise and its employees) and common interests (associations enterprises, social groups);

- formation of new needs and new economic interests for the actor on the basis of the effective implementation (in case of positive economic / social effect and satisfaction of needs), of new needs and new economic interests, their expansion and deepening, as well as the simultaneous formation of appropriate economic aspirations in other actors, hence, the recurrence of economic interests in their new capacity;

- simultaneous realization of public economic interests (part of the actor's income will be used to create public goods and meet the economic interests of other actors because of the GDP distribution)

- the emergence of economic relations (social, organizational, techno-economic relations), the growth of social production, the realization of factors of production, improvement of the quality of people's life and the like.

Consequently, the realization of economic interests is a complex process based on a conscious interaction of actors with other economic units in order to gain the economic / social outcome; each of those participants (direct and / or indirect) has the goal to satisfy one's own needs, as well as unconscious promotion to implement the economic interests of the counterparties and to embody the public economic interests.

Conclusion. Accordingly, in the process of formation, the economic interests of the actor have the form of a conscious abstraction, a certain set of possible (potential) thing, and in the process of realization such things turn into reality. In this perspective, when applying the interdisciplinary approach and the quantum mechanics principle of superposition, one can consider the process of economic interests formation as a situation when the economic interests are characterized by a set of potential opportunities [275]. These opportunities mean the availability of various potentials in the directions, ways, forms, instruments suitable for realization of the economic interests in order to meet the needs and resources that can be used to satisfy them.

And accordingly, the actor as a detector destroys the specified superposition of possible alternatives in the process of economic choice, and replaces it with one – embodied and realized, thereby rejecting the potential of all other alternatives [275, p. 124].

In its turn, the embodied opportunity contains new energy in itself and a new spectrum of potential possibilities; thus, the choice of one of which again translates the possibility into action, signifies a new solution to the contradictions and the formation of a new quality of interest through "catastrophes" and "races". The repeatability, infinity, "inexhaustibility" and irreversibility of these processes are evident. The potential thing due to

destruction becomes real one, and the real thing again creates a potential one. This principle reveals the reproducibility of economic interests.

References

1. Beloborodova, T., Chernetsova, N. (2009) Vzaimosvyaz ekonomicheskikh interesov i sotsialno-ekonomicheskikh institutov [The relationship of economic interests and socio-economic institutions]. Ekonomicheskie nauki, no11(60): 63-67
2. Melnik, S., Gorban, I., Tsup, M. (2014) Sutnist i klasifikatsiya natsionalnih ekonomichnih interesiv [Essence and classification of national economic interests], Naukoviy visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. seriya ekonomichna, Vip. 1: 57-66.
3. Rasskazova, N.V. (2013) Ustoychivoe razvitie sotsialno-ekonomicheskoy sistemy v kontekste teorii interesov [Sustainable development of socio-economic system in the context of the theory of interests], Filosofiya hozyaystva, no 5: 149-158
4. Chernetsova, N. Ekonomicheskaya priroda i evolyutsiya sistemy ekonomicheskikh interesov [The economic nature and evolution of the system of economic interests]: diss. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.01, M., 2003, 411 p.
5. Kovalchuk, S. (2006) Formuvannia i realizatsiia natsionalnykh ekonomichnykh interesiv u tranzytivnii ekonomitsi [Formation and realization of national economic interests in a transitive economy]: avtoref. dysert. dokt. ekon. nauk: 08.00.01; Kiev, Kyiv National Taras Shevchenko University, 26.
6. Novikova, N.L. (2012) Systemne doslidzhennia hnoсеологiі економічних інтересів [A systematic study of the epistemology of economic interests]. Biznesinform, no 11: 33-35.

Chavychalov I.I.

PhD student, Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnipro, Ukraine

Чавичалов І.І.

аспірант Українського державного хіміко-технологічного університету, м. Дніпро, Україна

ANALYSIS OF PERSONNEL IN THE INDUSTRY OF UKRAINE АНАЛІЗ ПЕРСОНАЛУ В ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Summary: The article deals with the productivity of workers of the industrial sector and its dynamics. The main factors of increase in productivity in the industrial sector have been determined. The general level of health and education of the population of Ukraine has been analyzed. The Human Development Index has been presented. The estimation of creative and intellectual potential of the personnel in industry has been estimated. The distribution of personnel by types of production has been analyzed.

Key words: personnel; industry; productivity; production; potential.

Аноація: У статті розглянуто продуктивність праці працівників промислового сектору та її динаміку. Визначено головні чинники підвищення продуктивності праці в промисловому секторі. Проаналізовано загальний рівень здоров'я та освіти населення України. Наведено Індекс людського розвитку. Здійснено оцінку креативного та інтелектуального потенціалу персоналу у промисловості. Проаналізовано розподіл персоналу за видами виробництва.

Ключові слова: персонал; промисловість; продуктивність; виробництво; потенціал.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах персонал, що представляє собою людський капітал, є одним з ключових ресурсів в економіці будь-якої країни. Це стосується усіх секторів економіки, і промислового в тому числі. Саме персонал сприяє розвитку як окремих підприємств, так і економіки в цілому, адже саме персонал генерує

ідеї, здійснює вирішення поточних проблем та займається стратегічним плануванням. В умовах, які на сьогодні склались в Україні, перед промисловим персоналом українських підприємств постає доволі складне завдання швидкої адаптації та переорієнтації діяльності. Разом з тим, активні технологічні зміни вимагають від персоналу таких підприємств оперативного реагування. Для визначення здатності персоналу вітчизняних промислових підприємств виконувати покладені на нього завдання необхідно провести ретельний аналіз кадрів у цій сфері.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів питання розвитку персоналу присвячені наукові праці Беляєва А., Іванова С., Кондратьєва Є., Старостиної Н., Шекшні С., та ін. Результати досліджень вищезазначених вчених охоплюють широке коло зазначеної проблеми. Однак динаміка розвитку ринку праці в країні потребує проведення постійних досліджень з метою вивчення основних напрямків і заходів подальшої реалізації процесу вдосконалення системи розвитку промислового персоналу на підприємстві.

Метою даної статті є оцінка проблем та перспектив розвитку промислового персоналу на підприємствах України за 2013 -2016 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних характеристик персоналу, за допомогою якої здійснюється, в першу чергу, оцінка персоналу на промислових підприємствах, є продуктивність праці. Згідно з даними Державної служби статистики України, у 2016 році частка промислової продукції у валовому внутрішньому продукті України становила 20,9%. При цьому частка зайнятих у промисловості у загальній кількості зайнятих становила 15,3% [1]. Отож, досить мала кількість працівників забезпечувала виробництво значної частини промислової продукції. В цілому, це свідчить про доволі високий рівень продуктивності праці у промисловому секторі України, що позитивно характеризує персонал в промисловості України. Для більш точних висновків необхідно простежити динаміку зміни відповідних часток впродовж останніх років (рис. 1).

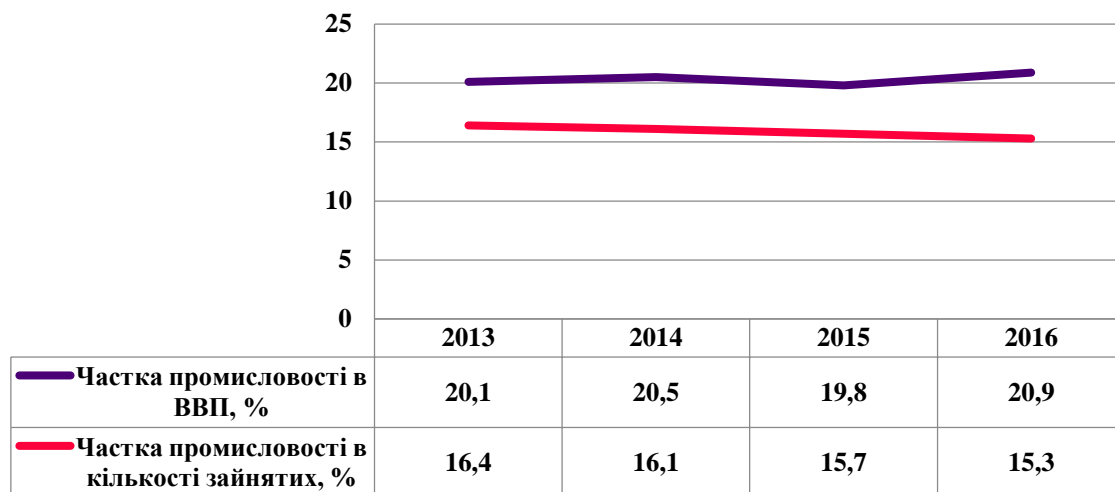

Рис. 1. Динаміка часток промисловості в ВВП та кількості зайнятих, %

Джерело: Розраховано і побудовано автором на основі даних [1]

Як бачимо, протягом останніх чотирьох років розрив між часткою промисловості в ВВП та часткою промисловості в кількості зайнятих неухильно збільшувався, що свідчить про зростання продуктивності праці. У промисловому секторі таке зростання продуктивності праці найчастіше зумовлено двома ключовими факторами - вдосконаленням засобів виробництва, що, в свою чергу, спричинено науково-технічним прогресом, та підвищенням кваліфікації працівників, що дозволяє їм виконувати свої завдання ефективніше, а також генерувати креативні та інноваційні рішення, що сприяють вдосконаленню виробничого процесу.

Розглядаючи продуктивність праці працівників промислового сектору та її динаміку, Л. Антошкіна наголошує, що найвищим рівень продуктивності праці є в сфері виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, що в чотири рази вище середньої продуктивності в промисловому секторі

[2, с.18]. Окрім цієї сфери, за результатами дослідження Л. Антошкіної, високий рівень продуктивності праці притаманний металургійному виробництву і виробництву готових металевих виробів, а також добуванню корисних копалин окрім паливно-енергетичних ресурсів, та хімічній і нафтохімічній промисловості. Таким чином, можна узагальнити, що найвищим рівнем продуктивності праці характеризуються саме сировинні галузі, що йде всупереч загальносвітовій тенденції до домінування високої продуктивності праці в високотехнологічних секторах економіки.

Враховуючи, що, як уже було сказано вище, головними чинниками підвищення продуктивності праці в промисловому секторі є покращення засобів виробництва та підвищення кваліфікації працівників, то можна стверджувати, що однією з основних причин низької продуктивності праці саме в переробній промисловості є досить низький рівень капіталоозброєності та її низька якість. За

результатами розрахунків динаміки капіталоозброєності і продуктивності праці, проведеними С. Кожем'якіною, можна зробити аналогічний висновок, а саме - у той час, коли добувна промисловість характеризувалась приростом капіталоозброєності, переробна промисловість передбачала скорочення капіталоозброєності, що мало наслідком ідентичні процеси і тенденції щодо продуктивності праці [3, с.93]. Більш детально, скорочення капіталоозброєності проявляється у зношеності основних виробничих фондів, а також використання застарілої техніки та технології, а отже - тут мова має йти також і про моральний знос обладнання, який на сьогодні стає дедалі актуальнішим. Загальновідомим є факт, що за умов зношеної техніки, для підтримки стабільної продуктивності праці та якості продукції необхідною є її заміна. Однак, враховуючи обмежені інвестиції в оновлення основних виробничих фондів, низька продуктивність праці в переробній сфері є цілком зрозумілою.

Для остаточного розуміння ситуації щодо продуктивності праці в промисловості України та,

відповідно, формування оцінки персоналу в даному секторі, необхідно чітко розрахувати продуктивність праці і простежити її динаміку впродовж останніх років. Ми будемо розраховувати продуктивність праці працівників промислових підприємств за такою формулою:

$$ПП_{\text{пром}} = \frac{ОВ_{\text{пром}}}{ЧП_{\text{пром}}}, \quad (1)$$

де $ПП_{\text{пром}}$ - продуктивність праці в промисловості, грн/ос.;

$ОВ_{\text{пром}}$ - обсяг виробництва за період (у нашому випадку - один рік) в промисловості, тис. грн.;

$ЧП_{\text{пром}}$ - середньорічна чисельність персоналу на промислових підприємствах, тис. ос.

Вихідні дані для розрахунку продуктивності праці за формулою (1), тобто обсяг виробництва промислової продукції за один рік та середньорічна чисельність персоналу на промислових підприємствах за останні роки подана у таблиці 1.

Таблиця 1. Вихідні дані для розрахунку продуктивності праці за 2013-2016 рр. [1; 4]

Дані / Роки	2013	2014	2015	2016
Обсяг виробництва, млн. грн.	295 253	325 242	393 142	452 162
Чисельність персоналу, тис. ос.	3 170	2 898	2 574	2 495

Для полегшення аналізу подамо отримані дані щодо динаміки реальної продуктивності праці у промисловому секторі України у 2013-2016 роках у вигляді діаграми (рис. 2).

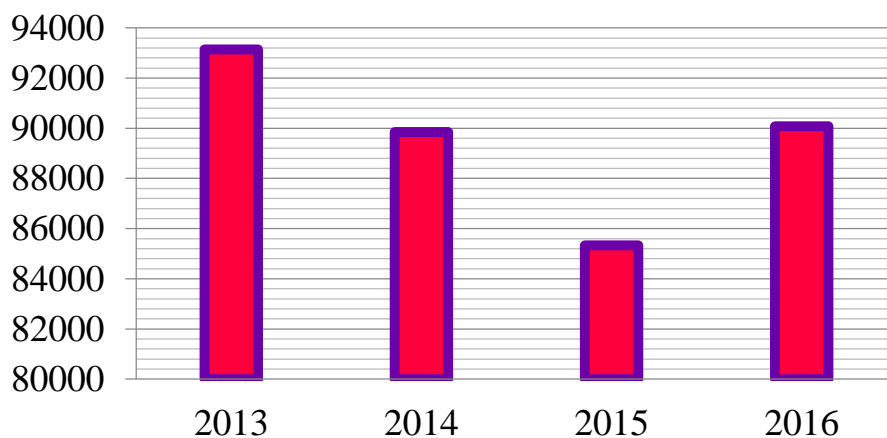

Рис. 2.

Динаміка реальної продуктивності праці у промисловому секторі України у 2013-2016 роках, грн. / ос.
Джерело: Побудовано автором на основі результатів розрахунків

Отже, бачимо, що протягом 2013-2016 років ситуація з продуктивністю праці в промисловому секторі країни не була стабільною, адже з 2013 року спостерігався спад продуктивності праці, проте вже в 2016 році ситуація покращилась і почав спостерігатись ріст продуктивності праці, яка, однак ще не досягла рівня 2013 року.

Помітно, що дані результати дещо суперечать висновкам, зробленим на основі рис. 1., про зростання продуктивності праці впродовж останніх років, однак це може бути пояснено тим, що в даному разі ми враховували абсолютні показники продуктивності праці в промисловому секторі за

відповідні роки, тоді як на рис. 1. відображено відносні показники, тобто частки промисловості в ВВП та чисельності працюючих. Тому на основі цих двох діаграм можемо зробити висновок, що, хоч у період з 2013 по 2015 роки спостерігався спад продуктивності праці в промисловому секторі, він був меншим, ніж загальний спад продуктивності праці в рамках усієї економіки України. Позитивним трендом є поступове підвищення рівня продуктивності праці і загалом по Україні, і в промисловому секторі зокрема, у 2016 році.

Загалом же, для забезпечення підвищення продуктивності праці в промисловому секторі України

необхідним є забезпечення масштабного та прискореного переоснащення основних виробничих фондів, яке, в свою чергу, забезпечується швидкими темпами розвитку машинобудування, і, звичайно, високою якістю персоналу в даній сфері.

Для оцінки персоналу на промислових підприємствах України необхідно проаналізувати загальний рівень здоров'я та освіти населення України. Найкращим показником для цього є Індекс людського розвитку, де рівень розвитку населення оцінюється за такими параметрами, як середня тривалість життя, що відображає рівень здоров'я в країні, тривалість навчання та грамотність населення, що відображає рівень освіченості потенційних кадрів, та рівень доходу населення, що впливає на відтворення фізичних та інтелектуальних параметрів робочої сили. Україна за Індексом людського розвитку у 2016 році посідає 84 місце з очікуваною тривалістю життя 71,1 рік, середньою тривалістю навчання 11,3 роки та середнім доходом на душу населення 7 361 дол. США за ПКС (номінальний дохід у 2 185,73 дол. США тут скориговано на рівень цін) [5]. Таким чином, рівень людського розвитку в Україні є досить високим, однак "вносок" окремих показників у сукупний індекс є неоднаковим. Так, рівень доходу населення є досить низьким, у той час як рівень освіченості та грамотності українців вважається високим.

Окрім досить низького середнього рівня доходів населення, що чинить негативний вплив на відтворення людського капіталу та трудових ресурсів у промисловому секторі України, для нашої країни характерною є висока нерівність доходів, а, за даними ООН, близько 60% українців живуть за межею бідності, що впливає на рівень життя населення та його трудовий потенціал.

При дослідженні якості персоналу на промислових підприємствах України необхідно особливу увагу приділити рівню освіти працівників, адже саме рівень освіти впливає на їх ефективність та спроможність генерувати інноваційні, креативні ідеї та нестандартні рішення. Взагалі, рівень освіченості українських працівників є досить високим. Так, згідно з Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ), яка щороку готує звіт «Global Innovation Index», у 2017 році 82,3% випускників шкіл вступали до вищих навчальних закладів [6]. При цьому держава стимулює вступ абітурієнтів на технічні спеціальності, зокрема економічними методами, наприклад, вищим рівнем стипендії та високим рівнем державного замовлення.

Важливість рівня освіти, який напряму пов'язаний з рівнем кваліфікації персоналу промислових підприємств, визнають і в наукових колах. Так, С. Попель зазначає, що у першу чергу як підприємствам, які займаються інноваційною діяльністю, та і промисловим підприємствам України загалом, варто звернути особливу увагу на рівень підготовки висококваліфікованих працівників, адже, як зазначає дослідник, на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку як в країні, так і в світі, технологічна база розвивається набагато швидше, ніж

персонал [7, с.251]. Таким чином, згідно з С. Попелем, підготовка персоналу повинна бути направленою на скорочення даного розриву між розвитком працівників та технологій. Як робить висновок дослідник, таке зменшення цього розриву може бути досягнуте через професійне навчання персоналу промислових підприємств.

Очевидним є той факт, що рівень професійної підготовки персоналу знаходиться під прямим впливом рівня розвитку системи професійно-технічного навчання в країні. Саме на заклади професійно-технічної освіти в країні покладається відповідальність з підготовки спеціалістів для вітчизняних промислових підприємств. Однак, на жаль, на сьогоднішні заклади професійно-технічної освіти притаманні відсутність достатнього рівня та обсягів державного фінансування, а також застаріла матеріально-технічна база. Тож цілком природно, що за умов, котрі склались, такі заклади не спроможні якісно виконувати своє завдання з ефективною підготовки фахівців. До того ж, протягом останніх років помітно скоротилося число професійно-технічних навчальних закладів і, відповідно, скоротилась і кількість підготовлених кваліфікованих працівників, що може свідчити про негативну тенденцію. Таким чином, заклади професійно-технічної освіти не можуть забезпечувати українські підприємства потрібною кількістю висококваліфікованих професійних працівників. Ця проблема набуває особливо гострого характеру, враховуючи, що саме від професійного рівня промислового персоналу залежать обсяг та якість виконаних наукових і науково-технічних робіт, що, в свою чергу, визначає інноваційний потенціал країни.

Дану проблему досліджує і О. Амоша, наголошуючи, що за сучасних умов, що передбачають швидкі технологічні зміни, постає потреба в постійній актуалізації професійних навичок та знань, яка відбувається завдяки підвищенню кваліфікації чи освоєнню нових видів професій безпосередньо в процесі виробництва шляхом виробничого навчання [8, с.22]. Таким чином, займаючись професійною підготовкою персоналу, промислові підприємства сформують особливий людський капітал, котрий найповніше відповідає вимогам певного конкретного технологічного процесу. Отже, з цією метою може застосовуватись як професійне навчання, так і підвищення кваліфікації. Якщо розглядати дані процеси на українських промислових підприємствах, то можна робити висновок стосовно суттєвого скорочення професійної підготовки промислового персоналу безпосередньо на виробництві. Так, як зазначає О. Амоша, чисельність працівників, котрих навчали новим професіям у цілому в промисловому секторі української економіки, за останні чотири роки зменшилась на третину, у тому числі в добувній промисловості вона зменшилась більш ніж на 50%, а в переробній, у свою чергу - на близько 32%. Разом з тим, чисельність промислових працівників, котрі підвищували кваліфікацію, знизилась у за-

гальному на 22 %, а в переробній – на четверту частину. Як відмічає дослідник, несуттєве підвищення частки працівників, котрі підвищували свою кваліфікацію, притаманне добувній промисловості та постачанню електроенергії. Проте найбільш прикритим є той факт, що в переробній промисловості, де повинне бути найдинамічніше підвищення кваліфікації, такі процеси охоплюють тільки трохи більш ніж 13 % працівників. Таким чином, можемо зробити висновок, що на промислових підприємствах України актуалізація професійних навичок та знань відбувається тільки раз на 7–8 років, у той час як у багатьох розвинутих країнах промисловий персонал проходить перепідготовку кожні 2–3 роки.

Взагалі, скорочення кількості та частки промислових працівників, що охоплені різними формами професійного навчання, можна вважати показником, що свідчить про повільні процеси технологічної модернізації промисловості в Україні, чи про повну їх відсутність, якщо говорити про окремі види підприємницької діяльності. При таких умовах промислові підприємства України не вважають потрібним вкладення коштів в професійне навчання та підвищення професійної компетенції власного персоналу. Так, у випадку виникнення потреби в окремих спеціалістах чи певних кваліфікованих працівниках українські компанії очікують знайти їх на ринку праці, беручи до уваги значне безробіття та ряд інновацій на ринку праці, які вже є досить поширеними в світі та перебувають в процесі впровадження на українському ринку праці. Однією з таких інновацій є так званий аутстафінг, або вивід за штат. Ретельним аналізом цього процесу та перспективами його розвитку в Україні займається І. Холова. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного цим науковцем, близько 9,1% промислових підприємств України вдаються до аутстафінгу [9, с.146]. При цьому основними цілями, які переслідують промислові підприємства, є зниження витрат (24,6%), оптимізація управління (20,8%), регламентація штату (15,3%) та концентрування на основному бізнесі (9,2%). Проте дослідниця прогнозує подальше поширення аутстафінгу серед промислових підприємств на українському ринку, з огляду на численні переваги, які притаманні даним угодам.

Досить характерним є розподіл персоналу за видами виробництва. Так, частка штатних працівників у низькотехнологічних галузях (добувна, харчова, текстильна, меблева, виробництво коксу, продуктів нафтопереробки, електроенергії, водопостачання) є найбільшою – майже 65 % - і за 2010–2015 рр. зросла на 3,1 відсоткових пункти. Разом з тим, у середньотехнологічних галузях спостерігається скорочення частки персоналу. Зокрема, у виробництві хімічної продукції, а також гумових і пластмасових виробів та електричного устаткування загальна частка промислового персоналу тривалий час залишається незмінною, становлячи 11,1 %, проте в галузях машинобудування та автотранспортного виробництва дана частка скоротилась із 12 до 9 %. У високотехнологічних галузях (фармацевтика, комп'ютерна техніка, електронні й

оптичні виробни), частка зайнятих становить тільки 2,5 %. Серед високотехнологічних галузей єдиною сферою промисловості, де спостерігається зростання чисельності зайнятих, є фармацевтична галузь. Зокрема, в даній сфері кількість штатних працівників зросла з 17 тис. осіб у 2010 р. до 22 тис. – у 2015 році [10].

Важливим якісним параметром персоналу на промислових підприємствах є його креативний та інтелектуальний потенціал. Рівень цього потенціалу, як правило, визначають за допомогою показників винахідницької і раціоналізаторської активності працівників промислових підприємств. Так, згідно з інформацією, наданою в статистичному збірнику "Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році", підготовленому Державною службою статистики України у 2016 році, чисельність авторів об'єктів прав інтелектуальної власності та раціоналізаторських пропозицій впродовж останніх років збільшувалась: зокрема, у 2013 р. авторів ОПВ нараховувалось 7 179, а в 2014 р. – 8 759. Разом з тим, за ці роки авторів раціоналізаторських пропозицій було нараховано відповідно 5 570 та 7 572 [11, с. 219, 221–222].

Однак, усе ж у структурі промислового персоналу в Україні частка винахідників та раціоналізаторів є доволі низькою: так, у добувній та в переробній промисловості за 2014 рік частка винахідників у сукупній кількості персоналу становила приблизно 0,3 %, а частка раціоналізаторів, відповідно, - 0,5 %. Найвища частка креативних працівників за цей період спостерігалась у сфері виробництва машин та устаткування, зокрема з усієї чисельності персоналу в даній сфері винахідників було 1,65 %, а раціоналізаторів – 1,38 %. Також високою була частка креативних працівників у таких сферах, як виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (1,4 % та 1,15 % відповідно), металургійна промисловість (1,1 % та 1 % відповідно). Однак, наприклад, у виробництві комп'ютерів, електричної й оптичної продукції, що представляє високотехнологічну галузь і вимагає особливої уваги та креативного, інноваційного мислення, частка таких працівників становила тільки 0,3 % та 0,4 % відповідно, що можна вважати показником технологічної відсталості.

Загалом, промисловості України необхідною є суттєва модернізація, яка за сучасних умов може здійснюватися через реіндустріалізацію або ж так звану неоіндустріалізацію. Як пояснює Е. Прушківська, така ситуація зумовлена доволі низьким технологічним рівнем сектору та значним погіршенням основних параметрів інноваційного розвитку української економіки. Зокрема, якщо у 2010 році налічувалось 1462 інноваційно активних промислових підприємств, а у 2014 році, відповідно, 1609, то у 2015 році даний показник скоротився вдвічі і кількість таких підприємств знизилась до 824 [12, с.141]. У загальному, це зумовлено зменшенням чисельності кваліфікованого персоналу на вітчизняних промислових підприємствах. Згідно з В. Онікієнко, такий вплив висококваліфікованих працівників і фахівців з технічної

освітою, котрі разом із вченими займаються продукуванням та реалізацією технологічних інновацій на виробництві, з вітчизняних промислових підприємств може вважатися втратою інтелектуального капіталу України в результаті непослідовних та малоефективних ринкових реформ [13, с.112]. Разом з цим, неможливо не відмітити зростання попиту промислових підприємств на тих працівників, котрим не потрібна професійна підготовка, що свідчить про деформацію попиту на ринку праці, що суперечить стратегії швидкого інноваційного розвитку.

Висновки. Отже, у промисловому секторі економіки України спостерігається скорочення чисельності зайнятих, у тому числі й висококваліфікованого персоналу, що зумовлено намаганнями вітчизняних підприємств оптимізувати витрати на оплату праці, низьким рівнем життя даної категорії населення та низькими темпами технологічної модернізації основних виробничих фондів.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України. - Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Антошкіна Л. І. Продуктивність праці у промисловості України / Л. І. Антошкіна, В. Ф. Беседін // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2014. - № 1. - С. 16-22.
3. Кожем'якіна С. М. Роль інвестицій у підвищенні рівня капіталоозброєності та продуктивності праці / С. М. Кожем'якіна, І. М. Могілат // Формування ринкових відносин в Україні. - 2012. - № 6. - С. 87-96.
4. Статистичний збірник "Промисловість України" / Державна служба статистики України. - 2016. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/12/zb_pu2015w.zip
5. Human Development Report 2016 Human Development for Everyone / UNDP. - 2017. - Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf
6. GII 2017. WIPO. <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report#>
7. Попель С. А. Освітня компонента у формуванні інноваційного потенціалу промислових підприємств / С. А. Попель // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. - 2012. - Вип. 6. - С. 250-253.
8. Амоша О. І. Ринок праці промисловості України та трудовий потенціал галузі: сучасні тенденції і проблеми / О. І. Амоша, В. П. Антонюк // Ринок праці та зайнятість населення. - 2016. - № 4. - С. 18-24.
9. Холова І. В. Аутстафінг (вивід за штат) персоналу: проблематика та перспективи в сучасних економічних умовах України / І. В. Холова // Український соціум. - 2013. - № 4. - С. 140-150.
10. Праця України у 2015 році : стат. зб. / Держ. служба статистики України. - К. : Консультант, 2016. - 312 с.
11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році : стат. зб. [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. - К., 2016. - 257 с. - Режим доступу : http://www.ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/pubnauka_u.htm
12. Прушківська Е.В. Неоіндустріалізація як процес оновлення вторинного сектору економіки в період економічної не стабільності / Е.В. Прушківська // Теоретичні і прикладні питання економіки. - 2013. - Вип. 28. - Т. 1. - С. 191-197.
13. Онікієнко В. В. Промисловий комплекс у системі макроекономічних процесів та трансформації ринку праці України / В. В. Онікієнко // Український соціум. - 2012. - № 4. - С. 101-122.

#2 (30), 2018 część 3
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#2 (30), 2018 part 3
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,
<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,
<http://eesa-journal.com>